

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

СЕРДЮК ІВАН ВІКТОРОВИЧ

УДК 340.12

**ДИСЕРТАЦІЯ
ВЗАЄМОДІЯ ПРАВА ТА МОРАЛІ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО
СУСПІЛЬСТВА: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ДИСКУРС**

12.00.12 «Філософія права»

Подається на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **І. В. Сердюк**

Науковий керівник: **Кушакова-Костицька Наталія Вадимівна,**
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник

Київ-2018

АНОТАЦІЯ

Сердюк І.В. Взаємодія права та моралі в умовах інформаційного суспільства: філософсько-правовий дискурс. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 «Філософія права». – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2018.

Дисертація є комплексним дослідженням, в якому здійснено цілісний філософсько-правовий аналіз і наукове осмислення взаємодії права та моралі в сучасному інформаційному суспільстві, виявлені зв'язки між розвитком інформаційного суспільства та тими викликами, що постають у морально-правовій сфері. У дисертації сформулювало ряд концептуальних положень, висновків і рекомендацій, що мають важливе теоретичне та практичне значення.

Уперше: обґрунтовано процес конвергенції юридичного позитивізму та теорій природного права, вказується, що в сучасній філософії права спостерігається поступове зближення позицій позитивістського і природно-правового підходів, долається гостра поляризація цих учень, які вже не виступають як антагоністи, а взаємодоповнюють один одного.

Окреслено морально-правові засади розвитку інформаційного суспільства та визначено коло проблем, що породжуються впливом новітніх інформаційно-комунікативних технологій на традиційні духовні цінності: інформаційні технології починають переважати над традиційними формами формування особистісних цінностей, розмиваються стандарти самовираження особистості, змінюється увесь комплекс ціннісних орієнтацій, сам моральний статус індивіда та механізми регуляції його поведінки, міжособисті відносини позбавляються стабільності, руйнуються культурні цінності, втрачається національна ідентичність, зростає кіберзлочинність і можливість психологічного впливу на індивідуальну та суспільну свідомість, потребують

вирішення питання інтелектуальної власності, забезпечення безпеки і конфіденційності інформації.

Запропоновано практичні заходи державної політики в сфері захисту суспільної моралі та подальшого удосконалення правового регулювання інформаційних відносин в Україні: розроблення механізму взаємодії держави з громадськістю для контролю над дотриманням чинного законодавства у діяльності ЗМІ; введення обов'язкового кодування з метою обмеження вільного доступу до тих програм, які можуть завдати шкоди неповнолітнім або показ їх у встановлений часовий інтервал у разі неможливості такого кодування; розроблення Кодексу кіберетики, в який поряд із загальнолюдськими етичними принципами та нормами необхідно включити принципи, розроблені в комп'ютерній етиці; широкий суспільний дискурс актуальних питань кіберетики, норм мережевої етики, проведення конференцій, семінарів, участь у міжнародних програмах відповідної спрямованості; опрацювання і введення в освітній процес закладів загальної середньої освіти рекомендацій щодо безпечного використання дітьми та підлітками Інтернету з метою інформування щодо можливих аморальних та протиправних наслідків неконтрольованого використання інформації та комунікаційних технологій, попередження кіберзлочинів, виховання відповідальної онлайн-поведінки; введення в закладах вищої освіти спеціальних курсів з комп'ютерної етики та прийняття ЗВО Кодексів комп'ютерної етики; розроблення етичного Кодексу, який регулюватиме питання суспільної моралі серед суб'єктів, діяльність яких пов'язана з обігом продукції сексуального чи еротичного характеру; створення незалежного громадського органу з питань захисту суспільної моралі, діяльність якого буде здійснюватися на громадських засадах; систематичне проведення виховних заходів у закладах освіти з метою пропаганди моральних цінностей; підтримка національної культури, мистецтва, книговидавництва, культурних та етичних традицій; здійснення моніторингу та контролю у сфері захисту суспільної моралі, аналіз процесів і тенденцій у цій сфері; розширення права громадян на звернення до органів влади за допомогою сучасних ІКТ

систем; подальше спрощення адміністративних послуг в контексті впровадження концепції е-урядування; унормування діяльності з поширення інформації в мережі Інтернет, що потребує розроблення та прийняття закону «Про засоби масової інформації в мережі Інтернет», в якому необхідно передбачити визначення правового статусу та принципи діяльності Інтернет-ЗМІ; вдосконалення правових вимог щодо дотримання етичних стандартів в ЗМІ та інших засобах телекомунікації; формування правових умов для забезпечення плюралізму, прозорості та неупередженості діяльності ЗМІ; визначення прав та обов'язків вітчизняних і зарубіжних суб'єктів інформаційних відносин в національному сегменті Інтернет; посилення відповідальності за незаконне розміщення та використання об'єктів авторського та суміжних прав у мережі Інтернет; узгодження термінології в інформаційному законодавстві; розроблення та ухвалення Інформаційного Кодексу України; підвищення за допомогою ІКТ доступності права для населення; розроблення правової бази щодо захисту приватної інформації.

Удосконалено: наукові положення щодо взаємодії права та моралі як соціальних регуляторів взагалі та в інформаційному суспільстві зокрема; уявлення про зв'язки між розвитком інформаційного суспільства та морально-правовими проблемами, породженими самим фактом існування цього суспільства; концептуальне бачення подальшого реформування діяльності Національної поліції у відповідності до європейських стандартів.

Набули подальшого розвитку: наукові погляди щодо критеріїв і соціальних вимірів права та моралі; теоретичне підґрунтя концепту інформаційного суспільства; уявлення про нові ціннісні орієнтації інформаційного суспільства і вплив аксіологічного плюралізму на стан суспільної моралі та правосвідомості; розуміння мети та особливостей процесу взаємодії міжнародної правової системи і національних правових систем в умовах інформаційного суспільства; наукові положення щодо визнання інтеграції інформаційного законодавства як процесу зближення міжнародного і внутрішньодержавного законодавства; аналіз позитивної динаміки та причин

відставання України в розбудові інформаційного суспільства; визначення моральних принципів професійної діяльності правоохоронців.

Запропоновано внести ряд уточнень та доповнень до проекту закону «Про внесення змін до Закону України «Про Національну програму інформатизації», закону «Про Національну поліцію»; доведено необхідність розширити сферу застосування закону «Про захист суспільної моралі» на засоби просування продукції, якщо вони суперечать моральним принципам; обґрунтована необхідність введення преамбули до «Правил етичної поведінки поліцейських», внесення змін у п. 1 IV Розділу Правил, а також запровадження посади уповноваженого з питань поліцейської етики і Комісії з професійної етики.

Ключові слова: право, мораль, природне право, юридичний позитивізм, моралізація права, інформаційне суспільство, суспільство знань, інформаційно-комунікативні технології, віртуалізація, духовність, плюралізм, інформація, цифрова нерівність, комп'ютерна етика, інтеграція інформаційного законодавства.

SUMMARY

Serdyuk I.V. Interaction of Law and Morality in the Information Society: Philosophical and Legal Discourse. – Qualification scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for the degree of Candidate of Sciences in Law in the specialty 12.00.12 «Philosophy of Law». – National Academy of Internal Affairs, Kiev, 2018.

The thesis is a complex study in which a cohesive philosophical and legal analysis and scientific understanding of the interaction of law and morality in the modern information society is carried out, the links between the development of the information society and those challenges that appear in the moral and legal sphere are revealed. In the dissertation a number of conceptual provisions, conclusions and recommendations, which have important theoretical and practical significance are formulated.

For the first time: the process of convergence of legal positivism and the theory of natural law is justified, it is pointed out that in modern philosophy of law there is a gradual converging of positions of positivistic and natural-legal approaches, acute polarization of these teachings is overcome, which no longer act as antagonists, but complement each other.

The moral and legal foundations of the development of the information society have been determined and the range of problems created by the influence of the latest information and communication technologies on traditional spiritual values has been established: information technologies begin to prevail over the traditional forms of the formation of personal values, standards of personal self-expression are eroding, the whole complex of value orientations, the moral status itself the individual and the mechanisms for regulating his behavior, interpersonal relations lose stability, are destroyed cultural values, national identity is lost, cybercrime and the possibility of psychological impact on individual and public consciousness are growing, the issues of intellectual property, security and confidentiality of information need to be addressed.

Practical measures of state policy in the field of protection of public morality and further improvement of the legal regulation of information relations in Ukraine are proposed: the development of a mechanism for interaction between the state and the public in order to monitor the observance of the current legislation in the activities of the media; introduction of compulsory coding with the aim of restricting free access to those programs that can harm minors or display them within a specified time interval in case when such encoding is impossible; the development of the Code of Cyberethics, which, along with universal ethical principles and norms, it is necessary to include the principles developed in computer ethics; a wide public discourse of topical issues of cyberethics, norms of network ethics, holding conferences, seminars, participation in international programs of the appropriate focus; development and introduction in the educational process of institutions of general secondary education recommendations of the safe use by children and teenagers of the Internet in order to inform about possible immoral and unlawful

consequences of uncontrolled use of information and communication technologies, prevention of cybercrime, education of responsible online behavior; the introduction in universities of special courses on computer ethics and the adoption by universities of codes of computer ethics; the development of an ethical code that regulates the issues of public morality among subjects whose activities are related to the turnover of products of a sexual or erotic nature; creation of an independent public body for the protection of public morals whose activities will be carried out on a voluntary basis; systematic holding of educational events in educational institutions in order to promote moral values; support of national culture, art, book publishing, cultural and ethical traditions; monitoring and control in the sphere of protection of public morals, analysis of processes and trends in this area; expansion of the right of citizens to apply to the authorities with the help of modern ICT systems; further simplification of administrative services in the context of the introduction of the concept of e-management; rationing of the dissemination of information on the Internet, which requires the development and adoption of The Mass Media in the Internet act which should provide for the definition of the legal status and principles of the Internet media; improvement of legal requirements for observance of ethical standards in the media and other means of telecommunications; formation of legal conditions for ensuring pluralism, transparency and impartiality of media activities; definition of rights and duties of domestic and foreign subjects of information relations in the national segment of the Internet; increased responsibility for the illegal placement and use of copyright and related rights in the Internet; harmonization of terminology in information legislation; development and adoption of the Information Code of Ukraine; increasing by means of ICT of accessibility of the right for the population; the development of a legal framework for the protection of private information.

Improved: scientific provisions on the interaction of law and morality as social regulators in general and in the information society in particular; the idea of a link between the development of the information society and the moral and legal problems engendered by the very existence of this society; conceptual vision of

further reforming the activities of the National Police in accordance with European standards.

Further developed: scientific views on the criteria and social dimensions of law and morality; theoretical foundations of the concept of the information society; representation of the new value orientations of the information society and the influence of axiological pluralism on the state of public morality and legal awareness; understanding of the purpose and peculiarities of the process of interaction of the international legal system and national legal systems in the information society; scientific provisions on the recognition of the integration of information legislation as a process of convergence of international and domestic legislation; analysis of the positive dynamics and reasons for Ukraine's lagging behind in the development of the information society; the definition of the moral principles of the professional activities of law enforcers.

It is proposed to introduce a number of clarifications and additions to the draft of Amending the Act of Ukraine The National Informatization Program Act, The National Police Act; it is proved the need to expand the scope of The Protection of Public Morality Act by the means of promoting products if they contradict the moral principles; it is based the necessity of introducing a preamble to The Rules of Ethical Conduct of Police Officers, the introduction of changes to Section 1, Clause 4 of the Rules, as well as the introduction of the post of commissioner for police ethics and the Commission on professional ethics.

Key words: law, morality, natural law, legal positivism, moralization of the law, information society, knowledge society, information and communication technologies, virtualization, spirituality, pluralism, information, digital inequality, computer ethics, integration of information legislation.

СПИСОК ПУБЛІАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ТА ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ:

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Сердюк І.В. Моральне формування особистості як елемент взаємодії права та моралі. *Юридична психологія*. 2015. № 2. С. 75-83.
2. Сердюк І.В. Взаємодія права та моралі в історії філософсько-правової думки. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2015. № 1-2 (9-10). С. 97-106.
3. Сердюк І.В. Ціннісні орієнтири інформаційного суспільства: філософсько-правовий аналіз. *Університетські наукові записки. Часопис Івано-Франківського університету права імені короля Данила Галицького*. 2015. № 12. С. 46-53.
4. Сердюк І.В. Взаємозв'язок права та моралі як регуляторів суспільних відносин. *Юридична психологія*. 2016. №1 (18). С. 48-59.
5. Кушакова-Костицька Н.В., Сердюк І.В. Інформаційне суспільство: сутність та основні концептуальні підходи. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. № 1 (11). С. 139-153.
6. Сердюк І.В. Формирование информационного общества в Украине: философско-правовой аспект. *Leges si Viata : Междунар. науч.- практ. прав. журнал (Молдова)*. 2017. № 9. С. 106-110.
7. Сердюк І.В. Морально-правові виклики глобального інформаційного суспільства. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2017. № 2. С. 224-235.
8. Сердюк І.В. Розвиток прав людини в глобальному інформаційному суспільстві. *Visegrad journal on human rights*. 2017. № 4. Частина 1. С. 133-138.
9. Сердюк І.В. Деякі питання інтеграції інформаційного законодавства в умовах глобального інформаційного суспільства. *Публічне право*. 2017. № 4. С. 200-207.

Наукові праці, які засвідчують апробацію результатів дисертації:

10. Сердюк І. В. Стан інформаційного законодавства України. *Законодавство України: історія розвитку, соціальна обумовленість та вдосконалення* : Зб. матеріалів III Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Бердянськ, 02-03 квітня 2015 р.). – Бердянськ: Видавець Ткачук О.В., 2015. С. 230-234.

11. Сердюк І. В. Психологічні особливості кіберзлочинності. *Юридична психологія в Україні: здобутки та перспективи (присвячена 20-ті річчю кафедри юридичної психології НАВС та 40-ка річчю судово-психологічної експертизи в Україні*, Київ, 24 квітня 2015 р.): тези доп. наук.-практ.конф. К.: Нац. акад. внутр. справ, 2015. Т.2. С. 43-46.

12. Сердюк І. В. Проблема співвідношення права та моралі в теорії юридичного позитивізму. *Особливості формування законодавства України: філософсько-правові, історичні та прикладні аспекти*: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 11–12 березня 2016 р.). Івано-Франківськ: Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького, 2016. С. 142-145.

13. Сердюк І. В. Міжнародно-правове регулювання інформації в умовах інформаційного суспільства. *Законодавство України: історія розвитку, соціальна обумовленість та вдосконалення* : Зб. матеріалів IV Наук.-практ. конф. (м. Бердянськ, 07-08 квітня 2016 р.). Бердянськ: Видавець Ткачук О. В., 2016. С. 93-96.

14. Сердюк І.В. Нормативне забезпечення права громадян на інформацію в Україні. *Законодавство: історія розвитку, соціальна обумовленість та вдосконалення* : Зб. матеріалів V Наук.-практ. конф. (м. Бердянськ, 06-07 квітня 2017 р.). Бердянськ: Видавець Ткачук О.В., 2017. С. 44-48.

15. Сердюк І.В. Кореляція правових та моральних цінностей в умовах сучасного суспільства. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права*: матеріали VII Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (м. Київ, 11 листопада 2017 р.). К.: Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 374-377.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	12
ВСТУП	13
РОЗДІЛ 1. ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ ПРАВА ТА МОРАЛІ	23
1.1. Філософсько-методологічні засади дослідження.....	23
1.2. Аналіз філософсько-правових джерел.....	36
1.3. Загальна характеристика взаємодії права та моралі як соціальних регуляторів.....	51
Висновки до розділу 1.....	68
РОЗДІЛ 2. ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО: ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ ВЗАЄМОДІЇ ПРАВА І МОРАЛІ	71
2.1. Сучасні концепції інформаційного суспільства як розвиток теорій постіндустріалізму.....	71
2.2. Морально-правові засади розвитку інформаційного суспільства.....	93
2.3. Взаємодія міжнародного права і національних правових систем в умовах інформаційного суспільства.....	114
Висновки до розділу 2.....	127
РОЗДІЛ 3. ЗАКРІПЛЕННЯ В ПРАВІ ТА МОРАЛІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ГЛОБАЛЬНИХ ЗМІН СУЧАСНОГО СВІТУ	130
3.1. Концептуальні основи формування інформаційного суспільства в Україні та перспективи інтеграції в глобальний інформаційний простір.....	130
3.2. Вплив викликів інформаційного суспільства на розвиток права й моралі в Україні.....	150
3.3. Морально-правові основи діяльності співробітників Національної поліції України в умовах розбудови інформаційного суспільства.....	170
Висновки до розділу 3.....	195
ВИСНОВКИ	196
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	206
ДОДАТКИ	235

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЄС	– Європейський Союз
ЗМІ	– засоби масової інформації
ІТ	– інформаційні технології
ІКТ (ICT)	– інформаційно-комунікаційні технології
MBC	– Міністерство внутрішніх справ
MCE	– Міжнародний союз електрозв'язку
ООН	– Організація Об'єднаних Націй
п.	– пункт
ст.	– стаття
ФКС	– Федеральна комісія зв'язку США
ЮНЕСКО	– Організація Об'єднаних націй з питань освіти, науки і культури
ISI	– Information Society Index (індекс інформаційного суспільства)

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Сучасному суспільству притаманний прискорений темп глобальних інформаційних процесів, створення нових інтелектуальних продуктів, перетворення інформації на важливий ресурс людства. Глобальна цивілізація переходить у новий якісний стан – інформаційне суспільство, що спонукає до широкого наукового дискурсу відносно оцінок, підходів, тенденцій, проблем і прогнозів його розвитку. Революційні перетворення на ринку телекомунікаційних технологій створюють ситуацію, яка, з одного боку, відкриває додаткові можливості для прогресу, а з іншого, породжує все більшу кількість гострих соціальних проблем, у тому числі морально-правового характеру. Докорінні зміни, що відбуваються в життєдіяльності суспільства, потребують переосмислення ролі соціальних регуляторів, перш за все, права та моралі, як основних засобів упорядкування людського співжиття. Від їх ефективної взаємодії значною мірою залежить стан законності та правопорядку, рівень правової культури і правосвідомості.

Сьогодні, коли перед Україною постає задача захисту національних інтересів і суверенітету, необхідно прийняти усі міри для прискорення реалізації інформаційних процесів в Україні. Ті держави, які залишаться осторонь інформаційної революції, приречені на економічне, технологічне, політичне, культурне і загальне цивілізаційне відставання, вони стають аутсайдерами інформаційного прогресу. Тому однією з пріоритетних задач української держави є побудова відкритого інформаційного суспільства, в якому кожний громадянин мав би вільний доступ до інформації та знання. Особливістю трансформаційних перетворень в Україні є те, що процес побудови інформаційного суспільства співпадає зі стратегічною метою вступу до Євросоюзу, що актуалізує проблеми інтернаціоналізації у правовій і моральній сферах. Для України, яка затверджує себе у світі самостійних і рівноправних держав, концептуальний аналіз взаємозв'язку права та моралі

потребує реального наповнення. На фоні радикальних перетворень соціального буття виникає гостра необхідність вивчення проблем безпосередньої взаємодії нормативних систем права та моралі в контексті побудови інформаційного суспільства, які виступають як регуляторами поведінки окремих осіб, так і детермінантами суспільного розвитку в цілому. Процес «переоцінки цінностей», їхньої трансформації, формування нових ціннісно-сміслових моделей є досить складним і болючим, потребує комплексного аналізу, у тому числі з боку юридичної науки. Постає очевидна потреба в глибокому проникненні у сутність взаємодії права та моралі на основі філософсько-правового осмислення як в теоретичному, так і в практичному аспектах. Дослідження взаємодії права та моралі в умовах інформаційного суспільства є актуальним і у край необхідним, бо тільки адекватне розуміння тих змін, що відбуваються в житті суспільства, дозволить знайти шляхи виходу України із затяжної системної кризи.

Теоретичною основою дослідження є філософсько-правові джерела у межах природно-правового підходу тлумачення сутності права (Демокрит, Платон, Аристотель, Августин Аврелій, Фома Аквінський, Г. Гроцій, Дж. Локк, Т. Гоббс, І. Кант, Г. В. Ф. Гегель, А. Шопенгауер, Г. Єллінек, В. С. Соловйов, Б. О. Кістяківський, Л. Фуллер) і юридичного позитивізму (Дж. Бентам, Дж. Остін, Г. Кельзен, Р. Ієринг, Г. Гарт) та їх аналіз в роботах сучасних філософів і правників (С. С. Алексеєва, Л. В. Батієва, А. А. Гусейнова, В. Ковальчука, М. В. Костицького, С. І. Кравченко, Д. Ллойда, В. С. Нерсесянца, С. П. Сінха, Е. Ю. Соловйова та ін.)

Значний внесок у дослідження взаємодії права та моралі як ціннісно-нормативних і світоглядних орієнтирів людської діяльності зробили зарубіжні та вітчизняні науковці, зокрема О. К. Абросімова, Ю. А. Агешин, С. С. Алексеєв, О. О. Бандура, В. В. Бібіхін, Ю. М. Бондар, В. М. Братасюк, Л. Т. Гобгауз, А. А. Гусейнов, О. Г. Данільян, Р. Дворкін, О. П. Дзьобань, С. В. Джолос, С. В. Дрожжина, О. М. Єлманова, М. В. Костицький, Д. Ллойд, М. М. Косьмій, О. Е. Лейст, І. І. Лукашук,

Л. В. Максимов, В. А. Малахов, В. С. Нерсисянц, І. І. Припхан, Г. Радбрух, Г. Ю. Семігін, Т. І. Тарахонич, І. С. Тімуш, Ф. А. фон Хайек.

Загальнотеоретичними засадами дослідження стали роботи засновників концепції інформаційного суспільства та їх послідовників, які сформулювали саме поняття «інформаційне суспільство», дослідили його сутність і зміст, осмислили буття соціуму на новому етапі цивілізаційного розвитку: З. Бауман, У. Бек, Д. Белл, Ж. Бодрійяр, Д. Ванг, Ю. Габермас, Г. Дордіг, П. Друкер, Ж. Еллюль, Р. Інглегарт, М. Кастельс, Л. Лессіг, Р. Мансел, Й. Масуда, Ф. Махлуп, М. Порат, М. Рубін, О. Тоффлер, Ф. Уебстер.

Дослідження процесу вступу людської цивілізації у нову стадію розвитку, стадію інформаційного суспільства, знайшло відображення в роботах вітчизняних вчених, які розробили власні підходи до визначення сутності та проблем інформаційного суспільства: О. Воробйова, С. Л. Гнатюк, О. А. Гриценко, О. В. Гриценко, І. С. Даниленко, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, Д. В. Дубов, Д. В. Дюжев, М. З. Згуровський, А. М. Іовчева, В. П. Колісник, А. В. Колодюк, М. В. Костицький, Н. В. Кушакова-Костицька, Ю. В. Нестеряк, О. В. Михайловська, А. В. Пазюк, Л. В. Перевалова, В. Петрик, В. Г. Пилипчук, Ю. Л. Рижкова, А. І. Семенченко, В. Ю. Степанов та ін. Морально-правові колізії інформаційного суспільства висвітлюються в роботах Т. В. Безверхої, В. В. Білоуса, В. М. Братасюка, В. Д. Водніка, О. І. Гвоздіка, Л. М. Герасіної, Є. О. Гіди, Т. А. Гринченко, О. Г. Данільяна, О. П. Дзьобаня, О. Ю. Дроздова, Р. А. Калюжного, В. В. Костицького, М. В. Костицького, Н. В. Кушакової-Костицької, Ю. Є. Максименко, В. Мовчан, О. В. Павлишина, С. М. Ратушного, І. В. Сердюка, І. С. Тімуш, А. С. Токарської, П. Фролова, В. С. Цимбалюка та ін.

Роботи вказаних авторів дали можливість усвідомити складність і неоднозначність досліджуваної теми, сприяли вибору теоретико-методологічних засад дослідження. Тема взаємодії права та моралі завжди привертала увагу дослідників, але вона й досі не втратила своєї актуальності. Більшість авторів, звертаючись до даної проблематики, в основному

приділяють увагу її правовому або соціально-філософському аспекту, тому відчувається брак сучасних комплексних досліджень, присвячених філософсько-правовому аналізу цієї проблеми, який дозволив би осмислити взаємодію права та моралі в інформаційному суспільстві, виявити зв'язки між розвитком інформаційного суспільства та тими викликами, що постають у морально-правовій сфері. Все це потребує всебічного дослідження і зумовлює необхідність і актуальність даної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження відповідає Плану законодавчого забезпечення реформ в Україні, схваленого Постановою Верховної Ради України від 4 червня 2015 р. № 509-VIII, Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», затвердженій Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015, Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр., схваленій Указом Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/2015, Пріоритетним напрямом розвитку правової науки на 2016–2020 рр., затвердженим постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 р., Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 рр., затвердженому наказом МВС України від 16 березня 2015 р. № 275. Тему дисертаційного дослідження затверджено рішенням вченої ради Національної академії внутрішніх справ від 29 жовтня 2015 р. (протокол № 20) та включено до Переліку тем дисертаційних досліджень Національної академії правових наук України (реєстр. № 1208, 2015 р.).

Мета і завдання дослідження відповідно до предмета та об'єкта дослідження. Актуальність теми артикулює мету дисертаційної роботи: цілісний філософсько-правовий аналіз і наукове осмислення взаємодії права та моралі в сучасному інформаційному суспільстві, виявлення зв'язків між розвитком інформаційного суспільства та тими викликами, що постають у морально-правовій сфері.

Реалізація поставленої мети зумовила постановку і розв'язання таких дослідницьких завдань:

– визначити методологію та понятійний апарат, використання яких сприятиме виконанню дослідницьких задач;

– теоретично осмислити філософсько-правові підходи до трактування взаємодії права та моралі як ціннісно-нормативних і світоглядних орієнтирів людської діяльності;

– визначити співвідношення та взаємовплив права та моралі як взаємодіючих соціальних регуляторів;

– дослідити й узагальнити основні концепти інформаційного суспільства, його перспективи і загальнолюдські проблеми побудови;

– окреслити морально-правові засади розвитку інформаційного суспільства та визначити коло проблем, що породжуються впливом новітніх інформаційно-комунікаційних технологій на традиційні духовні цінності;

– охарактеризувати систему взаємодії міжнародного права і національних правових систем в умовах інформаційного суспільства;

– з'ясувати стан, перспективи розвитку і прогалини реалізації інформаційного суспільства в Україні;

– виявити специфіку, тенденції та морально-правові проблеми становлення інформаційного суспільства в Україні;

– надати пропозиції щодо захисту суспільної моралі та подальшого удосконалення правового регулювання інформаційних відносин в Україні;

– обґрунтувати необхідність подальшого реформування діяльності Національної поліції України з метою приведення її у відповідність до європейських стандартів і викликів сучасного інформаційного суспільства.

Об'єкт дослідження – право та мораль в інформаційному суспільстві.

Предмет дослідження – філософсько-правова рефлексія взаємодії права та моралі в умовах інформаційного суспільства.

Методи дослідження зумовлені складністю і своєрідністю об'єкта дисертаційної роботи. Підґрунтям дослідження став філософсько-

методологічний плюралізм: визнання різних методів, здатних розкрити взаємозв'язок права та моралі в умовах побудови інформаційного суспільства. Стрижневим методологічним підходом в дисертаційному дослідженні є *аксіологічний*. Правові та моральні цінності разом складають аксіологічну сферу суспільства і тому досліджуватися вони мають не відокремлено, а у тісному взаємозв'язку, що відповідає гармонійному і природному процесу функціонування суспільства. *Діалектичний* метод, як універсальний метод філософського пізнання, дозволив дослідити комплекс суспільних явищ і процесів у їх взаємозв'язку і взаємообумовленості (п. 1.2, 1.3, 2.1, 2.2, 3.1, 3.2). Для збереження логічної цілісності, несуперечності й послідовності, дослідження ґрунтувалось на дотриманні основних логічних законів, правил побудови форм мислення й аргументації. *Історичний* метод дозволив розглянути еволюцію поглядів на взаємодію права та моралі в теорії природного права і юридичного позитивізму, етапи становлення інформаційного суспільства у світі та Україні (п. 1.2, 2.1, 3.1). Завдяки *системному* методу у роботі було визначено необхідність узгодження нормотворчого процесу в інформаційній сфері України з нормами міжнародного інформаційного права і положеннями правових актів Європейського Союзу, надав змогу розглянути взаємодію права та моралі у тісному взаємозв'язку і взаємозалежності, дослідити інформаційне суспільство як складне системне утворення, визначити особливості морально-правових засад його розвитку комплексно, з'ясувати взаємодію міжнародного права і національних правових систем в умовах інформаційного суспільства (п. 2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2, 3.3). *Порівняльно-правовий* метод використовувався при порівнянні природно-правового і позитивістського підходів в тлумаченні взаємодії права та моралі, міжнародного права та національних правових систем (п. 1.2, 2.3). На підґрунті *формально-юридичного* методу проаналізовано інформаційне законодавство (п. 3.1, 3.3). Засобом тлумачення й інтерпретації юридичних текстів і правових теорій як особливого різновиду юридичної діяльності в дослідженні стала юридична герменевтика.

Наукова новизна отриманих результатів визначається тим, що дана робота є комплексним дослідженням, в якому здійснено цілісний філософсько-правовий аналіз і наукове осмислення взаємодії права та моралі в сучасному інформаційному суспільстві, виявлені зв'язки між розвитком інформаційного суспільства та тими викликами, що постають у морально-правовій сфері. У дисертації сформулювало ряд концептуальних положень, висновків і рекомендацій, що мають важливе теоретичне та практичне значення, зокрема:

уперше:

– обґрунтовано процес конвергенції юридичного позитивізму та теорії природного права: в сучасній філософії права спостерігається поступове зближення позицій позитивістського і природно-правового підходів, подолання гострої поляризації цих учень, які вже не виступають як антагоністи, а взаємодоповнюють один одного;

– на основі системного методу окреслено морально-правові засади розвитку інформаційного суспільства та визначено коло проблем, що породжуються впливом новітніх інформаційно-комунікаційних технологій на традиційні духовні цінності;

– доведено необхідність розширення сфери застосування Закону «Про захист суспільної моралі» на засоби просування продукції, якщо вони суперечать моральним принципам;

– запропоновано практичні заходи державної політики в сфері захисту суспільної моралі та подальшого удосконалення правового регулювання інформаційних відносин в Україні;

удосконалено:

– положення про розуміння права та моралі як соціальних і суспільних явищ, ефективних регуляторів суспільних відносин, які в умовах інформаційного суспільства мають, по можливості, не протидіяти, а співіснувати і взаємодіяти;

– розуміння тенденцій становлення й розвитку інформаційного суспільства, серед яких виділено два напрями: 1) соціалізація економічних

структур і відносин приватної власності, обмеження державної влади; 2) індивідуалізація економічних і соціальних процесів, наповнення їх особистісним сенсом;

– уявлення про вплив інформаційних технологій на поведінкові стандарти й стереотипи, світовідчуття та ціннісні орієнтації особистості;

– концептуальне бачення подальшого реформування діяльності Національної поліції у відповідності до європейських стандартів;

дістало подальший розвиток:

– теоретичне підґрунтя концепту інформаційного суспільства, який відображає виникнення нової системи регламентації суспільного буття та формує гуманістичний вимір технологічного прогресу;

– аргументація щодо необхідності сполучення інформаційно-комунікаційних технологій з розробленням соціальних програм, утвердженням верховенства права і дотриманням інтересів особистості, суспільства і держави;

– уявлення про нові ціннісні орієнтації інформаційного суспільства та вплив аксіологічного плюралізму на стан суспільної й індивідуальної свідомості;

– розуміння мети та особливостей процесу взаємодії міжнародної правової системи і національних правових систем в умовах інформаційного суспільства;

– з'ясування причин, що сповільнюють процес побудови в Україні відкритого інформаційного суспільства;

– визначення моральних принципів професійної діяльності правоохоронців.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що вони можуть бути використані у:

– *законотворчій діяльності* – при удосконаленні чинного та розробці нового законодавства, спрямованого на формування в Україні інформаційного суспільства та інтеграцію в глобальний інформаційний простір;

– *правозастосовній діяльності* – при розробці Кодексу комп'ютерної етики ТОВ «Бердянський університет менеджменту і бізнесу», що сприятиме впровадженню інформаційного законодавства у навчально-виховний процес (акт про впровадження від 26 січня 2018 р., № 01-18) та для підвищення ефективності дотримання чинного законодавства та етичних стандартів в діяльності ЗМІ (довідка про впровадження суспільно-політичної газети «Південна зоря» від 25 січня 2018 р. Вих. № 9);

– *практичній діяльності правоохоронних органів* – при впровадженні в практику професійної діяльності Правил етичної поведінки поліцейських (акт впровадження Головного слідчого управління Національної поліції України);

– *правовиховній діяльності* – при розробленні рекомендацій щодо безпечного використання дітьми та підлітками Інтернету з метою інформування про можливі аморальні та протиправні наслідки неконтрольованого використання інформації та комунікаційних технологій, попередження кіберзлочинів, виховання відповідальної онлайн-поведінки (довідка про впровадження Бердянської спеціалізованої школи I-III ступенів № 16 з поглибленим вивченням іноземних мов від 25 січня 2018 р. № 02/24);

– *освітньому процесі* – при розробці та викладанні курсів «Філософія права», «Філософські проблеми правового виховання», «Теорія держави і права», «Методологія наукових правових досліджень», «Організація судових та правоохоронних органів» (акти впровадження Національної академії внутрішніх справ від 10 квітня 2018 р. та ТОВ «Бердянський університет менеджменту і бізнесу» від 06 вересня 2017 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертацію автором виконано самостійно. Усі положення і висновки, сформульовані в роботі є результатом особистих досліджень автора. Окремі положення дисертації викладено у науковій статті «Інформаційне суспільство: сутність та основні концептуальні підходи», підготовленій у співавторстві з Н. В. Кушаковою-Костицькою, дисертанту належить 90 % матеріалу. Інші матеріали, що належать співавторам, у дисертації не використовувались.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення дисертації обговорювалися на міжнародних та всеукраїнських конференціях, а саме: «Законодавство України: історія розвитку, соціальна обумовленість та вдосконалення» (Бердянськ, квітень 2015, 2016, 2017), «Юридична психологія в Україні: здобутки та перспективи (присвячена 20-ті річчю кафедри юридичної психології НАВС та 40-ка річчю судово-психологічної експертизи в Україні» (Київ, квітень 2015), «Особливості формування законодавства України: філософсько-правові, історичні та прикладні аспекти» (Івано-Франківськ, березень 2016), «Філософські, методологічні та психологічні проблеми права» (Київ, листопад 2017).

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, які включають дев'ять підрозділів, висновків та списку використаних джерел (319 найменувань на 29 сторінках) та двох додатків на 6 сторінках. Загальний ний обсяг дисертації становить 243 сторінки, з них основного тексту – 193 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА БІБЛЮГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ ПРАВА ТА МОРАЛІ

1.1. Філософсько-методологічні засади дослідження

Методологія наукового дослідження є формою організації наукового знання і наукової діяльності, вона містить у собі основні принципи, систему методів та інтерпретацію результатів дослідження. Сучасна наука відрізняється методологічним плюралізмом. Разом з тими змінами, що відбуваються у світі, суспільстві, людських відносинах, змінюються і засоби їх пізнання. Методологія може бути різною, але вона не повинна бути помилковою, бо це спричинить викривлення дійсності. Хибні уявлення й помилки особливо небезпечні у правознавстві, де вони можуть призвести до важких наслідків. Методи дослідження повинні бути дійсно науковими й істинними, відображати об'єктивні закони буття, враховувати особливості предмету дослідження. Академік М. В. Костицький визначає методологію як «шлях дослідження, пізнання, вчення про методи пізнання та перетворення дійсності, застосування принципів світогляду до процесу пізнання, до духовної творчості і практики» [131, с.14]. Методологія представляє собою єдину органічну систему, комплекс законів наукового пізнання, вона включає в себе принципи, поняття і категорії. Цей перелік залежить від сфери застосування методології. Р. М. Шевчук відмічає: «Якщо раніше поняття «методологія» охоплювало переважно сукупність уявлень про філософські засади науково-пізнавальної діяльності, то тепер йому відповідає внутрішньо диференційована й спеціалізована сфера знання» [300, с.36]. Усі складові компоненти методології мають інтегративний характер, взаємодіють між собою і представляють єдину систему, серед елементів якої провідну роль відіграють методи, принципи і категорії.

Філософсько-правове пізнання за своєю суттю має глобальний і всеосяжний характер, який проявляється у різних за змістом понятійних категоріях. Їх розробка передбачає одночасно і диференційований, і інтеграційний підходи на основі використання комплексних даних філософії і права. Український дослідник методології права Ю. М. Оборотов наголошує на тому, що сьогодні відбувається «процес утвердження нової парадигми юриспруденції як сталої дослідницької бази, що забезпечується філософськими, загальнотеоретичними і галузевими досягненнями» [183, с.33]. В епоху становлення інформаційного суспільства загальною тенденцією наукового знання стає зближення природничих, технічних і гуманітарних наук і їх детермінуючий вплив на ті процеси, що відбуваються у суспільстві. В галузі права спостерігається певна «соціалізація» наукового знання, «яка має прямий і опосередкований вплив на функціонування суспільства, держави і людини» [34, с.14]. Вплив науки, у тому числі юридичної, на соціальну практику має і зворотній зв'язок, оскільки тенденції розвитку науки визначаються не лише внутрішніми її властивостями, але й потребами розвитку суспільства, що обумовлюють зміни у змістовній структурі наукового знання і орієнтують його на вирішення актуальних проблем: наукове знання перетворюється на інтелектуальний інструмент, зорієнтований на кореляцію суспільних відносин. Український дослідник С. С. Павлов вважає, що «юридична наука має виробити той методологічний інструментарій, який здатний оперативно враховувати особливості національної правової системи, стан і розвиток її елементів з урахуванням усіх впливів зсередини і з зовні» [192, с.35].

Методологія правової науки, зокрема філософії права, у науковій літературі розглядається досить неоднозначно, ведуться постійні дискусії щодо формулювання основних методологічних підходів, а саме питання про їх місце в «системі методології сучасних правових досліджень, – як відмічає А. О. Фальковський, – залишається відкритим» [281, с.40]. Д. І. Дедов звертає увагу на те, що існуючий хаос у правовій методології призводить до хаосу в методології правових досліджень [71, с.46]. Найчастіше в науковій літературі

під методологією права розуміється «сукупність принципів, засобів і методів пізнання (світогляд, філософські методи пізнання і вчення про них, загальні і часткові поняття і методи), вироблені усіма суспільними науками, у тому числі й комплексом юридичних наук, які застосовуються у процесі пізнання специфіки правової дійсності, її практичного перетворення» [111, с.52].

Філософія права розробляє методологію права у загальнотеоретичному аспекті та спеціальний дослідницький інструментарій, що використовується галузевими юридичними науками. На думку Р. М. Шевчука, загальний теоретично-емпіричний рівень дослідника, його «філософський фундамент є запорукою чіткості загальної наукової картини дослідника, глибокого усвідомлення ним предметної галузі, формуючи його методологічну культуру» [299, с.30]. Подібну думку висловлює і Є. Г. Комісарова, яка вважає, що хоча «методологія важка і малозрозуміла професійній свідомості юриста, однак вона є невід'ємним елементом свідомості і культури наукової діяльності юриста-дослідника» [122, с.25]. Сьогодні філософія права «потребує не стільки зміненого методологічного мислення, скільки доповненого, розширеного пошуку нестандартного підходу в одержанні наукових висновків» [252, с.8].

В методології розрізняють філософські, загальнонаукові і часткові методи наук (внутрішньо- та міждисциплінарні) [185, с.26]. Філософський метод обумовлює не лише сукупність конкретних, необхідних для кожного дослідження методів, але й фіксує світоглядну позицію. Останнім часом все частіше спостерігається перехід від моністичної методології до філософсько-методологічного плюралізму: «Орієнтація на принцип плюралістичності, звернення до поліметодологізму – характерна риса постмодерного правового мислення» [36, с.157]. Заклик до «рішучого гносеологічного плюралізму» зустрічається вже в роботах Б. О. Кістяківського [114, с.13]. Відомий західний юрист і філософ права Г. Дж. Берман вважає теоретичний плюралізм умовою спроможності й розвитку правознавства: «Необхідно подолати ...ілюзію щодо виключно політичної й аналітичної юриспруденції («позитивізм»), чи виключно філософської й моральної юриспруденції («теорія природного

права)), чи виключно історичної і соціо-економічної юриспруденції («історична школа», «соціальна теорія права»). Нам необхідна юриспруденція, яка інтегрує усі три традиційні школи і виходить за їх межі» [29, с.16-17]. Р. М. Шевчук, підкреслюючи духовну складову права, приходиться до висновку, що «для того щоб досягнути сутнісні властивості суспільного буття, у тому числі його правової форми, потрібно використовувати не лише об'єктивістсько-наукові методи пізнання, а й екзистенціальні, персоналі стичні, феноменологічні, а можливо і трансцендентні підходи, принципи й методи освоєння світу» [299, с.39-40]. Те, що сучасні правознавці звертаються до різних світоглядних систем і гносеологічних ідей, дозволяє зробити висновок про формування у вітчизняному правознавстві філософсько-методологічного плюралізму, який передбачає використання широкого спектру філософських концептів, синтез і уніфікацію різних методів пізнання. Дослідження права в сучасних умовах потребує поєднання класично-раціональної, некласичної та посткласичної методології. Остання ґрунтується на визнанні ірраціонального в праві, плюралізму та інтерсуб'єктивності. Інтерсуб'єктивізм, на думку О. В.Павлишина, «тяжіє до інтегративних теорій права, що засвідчує відхід від класичного протистояння юснатуралізму та юридичного позитивізму як типів праворозуміння» [188, с.43].

Підґрунтям дисертаційного дослідження є філософсько-методологічний плюралізм, тобто визнання різних методів, здатних розкрити взаємозв'язок права і моралі в умовах переходу до інформаційного суспільства. Тим самим основними засадами дослідження є провідні положення постмодерної інтелектуальної традиції.

Стрижневим методологічним підходом в дисертаційному дослідженні є аксіологічний, ціннісний, згідно якому, за словами М. В. Костицького, «державно-правові явища повинні досліджуватись з точки зору їх цінності для суспільства, суспільної та індивідуальної значимості» [131, с.13]. Ціннісно-особистісний вимір права є проявом постмодерного правового мислення, він дозволяє подолати вузькість нормативного розуміння права, традиційного для

правознавства у межах марксистської філософії, і визнає, що масштаби правового регулювання обумовлені загально визнаними цінностями суспільства. Правові й моральні цінності разом складають аксіологічну сферу суспільства і тому досліджуватися вони мають не відокремлено, а у тісному взаємозв'язку, що відповідає гармонійному і природному процесу функціонування суспільства.

Серед загально-філософських методів одним із найбільш значущих є діалектичний. Місце і роль діалектики в сучасному правознавстві є дискусійними, утім більшість дослідників вважають, що «діалектичний метод пізнання не нав'язується правознавству ззовні, а є адекватним відображенням правової дійсності» [166, с.14]. Разом з тим, слід звернути увагу на слова академіка М. В. Костицького, що «...підхід до пізнання в юриспруденції винятково з позицій «матеріалістичної» діалектики безвихідний, немає ні матеріалістичної, ні ідеалістичної діалектики, а є діалектика як філософська концептуалізація розвитку усвідомленого в онтологічному (буттєвому) і в логіко-понятійному сенсі, яка є вченням, теорією, методологією, методом» [129, с.4].

Саме діалектична методологія сполучує теорію права з філософією права. Діалектична методологія розглядає понятійний апарат правосвідомості в динаміці, цілісності й суперечностях. Сутність діалектичної методології полягає у поєднанні універсальності з конкретністю, розкритті конкретного через категорії, що дозволяє виявити причинно-наслідкові зв'язки і здійснити їх релевантний опис. Р. М. Шевчук називає категорії діалектики «вузловими пунктами «генетично» пов'язаних філософських систем», наголошуючи на тому, що вони «мають слугувати теоретичним фундаментом і понятійним каркасом методологічної свідомості сучасного дослідника, у тому числі й дослідника-правознавця» [298, с.30].

При дослідженні предметів і явищ діалектика спирається на наступні принципи:

1. Розглядати об'єкти з урахуванням дії діалектичних законів: єдності і боротьби протилежностей, переходу кількісних змін у якісні, заперечення заперечення;

2. Описувати, пояснити і прогнозувати досліджувані явища й процеси, спираючись на філософські категорії: загального, особливого та одиничного, змісту та форми, сутності й явища, можливості та дійсності, необхідного та випадкового, причини та наслідку;

3. Сприймати об'єкт дослідження як об'єктивну реальність;

4. Розглядати досліджувані предмети й явища усебічно, у всезагальному зв'язку і взаємозалежності, у безперервному розвитку.

Закон єдності та боротьби протилежностей в дисертаційному дослідженні став основою при розгляді понять права та моралі як діалектично взаємопов'язаних й взаємообумовлених; при аналізі теорії природного права і юридичного позитивізму як протилежних концепцій трактування взаємодії права та моралі (п. 1.2, 1.3). Так, аналізуючи співвідношення права та моралі в філософії Гегеля, дисертант звертає увагу на їх трактування філософом як прямої протилежності. Крім того, досліджувані явища розкриваються через дію категорій діалектики: право та мораль протиставляються один одному як можливе і належне, це протиріччя знімається в моральності, як вищій єдності, що представляє собою дійсність того, що в праві є тільки можливим, а в моралі – тільки належним. При аналізі аморальної та протиправної поведінки в інформаційному суспільстві звертається увага, що діалектична суперечність виражається у протилежності подібної поведінки нормам права та моралі (п. 2.2). Закон переходу кількісних змін у якісні дозволив дослідити наслідки збільшення кількості норм, що регулюють морально-правову діяльність в інформаційному просторі України (п. 3.1, 3.2). Закон заперечення є законом безперервного розвитку, він дав змогу дослідити історичний розвиток становлення інформаційного суспільства та його морально-правові засади (п. 2.1). Будь-яка протиправна та аморальна дія завжди виступають як прояв одиничного, окремого, окремі види злочинів та аморальних вчинків –

особливого, а вся злочинність і розбещеність – загального. Злочинність та аморальність в дисертаційному дослідженні розглядаються як об'єктивні соціальні явища, а їх взаємодія з іншими соціальними явищами і процесами – у процесі розвитку (п. 2.2).

Раціональні аналітичні методи є умовою наукового пізнання. Логіка виступає в якості особливої системи засобів і методів теоретичного мислення. Загальнологічні методи (індукція, дедукція, визначення й узагальнення) виступають у якості засадничих принципів юридичного пізнання. Індукція – є пізнанням від фактів, окремих випадків до загального положення. Рух думки в індукції йде від окремого до загального. В дисертаційному дослідженні метод індукції використовувався для встановлення причинних зв'язків між явищами. Цей логічний метод дозволив зробити висновок про те, що постіндустріальний етап становлення суспільства на основі інформаційно-комунікативних технологій ознаменував появу нового типу суспільства – інформаційного (п. 2.1).

Дедукція – це «перехід у процесі пізнання від загального до одиничного, виведення одиничного із загального; процес логічного висновку, тобто переходу за тими чи іншими правилами логіки від деяких даних пропозицій-посилань до їх наслідків (висновків)» [185, с.32]. Дедуктивний метод допоміг з'ясувати зміст понятійно-категоріального апарату теорії інформаційного суспільства (п. 2.1), він застосовувався при переході від загальних понять «соціальні норми», «суспільство», «культура», «цінності», «законодавство», «система права» до конкретних понять «моральні й правові норми», «інформаційне суспільство», «культура інформаційного суспільства», «правові та моральні цінності», «інформаційне законодавство», «міжнародне право» та «національна правова система» (п. 1.3, 2.1, 2.2, 2.3).

Логічні методи визначення й узагальнення в дисертаційному дослідженні використовувалися при тлумаченні юридичних термінів, коментуванні законів, у процесі міркувань і висновків. Також при роботі з джерелами важливу роль

відіграли такі критерії як ясність, несуперечливість і аргументованість інформації.

Серед спеціальних методів в дисертаційному дослідженні провідне місце належить історичному методу, який дозволив розглянути еволюцію поглядів на взаємодію права та моралі в теоріях природного права та юридичного позитивізму (п. 1.2). Історичний метод передбачає виникнення та розвиток об'єктів дослідження в хронологічній послідовності, що використовувалося при аналізі філософсько-правових джерел становлення та розвитку глобального інформаційного суспільства, входження України у цей процес (п. 2.1, 3.1). Застосування історичного методу разом із методом абстрагування дозволив співвіднести основні положення природно-правового і позитивістського підходів із сучасністю, з урахуванням реалій сучасного інформаційного суспільства, які істотно впливають на соціум в цілому, людину, право та мораль.

Серед методів філософсько-правового пізнання слід виділити системний, який має універсальний характер і «передбачає аналіз об'єкта як складного, багатогранного, різноякісного явища, що складається з елементів, зв'язки між якими утворюють відносно незмінну структуру і забезпечують його цілісність» [265, с.18]. Системний метод дозволяє аналізувати соціум і його правові інституції у динаміці та багатоваріантності процесів і зв'язків. Використання цього методу в дисертаційному дослідженні обумовлено тим, що процес формування інформаційного суспільства не є завершеним і однозначним етапом, це, скоріше, перехід, при якому соціальна система має постійно змінюватися і оновлюватися. Завдяки цьому методу у роботі було визначено необхідність узгодження нормотворчого процесу в інформаційній сфері України з нормами міжнародного інформаційного права і положеннями правових актів Європейського Союзу (п. 2.3, 3.3). Завдяки системному методу стало можливим проаналізувати трансформацію морально-правових цінностей в Україні у взаємозв'язку з морально-правовими проблемами глобального

інформаційного суспільства, прослідкувати перспективи інтеграції України у глобальний інформаційний простір (п. 3.1, 3.2).

Системний метод дає змогу розглянути взаємодію права і моралі у тісному взаємозв'язку і взаємозалежності, дослідити інформаційне суспільство як складне системне утворення, розглянути особливості морально-правових засад його розвитку комплексно, з'ясувати взаємодію міжнародного права і національних правових систем в умовах інформаційного суспільства. Цей метод дозволив розглянути правове регулювання інформаційного суспільства як цілісну, впорядковану систему елементів, узгоджених між собою, що несуть певну інформаційну спрямованість (п. 2.1, 2.2, 2.3). Конструктивність даного підходу полягає у тому, що суспільство досліджується як упорядкована система, що розвивається у відповідності до закономірностей об'єктивної реальності.

Кожна наука використовує власні методи – часткові (спеціальні), які обумовлені особливостями предмета науки. Методолог права В. М. Сирих виділяє два спеціально-правових методів: формально-логічний і порівняльно-правовий [263, с.12-13], М. М. Тарасов називає спеціально-юридичний метод, метод інтерпретацій та метод порівняльного правознавства [264, с.227]. Питання щодо основного спеціального метода пізнання права не має однозначного вирішення. В літературі найчастіше називають формально-юридичний, догматичний, формально-догматичний, системний, галузевий, пояснювальний, інтегративний, техніко-юридичний [290, с.375]. Деякі з цих термінів одні науковці вважають тотожними, інші – різними, строге співвідношення названих методів в методології не встановлено.

Порівняльно-правовий метод полягає у співставленні ознак, притаманних декільком об'єктам, встановленням відмінності між ними чи знаходженням в них загального. Цей метод надав змогу виокремити механізм взаємодії права та моралі через їх єдність, відмінності, взаємозв'язок, взаємодію та взаємовплив (п. 1.3). Також він застосовувався для порівняння природно-правового і позитивістського підходів в тлумаченні взаємодії права й моралі, міжнародного

права і національних правових систем в умовах інформаційного суспільства (п. 1.2, 2.3). Останнє допомагає вирішувати практичні задачі удосконалення державних інститутів, вітчизняного законодавства і практики його застосування. Існують різновиди порівняльного методу: метод подібності і метод відмінності. Метод подібності використовувався при аналізі морально-правових проблем інформаційного суспільства в сучасному глобальному світі (п. 2.2), а метод розрізнення – при аналізі особливостей формування інформаційного суспільства в Україні і тих викликів, що постають перед нашою державою у зв'язку з цим (п. 3.1).

Формально-юридичний метод представляє собою особливу систему засобів і прийомів дослідження державно-правових явищ. Цей метод включає в себе: опис норм права, встановлення юридичних ознак певних явищ, вироблення правових понять, їх класифікацію, встановлення їх природи з точки зору положень юридичної науки, їх пояснення з точки зору юридичних теорій, опис, аналіз і узагальнення юридичної практики. На основі формально-юридичного методу в дисертаційній роботі було проаналізовано основні поняття та норми законодавства в інформаційній сфері та діяльності співробітників Національної поліції (п. 3.1, 3.3).

Соціологічні методи ґрунтуються на застосуванні методів соціології для вивчення державно-правових явищ. Соціологічні дослідження є науковим вивченням, аналізом і систематизацією соціальних факторів, явищ і процесів. До соціологічного методу в юридичній науці відноситься вивчення документів. О.М. Балинська пропонує водночас із соціологічним методом застосовувати формально-логічний, що «надає можливість здійснити послідовну аргументацію теоретичних позицій і усунути суперечності» [13, с.15]. Використання цих двох методів у дисертаційному дослідженні у їхній єдності дало можливість оцінити перспективи інтеграції України в глобальний інформаційний простір, визначити значення морально-правової регуляції діяльності поліцейських, охарактеризувати спрямованість норм інформаційного законодавства (п. 3.1, 3.3).

Однією з проблем сучасного права є проблема величезного обсягу і складності нормативно-правового матеріалу. В умовах неперервної генерації законів виникає необхідність у ефективній методології роботи з текстами законів. Серед «некласичних» методів, що застосовувалися в дисертаційному дослідженні слід назвати герменевтику. В сучасній юридичній науці йде дискусія щодо місця й ролі герменевтичної методології в системі методів юридичної науки, яка «нині переживає еволюцію від прикладного засобу – до концептуально-методологічного підходу» [107, с.5]. Саме юридична герменевтика здатна всебічно охопити проблему інтерпретації фундаментальної для філософії права проблеми взаємодії права і моралі, особливо в нових умовах інформаційного суспільства. Юридична герменевтика в дисертаційному дослідженні стала засобом тлумачення й інтерпретації юридичних текстів і правових теорій як особливого різновиду юридичної діяльності. Також вона використовувалася для досягнення ясності у вживанні термінів («право», «мораль», «інформаційне суспільство»), їх точному визначенні та встановленні сенсу.

Таким чином, методологічні та теоретичні засади дослідження зумовлені складністю і своєрідністю об'єкта дисертаційної роботи. Застосування названого набору методів дало можливість об'єктивно проаналізувати взаємодію права та моралі в умовах інформаційного суспільства.

1.2. Аналіз філософсько-правових джерел.

Проблема співвідношення права і моралі є однією з ключових у філософії права. Дослідження цієї проблеми залежить від вихідних положень, що визначають сутність цих феноменів. У сучасній філософсько-правовій думці існує декілька підходів до трактування взаємодії права та моралі, в основі яких різне тлумачення сутності права: широкий підхід і вузько нормативний. Перший, природно-правовий, обґрунтовує необхідність відповідності права

моральній природі людини (Августин Аврелій, І. Кант, Г. В. Ф. Гегель, А. Шопенгауер, В. С. Соловйов, Л. Фуллер та ін.), другий, позитивістський, протиставляє право та мораль (Дж. Остін, Дж. Бентам, Г. Л. Гарт, Г. Кельзен, П. Лабанд та ін.).

Право, згідно природно-правовому підходу, у сукупності всіх своїх проявів та інститутів представляє собою своєрідне й унікальне явище, яке не зводиться до владно-офіційної форми закону. Таке розуміння права дозволяє визначити його як форму свободи і рівності, джерело і критерій справедливості. Ця теоретична позиція на пряму пов'язує між собою у праві юридичне та моральне, оскільки передбачає, що право, будучи не лише юридичною, але й етичною категорією, ґрунтується на моральному ціннісному критерії. Норми права містять у собі моральні принципи: справедливість, свободу, гуманізм, рівноправність. Звісно, проблема співвідношення права та моралі не зводиться до постановки питання щодо віддзеркалення нормами права моральних установок суспільства. Вона включає у себе етико-аксіологічні основи права, що об'єктивно визначають його природу, стабілізуючий вплив права на мораль, можливі конфлікти між моральними та правовими цінностями тощо.

Подібне розуміння права було розповсюджене вже в античні часи (Демокрит, Аристотель, Платон, Цицерон). Аналіз античної філософії дозволяє зробити висновок, що проблема розмежування права та моралі почала усвідомлюватися вже в ці часи. Сама антична демократія, в умовах якої громадяни активно залучались до суспільно-політичного життя, визначила особливі філософські підходи до осмислення сутності права та моралі, їх розрізнення та взаємозв'язку. Перехід від звичаєвого права до писаного полісного закону, розмаїття та мінливості самих законів і звичаїв у різних народів і полісах, активізували теоретичні роздуми щодо природи закону, його джерел та об'єктивних засадах. Все це призвело до своєрідної революції в правосвідомості: закони стали розумітися як волевиявлення народу та його правителів.

У витоків морального підходу до права стоїть давньогрецький філософ Демокрит, осмислення філософсько-правових поглядів якого ускладнюється тим, що ті фрагменти його творів, які дійшли до нас, достатньо суперечливі. Так, він стверджує, що моральна особистість – це взірцевий громадянин полісу: «Інтереси держави необхідно ставити вище за все, і необхідно дбати про її добре управління» [168, с.167]. В іншому фрагменті філософ пов'язує мораль із звільненням від законів: «Мудрецю не слід підкорятися законам, а [необхідно] жити вільно» [168, с.171], з точки зору Демокрита високomorальність не потребує зовнішнього примусу до добродесної поведінки. Тому подібні висловлювання не означають протиставлення права та моралі, філософ наголошує на внутрішній відповідності між мораллю та суспільними нормами, законами. Демокрит акцентує увагу на особистісному характері моральних механізмів, підкреслюючи величезну роль суб'єктивної мотивації, стверджуючи тим самим моральну автономію індивіда. Однак, як відмічають А. А. Гусейнов і Г. Іррлітц, це не означає, що «Демокрит зводить мораль до внутрішньої мотивації» [61, с.66], він скоріше обґрунтовує моральний суверенітет особистості, внутрішній потяг і переконання для нього мають більшу вагу, ніж примусова дія закону, бо «той, кого від несправедливого [вчинку] стримує закон, здатний таємно грішити» [168, с.157]. Саме тому А. А. Гусейнов і Г. Іррлітц приходять до висновку, що у Демокрита «етика начебто височіє над правом» [61, с.68], а А. М. Чанишев навіть стверджує, що для Демокрита «право гірше за мораль» [295, с.200].

В ученні Платона категорії права та моралі отримали самостійне субстанціональне існування. Платон практично не розрізняє законність і мораль, він прагне довести їх єдність. Поведінка розумної людини цілком і повністю визначається розумом, тому не має і не може бути двох паралельних чи конкуруючих систем – правової і моральної. Сам писаний закон як кінцевий формальний прояв ідеї виражає максимум моральних вимог. В діалозі «Крітон» Платон стверджує, що покірливість законам своєї держави є найвищим моральним принципом [200, с.107]. Відомий англійський філософ права

Д. Ллойд звертає увагу на те, що хоча у Платона моральний закон дозволяє виявити аморальність та несправедливість законів держави, «моральний закон жодним чином не превалює над діючим правом у тому, що стосується кожного конкретного громадянина» [159, с.61]. Отже, в філософії Платона стверджується повна єдність сфер права й моралі. Закон як зовнішнє формальне вираження ідеї виражає максимум моральних вимог. Сфера легальності співпадає зі сферою моральності.

Першою цілісною природно-правовою теорією є філософія права Аристотеля. Право у Аристотеля ще не виділяється у самостійну галузь знань, однак у термінах філософії він розрізняє сфери моралі й закону. В «Риторичі» він розрізняє загальний закон, «який визнається усіма людьми, хоча він і не написаний» [11] і приватний закон, що встановлюється кожним народом для себе. Перші закони – це закони держави, а другі Аристотель відносить до сфери моралі. В «Нікомаховій етиці» Стагірит звертає увагу на примусову силу полісного закону (NE 1180a 20) [10, с.289], а особливістю законів моралі вважає те, що вони не забезпечуються державним примусом. Організований примус – одна з ознак відмінності норм права і моралі. Аристотель стверджує: «Закон... наказує жити добродібно і забороняє порочність; а добродібність у цілому створюється вчинками, які представляють собою узаконені [дії], що встановлюються законодавцем для виховання задля загального [блага]» (NE 1130b 20-25) [10, с.150]. Сфера права в філософії Аристотеля визначається поняттям «дікайосіне» («правосудність») – добродібність, що реалізується по відношенню до інших. Під правосудністю він розуміє «такий стан душі, при якому люди схильні до правосудних вчинків, діють правосудно і бажають правосудного» (NE 1129a 5) [10, с.145]. Філософ визначає правосудність протиставляючи її неправосудності: правосудність є добродібною взагалі, вона включає в себе усі інші чесноти, а неправосудність є порушенням закону, користолюбством і несправедливістю. Правосудність є добродібною, що відповідає свідомо обраній і систематичній законослухняній поведінці, яка до того ж приносить моральне задоволення суб'єкту даної поведінки: «Правосудний – це законослухняний і справедливий. Отже, право – це законне і справедливе» (NE 1129a 30) [10, с.146].

Таким чином, право у Аристотеля, представляючи собою втілення справедливості, нерозривно пов'язано з етикою. Етична добродієвість, яка отримує своє вираження в політичній діяльності, і є право. Мораль у якості більш загального, широкого стоїть дещо вище за право, обумовлюючи і забезпечуючи його існування в політичних формах людського буття.

Погляди Аристотеля на право та мораль були продовжені Цицероном, роботи якого вплинули на розвиток правової думки Риму, латинської патристики і всієї середньовічної філософії. В трактаті «Про обов'язки» Цицерон розмежує мораль і практичну моральність, настанови повсякденного життя: порівнюючи практичну моральність і відповідну сферу закону [293, с. 153, 168, 171], філософ фактично розмежує сфери моралі та повсякденної моральності, що регулюється законом.

Отже, хоча в античній філософії ще не було чіткого розмежування права та моралі, ідея взаємозв'язку правової та моральної свідомості, взаємодії добродієвості та законів з'являється саме в ці часи. В роботах античних філософів взаємодія права та моралі розглядається як взаємний позитивний вплив на формування особистості, як необхідна умова виховного процесу. Правомірність і моральність поведінки людини оцінювалися однією загальною мірою «діке» – правом-справедливістю. Цінність права ототожнювалася з його моральним значенням, що проявляється у необхідності «хороших» законів і справедливих правителів.

Середньовічній філософській думці притаманне більш глибоке розділення сфери права та моралі. Розрізнення і навіть протиставлення закону та моралі вперше найбільш докладно було проаналізовано в роботах Августина Аврелія, який послідовно провів ідею божественного статусу моралі. На думку А. А. Гусейнова, «ніхто ні до, ні після Августина не сформулював з такою рішучістю ті етичні наслідки, що випливають із зведення моральних норм до божественних заповідей» [61, с.225-226]. Августина Аврелію належить провідна роль у формуванні позиції моралізації права, він ставить право у межі християнської моралі. Право для нього – втілення справедливості, тому

волевстановлені закони мають бути справедливими, а отже – моральними. Усю сукупність моральних норм Августина, як і античні філософи, називає законами, але їх джерелом вважає Бога: «Джерелом вічного і незмінного морального закону є божественний розум, долучаючись до якого людський розум вчиться розрізняти добро і зло, справедливе і несправедливе» (Глава XX, 4) [2]. Закон для Августина – це, перш за все, старозавітний закон з його суровою мораллю, побудований на основі принципу відплати. Будучи релігійним філософом-моралістом, Августин переконаний, що регулятивні можливості закону обмежені: без віри, один лише закон не може виховати моральну особистість. Закон є зовнішньою вимогою, а віра – внутрішнім переконанням: «Найбільша частина людей після прийняття зобов'язань закону спочатку перемагаються пороками і стають порушниками закону, і лише потім вдаються до допомоги благодаті» (Глава XXI, 16) [2]. Августин приводить наступну класифікацію законів: 1) вічний; 2) божественний; 3) природний; 4) людський. Вічний закон є вираженням загального порядку світобудови; божественний – розумних і справедливих повелінь Бога, але він визначає не лише відносини людини з Богом, але й відносини між людьми, задаючи моральні принципи поведінки. Людський цивільний закон впорядковує відносини між громадянами. Якщо цивільні закони не перешкоджають християнській вірі, граду Божому вони байдужі: «Град Божий зовсім не переймається тим, якого хто дотримується зовнішнього образу і стилю життя, лише б це не було проти численних заповідей і проти віри, яка приводить до Бога» (Глава XIX, 17) [2]. Отже, моральні закони діють на людину «зсередини», вони звертаються до душі людини і охоплюють майже всі сфери життя, на відміну від цивільних, які регулюють зовнішні дії людини.

Верховенство божественного закону перед людським проголошується в філософсько-правовому вченні Фоми Аквінського. Філософ розмежовує можливості й рівень моральних вимог усіх видів закону, специфіку засобів їх впливу на людину. На думку Л. В. Батієва, вчення Аквіната «підготувало підґрунтя для майбутнього розрізнення в світській філософії права юридичного

закону як мінімуму моралі, обов'язкового для мирного співжиття людей, і морального закону, який пред'являє більш високий рівень вимог» [18, с.31]. Мінімальний рівень моральних вимог, згідно Аквінату, надається людським законом. Закони задають людським вчинкам напрям, вказуючи найвищу мету – блаженство, вони представляють собою правила дії. Для забезпечення порядку в суспільстві, людський закон застосовує примус, утримуючи людей від зла силою чи страхом, «щоб вони як мінімум утримувалися від лиходійства і не чинили шкоди іншим» [4, с.58]. Можливості людського закону обмежені: він не може направляти людину до вищої мети, вічного блаженства [4, с.81], не може висувати надмірно високі вимоги, бо більшість людей «далекі від досконалості в добродієчності» [4, с.71] і забороняє лише найбільш тяжкі гріхи, «без заборони яких людське суспільство не могло б існувати» [4, с.72]. На відміну від божественного закону «людина може судити лише про зовнішні дії, які [для неї] явні, і не може судити про внутрішні мотиви, які [від неї] приховані» [4, с.18]. Саме тому сфера дії людського закону обмежується правом, сферою прав осудності [4, с.123]. Таким чином, людські закони репрезентують той мінімум моралі, який необхідний для існування суспільства.

Наступний етап дослідження взаємозв'язку права та моралі пов'язаний з одним із засновників концепції «юридичного світогляду» Гуго Гроцієм. У нього ще не має чіткого розмежування права та моралі, однак він намагається відокремити правові норми від моральних, і тому відмічає: «право не отримує свого зовнішнього здійснення, якщо воно позбавлено сили для проведення у життя» [59, с.50]. Однак внаслідок того, що ті повеління, які мають правовий характер, ототожнюються з вимогами моралі, справедливості, одночасно залишаючи свій примусовий характер, Г. Гроцій відмічає: «Не можна сказати, щоб право, позбавлене підтримки силою, не мало жодної дії, бо дотримання справедливості дає спокій сумлінню...» [59, с.50]. Г. Гроцію не вдалося послідовно зв'язати це положення з необхідністю «сили» в уведенні права, також він не розкриває специфічні особливості того примусу, за допомогою якого забезпечується дотримання правових норм. Між тим, як справедливо

зауважує А. Л. Саккетті, «розкрити такі особливості було важливо, бо саме в них, а не просто в можливості примусу до дотримання правових норм слід шукати ключ для розрізнення цих норм та інших правил поведінки людей, що встановлюються в людському суспільстві» [59, с.14].

У філософсько-правових теоріях Нового часу право і закон починають чітко розмежовуватися, а право і мораль розглядаються у нерозривній єдності. Представники природно-правової теорії виводять моральні норми із соціальних відносин, вважаючи, що держава забезпечує їх дотримання. Згідно Т. Гоббсу, неможна говорити про мораль окремо від держави. З одного боку, філософ намагається вивести моральні закони із природи людини, а з іншого – проголошує, що моральна філософія може бути побудована лише як вчення про людину у межах держави [52, с.258], що свідчить за словами Л. В. Батієва, про «внутрішню суперечливість самої природно-правової парадигми і навіть усвідомлення цього самими її авторами» [19, с.141]. Згідно Гоббсу, позитивний закон є єдиним критерієм не лише правомірності й неправомірності поведінки, але й справедливості: в громадянському стані дії людини розглядаються як справедливі чи несправедливі «в залежності від обставин і вимог громадянського закону» [52, с.316]. На думку Т. Гоббса загальним мірилом для чеснот і вад можуть бути тільки закони держави: «Закон є совістю держави, дотримуватися якого людина визнала для себе обов'язковим» [50, с.252]. Свобода самостійно визначати добродетельність вчинків існує лише в «умовах природного стану, коли немає громадянських законів, а при наявності громадянського правління – в таких випадках, які не визначені законом» [50, с.252]. Отже, Гоббс, зводячи мораль до природного закону, а природний закон до позитивного, фактично відмовляє моралі право на самостійне існування. Утім, погляди філософа було б неправильним трактувати у межах юридичного позитивізму. Природний закон представляє собою первинний безумовний критерій людської поведінки, який проявляється тоді, коли не діє громадянський закон: «...в усіх випадках, пропущених писаними законами, необхідно дотримуватися закону природної справедливості, який вимагає

віддавати рівним рівне, і така ж саме вимога громадянського закону, що накладає покарання на тих, хто свідомо і за власним бажанням порушив своїми діями закон природний» [51, с.421].

На небезпеку зведення права до позитивного права, навіть якщо воно теоретично співпадає з природним правом, указував Дж. Локк. Він намагався уникнути суб'єктивізації моральних правил і зведення їх до державних повелінь. На відміну від Гоббса, у якого норми моралі фактично задаються державою, Локк вважає, що суспільство само визначає їх для себе: «Хоча люди, об'єднуючись у політичні співтовариства, відмовляються на користь держави від права розпоряджуватися всією своєю силою, так що не можуть користуватися нею проти своїх співгромадян більше, ніж дозволяє закон країни, однак вони все ж зберігають право мати добру чи погану думку щодо дій людей, серед яких живуть і з якими спілкуються, схвалювати чи ні ці дії» [160, с.407]. Отже, є законність, яку встановлює держава, а є моральність, засади якої встановлюються людьми.

В класичних концепціях XVIII ст. проблема права починає вирішуватися як етична проблема, право розуміється як мораль, що регламентує діяльність правителя [256, с.3-4]. Значний внесок у розуміння взаємовідносин права й моралі був зроблений І. Кантом та Г. В. Ф. Гегелем. Кантівська метафізика як вчення про мораль і право постає як вчення про соціальні регулятори, належне в людських діях. Кант розрізняє зовнішні, позитивні, і внутрішні, суб'єктивні, засади людської поведінки. Перші є правовими і реалізуються через насильство, а другі ґрунтуються на усвідомленні внутрішнього обов'язку і є моральними. Право стосується лише вчинків, а мораль – переконань. Філософ визначає область права як сферу легального виконання вимог категоричного імперативу, а область моралі – як сферу дотримання морального закону. В цілому Кант вважає право та мораль взаємодоповнюючими протилежностями, формальною єдністю суб'єктивності й об'єктивності поведінки. Згідно І. Канту, мораль і право взаємно передбачають один одного: моральність індивіда проявляється у його правоздатності, а право означає

визнання публічною владою моральної самостійності підданих і відмову від опіки над ними [256, с.188]. «Святенність» права розкривається через мораль, яка установлюється у громадянському суспільстві й через свої вищі ідеали та цінності звеличує право [106, с.567].

Право у Канта, як відмічає індійський філософ права С. П. Сінха, має три характеристики: «По-перше, право відноситься лише до зовнішніх стосунків однієї людини до іншої у вигляді певних практичних дій. По-друге, поняття права не означає відношення індивіда просто до бажання чи пристрасті іншого. По-третє, у цьому взаємному відношенні довільних дій поняття права не розглядає суть цієї сваволі, а лише форму цих відносин» [251, с.115]. Право тим самим охоплює всі ті умови, при яких довільні дії будь-якої особистості можуть бути упорядковані з довільними діями іншої особи, у відповідності до універсального закону свободи. Етика зобов'язує особистість виконувати вимоги права як максими поведінки. І. Кант формулює загальний правовий закон: «...Чини зовнішнє так, щоб свобідний прояв твоєї сваволі був сумісний зі свободою кожного, згідно із всезагальним законом» [106, с.596]. Кант відмічає, що цей закон не відноситься до внутрішніх мотиваційних принципів людських дій, задача права – пояснити, що є правом, а не вчити доброчесності [106, с.596]. Право, таким чином, полягає у можливості універсального взаємного примусу в гармонії зі свободою усіх.

Сутність морального обґрунтування права Кантом полягає не в тому, що філософ намагається вивести правові норми з моральних. Через право держава висловлює повагу і довіру до моральної автономії особистості: «Правопорядок, який знаходиться у кореляції з мораллю, може претендувати на безумовне визнання і відстоюватися людьми з тією самовідданістю і ригоризмом, з якою відстоюються особисті, вільно обрані принципи й ідеали» [282, с.209]. Отже, мораль у Канта не замінює собою право, не стає більш високим і більш значущим критерієм оцінки поведінки людей, а навпаки, діючи як духовний фактор, звеличує право, надає йому і регулятивну, і духовну значимість. А. А. Гусейнов переконаний: «Кант навмисно трансформував моральну

філософію таким чином, щоб вона могла стати умовою і виправданням необхідності правового публічного простору» [60, с.6]. В. С. Нерсисянц вважає, що моральність у Канта за своєю суттю є юридичною [181, с.489]. Кант стояв у витоків філософського обґрунтування взаємодоповнюваності права й моралі [6, с.675]. Він виділяє чисте право, але при цьому не ущемляє значення моралі. Навпаки, виводить її на один рівень з правом, повною мірою розкриваючи усі її функції.

Проблеми співвідношення права, моралі та моральності викладені Гегелем в теорії, яку він назвав «ідеєю абсолютної моральності». Моральність є духом народу, вона включає в себе абстрактне право та мораль, але одночасно кожна з цих категорій є правом. Єдність права та моралі Гегель розкриває через категорію моральності, що виступає у якості соціально-практичної реальності: «Мораль, моральність державний інтерес кожний окремо представляє собою особливе право, оскільки кожна з цих форм є визначення і наявне буття свободи. Колізія між ними може відбутися лише постільки, оскільки усі вони на одній і тій самій лінії і є правом...» [46, с.85-86]. Гегель називає мораль точкою зору відношення і повинності, а саме «відношення безпосередньої індивідуальності до суспільного цілого як до суми зовнішніх обов'язків, які мають бути виконані, але виконання яких постає як юридичний примус, або наштовхується на моральний вибір особистості» [61, с.469]. Суспільна поведінка окремого індивіда, оскільки вона виходить за межі юридичного примусу, стає предметом вільного морального рішення. Отже, для Гегеля право й мораль є проявом свободної волі людини у межах об'єктивного духу, який кооперує у собі право, мораль та моральність і представляє собою певну ступінь розвитку свободи. Право й мораль в його системі існують у сфері моральності і не можуть відокремлено один від одного впливати на суспільні відносини.

Концепцію підпорядкування права моралі підтримував у своїх роботах А. Шопенгауер. На його думку, найчистішим моральним спонуканням, «першофеноменом моралі» є не повага до закону, як вважав І. Кант, а

співчуття, мораль для нього існує лише по відношенню до другої людини. Співчуття у А. Шопенгаура обмежується правовим принципом справедливості, який він поєднує з чеснотою справедливості й узагальнює їх у єдиному правилі: «нікому не зашкодь» [303, с.402]. Не знаходячи у природі жодної підстави для принципу справедливості, філософ дає йому правове обґрунтування: «Через те, що вимога справедливості – чисто негативна, виконання її може бути здійснено примусом. Примусовою установою для цього служить держава...» [303, с.405]. Отже, у А. Шопенгауера метою як права, так і моралі є встановлення справедливості у відношеннях між людьми, але правовий і моральний підходи при вирішенні цієї задачі – протилежні. Моральні норми регулюють ті вчинки, які не слід здійснювати, якщо не хочеш завдати школи іншому, тобто зробити щось несправедливе. Право ж розглядає «...ті ж самі вчинки як такі, які ніхто не зобов'язаний терпіти, тому що ніхто не повинен зазнавати несправедливості» [303, с.292]. Таким чином, мотиви, що призводять до виникнення права, носять моральний характер, а саме право є елементом моралі: «Правознавство є частиною моралі, яка встановлює і вчинки, від яких слід утримуватися, якщо ми не бажаємо ображати інших, тобто чинити несправедливості» [302, с.455].

Позиція моралізації права також притаманна Г. Єллінеку, який визначає право як систему норм, що забезпечують існування і розвиток суспільства. Об'єктивно право є умовою соціального розвитку, а суб'єктивно Г. Єллінек визначає право як деякий етичний мінімум, «Existenzminimum» етичних норм [86, с.48]. Як наслідок, Г. Єллінек заперечує виключно внутрішній характер моралі і чисто зовнішній характер права, оскільки виконання норм права передбачає наявність певного внутрішнього мотиву їх дотримання. Таким мотивом стає сформована у даному суспільстві система моральних норм, зовнішнім оформленням і гарантом дієвості якої є право. Як відмічає український дослідник В.Ковальчук, Г. Єллінек розглядає право «як сукупність норм, що спираються на зовнішній примус, і як норми, що є загальноновизнаними, а відтак, і гарантованими суспільством» [117, с.35].

Позиція моралізації права Г. Єллінека була продовжена в філософській концепції В. Соловйова, згідно якій поняття права включає в себе свободу, рівність і справедливість. У ранній період своєї творчості В. С. Соловйов заперечує зв'язок між правом та мораллю, але в пізніх своїх роботах він визнає існування внутрішнього зв'язку між ними: відторгнення права позбавляє мораль «об'єктивних засобів і підґрунтя», а моральні принципи, у свою чергу, надають праву «безумовну підставу» [254, с.446]. Філософ відмічає, що хоча право і мораль служать одному ідеалу, вони відрізняються мірилом оцінки зла, його критерієм. Правопорядок, на відміну від моралі, закріплює і охороняє свободу людини бути аморальною у певних межах, а також передбачає можливість застосування примусу. Але ця «необхідність допускати область юридичних відносин поза областю відносин чисто моральних, має <...> моральне підґрунтя» [254, с.529]. Широковідомий вислів філософа: «Задача права зовсім не у тому, щоб світ, який лежить у злі, перетворився на Царство Боже, а лише у тому, щоб він не перетворився на пекло» [255, с.42]. Філософ виділяє ряд істотних рис права: обмеженість норм права «мінімальним моральним змістом» [254, с.529]; обов'язково-моральний характер [254, с.529]; етико-практичний зміст [254, с.389]; примусова сила в реалізації мінімального добра [254, с.527]. Ці ознаки дали можливість зробити аксіологічне визначення права в його об'єктивному відношенні до моралі: «Право є примусова вимога реалізації певного мінімального добра, або такого порядку який не допускає відомих крайніх проявів зла» [255, с.35]. Отже, право, у В. С. Соловйова, – є примусовою справедливістю, без якої моральні принципи не можуть реалізовуватися в людському суспільстві, а само право набуло б характеру безконтрольної сваволі, втративши тим самим моральну цінність.

Вітчизняний правник і філософ Б. О. Кістяківський – один із ярих представників теорії природного права. Філософ наголошує, що право відіграє провідну роль у житті людини та суспільства. Будучи цінністю, воно синтезує в себе моральну складову. Б. О. Кістяківський прагнув звільнити право від догматико-юридичної й авторитарно-політичної обмеженості та узгодити його з

абсолютними цінностями моральної свідомості особистості. Він поставив перед собою масштабну задачу: на основі неокантіанства подолати позитивістське розуміння права та моралі. Право повинно представляти собою дещо більш цінне і значуще порівняно з примусом чи етичним мінімумом, його необхідно розглядати як самостійну силу, що генерує форми суспільного й індивідуального життя. Майбутнє права і моралі, як нормативних регуляторів суспільного життя, Б. Кістяківський бачив у поєднанні наукового раціоналізму й етичної свідомості: правове регулювання суспільного життя обумовлено самою логікою розвитку суспільства і лише моральні зусилля кожного громадянина є необхідною умовою існування правопорядку. Етичні цілі, а саме, свобода і справедливість, згідно Б. Кістяківському, обумовлюють природу права: «Право прагне втілити в собі і свободу, і справедливість найбільш повно і досконало» [114, с.68]. Однак право не вичерпується нормативно-етичним виміром, воно є державно-організаційним, соціальним, психічним і нормативним явищем [115, с.153]. Філософ трактує право як соціальне явище: «Право складається із норм, які постійно і регулярно здійснюються в житті» [113, с.104]. Нормативне поняття права у Б. Кістяківського є нормативно-етичним, ціннісним.

Другий підхід, найбільш послідовно відображений в теорії юридичного позитивізму, ґрунтується на положенні, що право і мораль – несумісні, оскільки перше пов'язано з примусом, а друге – зі свободою. Позитивісти Дж. Бентам, Дж. Остін, Г. Кельзен, Р. Ієринг протиставляючи право та мораль, представляють їх взаємодію як конфронтацію. М. В. Костицький пов'язує виникнення юридичного позитивізму з об'єктивною потребою у новій методології, розвитком капіталізму, ринкових відносин і поширенням лібералізму: «Для їх розвитку необхідна була сильна державна влада, верховенство закону, ототожнення права з волею та приписами держави» [132, с.20]. Послідовники цієї теорії прагнуть звільнити право від морального змісту, на їх думку, право не повинно містити жодних ідеалізованих понять. Ця ідея отримала назву етатизації права. Отже, юридичний позитивізм заперечує

концептуальний зв'язок між правом і мораллю та доцільність її встановлення, ґрунтується на положенні, що методологія юридичної науки не дозволяє пізнати природне право та мораль, оскільки базується на аналізі фактів і залишає поза увагою метафізичні питання. Існують певні розходження щодо концептуального розмежування права та моралі між позитивістами, однак вони не носять принципового характеру й обумовлені контекстом дискурсу з прихильниками теорії природного права [244, с. 142].

Ставлення до нормативізму (різновиду юридичного позитивізму, академік М. В. Костицький трактує цю доктрину як «крайню версію позитивізму» [132, с.23]) Г. Кельзена завжди було неоднозначним. У поглядах Г. Кельзена синтезуються філософські ідеї неокантіанства, класичного правового позитивізму ХІХ ст. і неопозитивізму. Тому його теорії притаманні специфічні принципи пізнання права: дуалізм «належного» і «суцього», відмова від аксіологічного підходу, визнання нормативної єдності правопорядку, застосування «чистого» юридичного методу, логічна ієрархія норм. Г. Кельзен переконаний: «...будь-який довільний зміст може бути правом. Не існує людської поведінки, яка в силу свого змісту, явно не могла б становити зміст правової норми» [110, с.74]. З точки зору Г. Кельзена, соціальний порядок, право та мораль, є нормативним порядком, який регулює людську поведінку [110, с.38]. Він підкреслює: «Норма, встановлена законодавцем відповідно до конституції, яка повеліває певну людську поведінку, не пов'язуючи протилежну з актом примусу у якості санкції, відрізнялася б від моральної норми лише своїм походженням, а правова норма, створена на підставі звичаю, взагалі б не відрізнялася б від моральної норми, також заснованої на звичаї. Якщо звичай визнається конституцією у якості нормотворчого чинника, то усі моральні норми, створені звичаєм, складають частину правопорядку» [110, с.75-76]. Відмінність права та моралі, згідно Г. Кельзену, полягає у виключно примусовому характері права. Право не залежить від моралі: правова теорія не оцінює справедливість чи несправедливість базисної норми, а лише досліджує відносини між нею та іншими юридичними нормами.

Погляди на право та мораль одного з найвідоміших позитивістів сучасності Герберта Гарта (хоча Ф. фон Хайєк вважає погляди Гарта «найефективнішою критикою правового позитивізму» [286, с.225]) були узагальнені в дискурсі з американським юристом Лоном Фуллером [287, с.104-136; 284, с.124-159]. Г. Гарт розділяє позитивістський підхід щодо принципіального розмежування права та моралі: «У жодному сенсі не є необхідною істиною те, що закони відтворюють чи задовольняють деякі вимоги моралі, хоча фактично вони часто це роблять» [288, с.188]. Г. Гарт, визнаючи право та мораль важливими соціальними інститутами, що регулюють поведінку людей, переконаний у тому, що їх не слід змішувати [288, с.195]. Академік М. В. Костицький підкреслює, що розмежовуючи право і мораль, Гарт «займає жорстку формально-логічну, навіть догматичну позицію» [133, с.23].

Мінімальною метою соціального життя людей є виживання, що обумовлює певні норми поведінки, які складають зміст права та моралі. Ці необхідні норми (захист особистості, власності, обіцянок) мають вирішальне значення для розуміння права та моралі й пояснюють, чому їх формальне визначення, без урахування певного змісту чи соціальних потреб не може бути прийнятим [288, с.200]. Тому право та мораль з необхідністю будуть перетинатися і вирішувати одні й ті ж проблеми. Однак Г. Гарт зауважує, що з цього не випливає, що «критерії юридичної сили конкретних законів, які застосовуються у будь-якій правовій системі, повинні включати неявним або навіть явним чином, посилення на мораль чи справедливість» [288, с.188]. Закони, навіть несправедливі з точки зору моралі, залишаються законами. Поряд із визнанням генетичного зв'язку права та моралі, єдності їх фундаментальних норм, Г. Гарт звертає увагу на їх відмінність: незахищеність цих норм, їх порушення вимагають переходу від моральних до правових форм контролю за поведінкою людей. Примусовий характер права необхідний як гарантія дотримання інтересів усіх членів суспільства.

Робота американського правника, представника гарвардської школи права, Л. Фуллера «Мораль права» є однією з найвідоміших праць ХХ ст., в

якій автор з позиції природного права зробив спробу показати, що між правом і мораллю існує необхідний зв'язок. Л. Фуллер відмічає залежність права від моралі, однак наділяє мораль сутнісною рисою, яка відрізняє її від більшості інших філософських концепцій: він представляє мораль як сукупність принципів, визначених будь-якою метою, дотримання котрої обумовлює її досягнення. Мораль у Л. Фуллера «юридизується» [118, с.10], позбавляється свого традиційного етичного змісту, залишається лише її форма. Право, згідно Л. Фуллеру, є вираженням загальноприйнятих цілей, одним із різновидів цільової діяльності. Наявність мети є запорукою можливості оцінки правової системи. Тому факти і цінності в праві зливаються. Право містить у собі внутрішнє моральне ядро, що міститься в самій природі правової системи. Л. Фуллер формулює принципи цієї внутрішньої моралі права: загальність, відкритість, передбачуваність юридичної дії, ясність і зрозумілість закону, відсутність суперечностей, відсутність нездійснених вимог, сталість у часі (відсутність частих змін), відповідність між офіційними діями і декларованим правилом [285, с.105]. Ці принципи представляють собою процесуальне природне право, сукупність яких Л. Фуллер називає «правова мораль».

Розглядаючи співвідношення права та моралі, Л. Фуллер розрізняє «внутрішню» мораль обов'язку і «зовнішню» мораль прагнення. Перша «закладає базові норми, без яких упорядковане суспільство неможливе», друга – «мораль життя у відповідності до Блага, прагнення до досконалості, найповнішої реалізації людських сил» [285, с.15]. «Внутрішню» мораль права він визначає через вісім базових принципів, відповідність яким наділяє законодавчу норму правовим змістом, що робить її обов'язковою для виконання: «Для ствердження того, що у людини може бути моральний обов'язок дотримуватися норми права, якої не існує, або зберігається в таємниці від нього, або була створена після того, як вона здійснила деяку дію, або яку неможливо зрозуміти, або яка суперечила б іншій нормі тієї ж системи, або наказувала здійснити неможливе, або мінялась би кожную хвилину, не може бути розумного обґрунтування» [285, с.39]. «Зовнішня моральність права»

включає в себе ті суспільні моральні принципи, що є підґрунтям правових інститутів і забезпечують їх функціонування, не допускаючи сваволі. Ця сукупність вимог до учасників правовідносин дозволяє їм створювати правові норми, які відповідають внутрішній моралі, і дотримуватися їх. Внутрішня й зовнішня моральність взаємопов'язані [244, с. 144].

Розглядаючи питання відповідності права нормам моралі, Л. Фуллер відмічає, що аморальна система правил позбавляється статусу правової системи і, не отримавши необхідної підтримки суспільства, не може існувати довгий час. Для того, щоб правова система була системою правил, останні повинні відповідати моральним стандартам справедливості й чесності (неупередженість, своєчасне повідомлення про правила тощо). Тому «...для практичної дієвості права першочергове значення має певний мінімум прихильності правовій моралі» [285, с.187], а отже його підпорядкування хоча й специфічній, але моралі. За словами С. І. Кравченко: «Право в розумінні Л. Фуллера – це насамперед діяльність професіоналів у галузі соціального конструювання реальності, а оскільки така діяльність заснована на взаємодії та торкається цінностей інших людей, вона нерозривно пов'язана з мораллю» [141, с.26]. Погляди Л. Фуллера на взаємодію права та моралі представляються послідовними, вони не суперечать визнаним правовим концепціям і органічно доповнюють існуючі системи праворозуміння.

Отже, розходження між теорією природного права і позитивізму з питання взаємодії права та моралі полягає у наступному: юридичний позитивізм розмежує сфери права та моралі, розглядаючи право як систему логічно взаємопов'язаних норм, у межах якої будь-яке юридичне рішення не потребує морального обґрунтування; в теорії природного права авторитет права базується на моральному змісті, право є втіленням в юридичних нормах моральних принципів.

Утім обидва підходи не виключають один одного, сьогодні у правознавстві відбувається процес конвергенції юридичного позитивізму й теорій природного права. Позитивісти не заперечують взаємозв'язку права та

моралі, моральної складової у змісті права, вони визнають, що правова система може безпосередньо включати в себе певні моральні норми. З іншого боку, прихильники теорії природного права вважають, що мораль включає в себе також обов'язок зберігати правопорядок, зокрема систему юридичних законів встановлених державою [244, с. 145].

1.3. Загальна характеристика взаємодії права та моралі як соціальних регуляторів.

У кожному суспільстві існує певна система соціальних норм, до якої відносять право, мораль, звичаї, релігійні та корпоративні норми тощо. В сучасних гуманітарних науках прийнято розділяти ці норми на види в залежності від притаманних їм якостей, вони різняться між собою засобами встановлення та формами вираження, змістом і методами впливу на поведінку людей і на суспільні відносини, засобами охорони цих норм від порушень. У цілому система соціальних норм постає як система соціальної орієнтації, яку кожна людина отримує від народження у готовому вигляді й пристосовується до неї або намагається якось змінити. Соціальні норми є важливою частиною духовного світу суспільства, його буття. Вони інституціоналізуються, втілюються в сталі суспільні відносини. Особливістю соціальних норм є їх вплив на свідомість і поведінку людей, що здійснюється в системі оціночного підходу: всі соціальні норми оцінюють людські вчинки та їх наслідки. В стабільному суспільстві система соціальних норм підтримує суспільний порядок, створює умови для відтворення існуючих відносин і вирішення соціальних конфліктів.

На протязі всій історії філософсько-правової думки питання кореляції, співвідношення права та моралі було предметом гострих дискусій. Європейській правовій культурі притаманне інструментальне відношення до правових цінностей, а у вітчизняній традиційній правосвідомості

спостерігається змішування правових і моральних цінностей. В умовах сьогодення має місце все більш активна взаємодія та взаємопроникнення моральних і правових цінностей. Український дослідник В.М. Братасюк з цього приводу відмічає: «В постмодерному юридичному мисленні відчувається глибокий антропологічний поворот, розуміння невід'ємності права від людської самості, його взаємозв'язку з усім розмаїттям людської життєдіяльності» [36, с.158].

Будучи взаємодіючими соціальними регуляторами, право та мораль у кожній історичній епісі мають певні особливості цієї взаємодії, які визначаються конкретними умовами існування соціуму: станом розвитку економіки, політики, культури, соціальної структури суспільства тощо. У якості соціальних інститутів, право та мораль розвиваються разом із суспільством, і хоча взаємодія та взаємовплив між ними історично набувають різних форм, змісту і значення, вони зберігають нерозривний внутрішній зв'язок між собою. Так, у минулому, релігійні переслідування та втручання влади в особисте життя людей обґрунтовувалося ототожненням права й моралі. Як наслідок, законодавство розповсюджувало свою дію і на внутрішній світ особистості, регулювало моральну гідність людських вчинків. Різке відмежування права від моралі, навпаки, призводило до індиферентності права щодо моральних проблем. Задача права звужувалася до розмежування зовнішньої свободи людей, а те як саме люди скористаються своєю свободою, згідно моральних вимог чи ні, вважалося їх особистою справою [239, с. 49-50].

В радянські часи у вітчизняній науковій думці пануючою була нормативістська концепція права як свавільної волі держави, «...радянська юридична наука певною мірою використала нормативізм для творення так званої радянської системи права», – вказує академік М. В. Костицький, [132, с.26] – «На жаль, – констатує інший український правознавець Ю. М. Бондар, – такий стан багато в чому зберігся і дотепер» [33, с.119]. Причинами цього є традиційне розділення правових і соціальних норм, зокрема

моральних: «Фактично протиставляються норми права та норми моралі як самостійні, принципово різні регулятори соціальних відносин» [33, с.119].

Як свідчить світовий досвід, питання взаємодії права і моралі актуалізуються у переломні періоди історії суспільства, коли відбувається не лише трансформація економічного, політичного та соціального устрою, але й усього укладу життя. З розвитком і ускладненням суспільних процесів проблема взаємодії права та моралі набуває все більшого значення. В сучасному суспільстві, зокрема інформаційному, відбувається ускладнення його структури і процесів, в ньому вже не існує єдиної для всіх системи моральних цінностей. Плюралізм моралі обумовлює плюралізм праворозуміння, що у свою чергу призводить до розбіжностей у оцінці взаємозв'язку права та моралі [241, с. 375]. Різні варіанти вирішення цієї проблеми, мають, по можливості, не протидіяти, а співіснувати і взаємодіяти: «Немає сумнівів, що одні положення права не мають відношення до правил моральності, а інші можуть вважатися абсолютно правомірними, навіть якщо суперечать визнаним правилам моралі» [286, с.225].

Право та мораль, будучи елементами загальнокультурної нормативної системи, органічно включені у соціальний контекст, одночасно залишаючись автономними і самостійними. Однак питання щодо визначення співвідношення цих соціальних регуляторів й досі залишається відкритим. В цілому в філософсько-правових дослідженнях переважає принцип моралізації права, згідно якому право залежить від моралі [239, с. 50]. Подібний підхід відстоювали представники німецької класичної філософії. Так, у Гегеля мораль визначає належне і вказує зміст праву. Тим самим право і мораль протиставляються один одному як можливе і належне, це протиріччя знімається в моральності, як вищій єдності, що представляє собою дійсність того, що в праві є тільки можливим, а в моралі – тільки належним.

В основному моралізація права була притаманна теоріям природного права, в яких природний і моральний порядок взаємопов'язані, а позитивне право має відповідати «природним» законам природи. Увага акцентувалася на

основоположних правових ідеях – свободі, гуманізмі, справедливості, рівності. Авторитет позитивного права у рамках цього підходу залежить від його здатності забезпечувати справедливість, несправедливе право не є правом. Позитивне право підлягає не лише інструментальній, але й моральній оцінці, цінності природного права не щезають, навіть будучи поглиненими позитивним правом, вони переходять у категорію узаконених, частково залишаючись у сфері чисто моральних цінностей. Право, згідно цій позиції, не ототожнюється повністю з мораллю, воно розуміється як її «мінімум», важлива її частина, яка захищається силою держави. С. В. Джолос стверджує: «Ідеалістичний характер природно-правових уявлень орієнтує суспільство на природне право як зразок і мірило позитивного права» [75, с.37]. Моралізація права має ряд недоліків, головним з яких є те, що сутнісні відмінності цих соціальних регуляторів залишаються поза увагою. Підпорядкування права моралі є таким же перегином, як і їх повне відособлення, далеко не весь зміст права визначається моральними постулатами.

Для аналізу співвідношення й взаємодії права та моралі необхідно визначити сутність поняття «мораль». Проблема полягає у тому, що в етиці відсутня універсальна дефініція моралі. А. А. Гусейнов переконаний: «Відсутність раціонально обґрунтованого поняття моралі – одна із характерних особливостей нашого часу» [62]. Причиною цього є сама природа моралі, яку неможливо звести до «розумної» раціональності. Традиційно мораль розумілась як «сукупність чеснот, які узагальнювалися в образі досконалої людини, або сукупність норм поведінки, що задають досконалу організацію суспільному життю» [64, с.9], або «особливі ціннісні та нормативні положення чи їх комплекси, які визначають в тій чи іншій мірі переживання, мотиви і вчинки людей» [164, с.8]. Український філософ В. А. Малахов дає наступне визначення: «Мораль постає як такий практично-оцінний спосіб відношення людини до дійсності, котрий регулює поведінку людей з точки зору принципового протиставлення добра і зла» [165, с.20]. Поняття моралі охоплює дві сфери: сферу загальних, ідеалізованих, прийнятих суспільною свідомістю

принципів і норм моралі та сферу конкретних моральних мотивів і відповідних вчинків в конкретних ситуаціях. В сучасній філософській теорії поширюється думка, що мораль є лише однією з форм суспільного буття і тому будь-які претензії моралі на універсалізм є необґрунтованими. Мораль розуміється як «єдність різноманітного», що є девізом Європейського Союзу і фігурує на його офіційних сайтах.

Метою як моральних, так і правових норм є регулювання суспільних відносин, утвердження в житті суспільства загальнолюдських цінностей, принципів свободи і справедливості. Моральний вплив на людину і суспільство необхідний, але сам по собі недостатній. Право також не є абсолютним гарантом благополучного життя в суспільстві, але без нього це благополучне життя неможливе. Співвідношення права та моралі досить неоднозначне, але не підлягає сумніву, що і право, і мораль є вищими цінностями для людини і суспільства [239, с. 51].

Взаємозв'язок права та моралі має складний взаємообумовлений характер. Право створює умови благополучного життя в суспільстві, які включають вимоги рівності всіх перед законом і розумної міри свободи. Беззаконня і вседозволеність призводить до морального занепаду, а право і законність, відповідно, можуть сприяти формуванню моральних критеріїв і звичок людей. Але правова регуляція життєдіяльності людини повинна поєднуватися з моральною регуляцією і переконаннями. Право та мораль діалектично взаємопов'язані й взаємообумовлені: під впливом високоморальних норм і цінностей право постійно удосконалюється, а право, у свою чергу, має зворотний вплив на моральність, поведінку і традиції людей. Однак ця взаємодія через те, що за своєю суттю право та мораль є різними формами суспільної свідомості, є складною і неоднозначною: крім єдності між ними існує відмінність і протиріччя.

Право та мораль мають різні критерії й соціальні виміри: мораль звертається до внутрішніх спонукань людини, її совісті і почуття обов'язку, право ж зосереджується на суб'єктивних правах окремих осіб, визначає і

юридично забезпечує їх статус, юридичні можливості, оцінює поведінку індивідів з точки зору правомірного й неправомірного, законного й незаконного. Ці соціальні регулятори по-різному «намагаються соціалізувати особистість, пригнічуючи природну агресивність, стримуючи природні інстинкти та пристрасті, що спонукують людей до діянь, небезпечних і шкідливих для інших людей і суспільства» [156, с.189]. Право визначає, підтримує і регулює зовнішній порядок, мораль же формує соціальні якості особистості. На праві лежить головний тягар захисту суспільства від небезпечних діянь тих осіб, які нехтують правами й інтересами інших людей і суспільства в цілому. В. С. Соловйов свого часу відмічав: «...існування суспільства залежить не від досконалості деяких, а від безпеки усіх. Ця безпека, не забезпечена моральним законом самим по собі, який не існує для людей з переважаючими протисуспільними інстинктами, захищається законом примусовим, який має дійсну силу і для них» [255, с.45].

Плюралізм поглядів на взаємодію права та моралі, не став на заваді тому, що позиції сторін дещо пом'якшали і, як правило, не протиставляються. С.С. Алексєєв визнає, що «право за своєю органікою представляє собою явище глибоко морального порядку» [5, с.209]. Разом з тим, він стверджує, що попри глибоку взаємодію права та моралі, їх однакову суспільну цінність, вони є двома самостійними «суверенними нормативними системами» [6, с.337], які суттєво відрізняються одна від одної. Вчений підкреслює, що при усій значущості моралі, розуміння права вимагає, щоб дана категорія отримала самостійну трактовку, і як результат – розуміння глибинної єдності права та моралі. О. Є. Лейст чітко розмежовує ці поняття: «Право й мораль – зовсім різні, між ними більше відмінностей, ніж схожості. Про збіг частини моралі й права важко говорити з тієї причини, що у змісті права надто багато такого, до чого мораль рішуче байдужа... За межами моральних оцінок знаходиться не якийсь вузький сегмент правовідносин, а майже уся сфера правового регулювання. ...право також не вторгається у сферу моральної свідомості суспільства й індивіда, залишаючи без юридичних оцінок майже усі області

моральних відносин» [156, с.168-169]. Англо-американський філософ і теоретик права Рональд Дворкін у своїй концепції «права як цілісності/чесності» (law as integrity) заперечує концептуальну можливість розмежування права та моралі й наполягає на необхідності морального обґрунтування права, підкреслюючи, що в нинішніх умовах «правознавству ще доведеться вибудовувати містки між юридичною та моральною теоріями» [69, с.35].

Відмінність між правом та мораллю також проявляється у тому, що навіть виходячи з однієї й тієї ж передумови, вони можуть йти абсолютно різними, іноді навіть діаметрально протилежними шляхами. Право може засуджувати і навіть карати різні форми аморальної поведінки, але може й утримуватися від переслідування цілого ряду аморальних явищ. З іншого боку, моральний обов'язок спасіння й збереження людського життя, може у багатьох випадках не бути громадянським обов'язком. Існує багато прикладів, коли міркування вищого етичного порядку не знаходять відгуку в суспільній свідомості, і тоді законодавець не створює норму, яка б дозволяла діяти відповідно до цих міркувань. Закон може відображувати ту мораль, яка хоча й існує в суспільстві, але поступово заміщається більш гуманістичним підходом. У подібних ситуаціях зазвичай багато залежить від авторитетних громадян, які здатні повернути суспільну думку у бік необхідних правових реформ. З іншого боку, існують такі сфери людської діяльності, в яких законодавець свідомо утримується від підтримки моральних норм, оскільки механізм правосуддя занадто громіздкий і неповороткий для рішення конкретних проблем, і втручання у цю сферу скоріше призведе до ще більшого соціального зла, чим його запобігання за допомогою існуючих законів. В історії людства неминуча конкуренція між моральними і правовими оцінками часто призводила до соціальних конфліктів, виходом з яких було або зміна та уточнення правових норм, або насильницьке придушення незадоволення: списання боргів, пом'якшення занадто суворих законів, придушення протестів, встановлення диктаторських режимів тощо [239, с. 52-53]. Поступово обов'язковість права стала суворіше обов'язковістю моралі, бо право – одно, а уявлень щодо

справедливості багато, крім того, право визнається офіційно і підтримується державою.

Серед науковців, які вважають, що право виступає лише засобом реалізації морально-гуманістичних ідеалів суспільства, слід назвати Ю. А. Агешина [3, с.74-76], С. С.Алексєєва [7, с.135-136], В. С. Нерсєсянца [179, с.214-216]. Утім і вони не заперечують єдність права та моралі, яка витікає з природи регульованих ними суспільних відносин: «Право та мораль доповнюють один одного як засіб соціального регулювання, у процесі якого виникає якісно-нове явище – морально-правовий вплив. Право та мораль як складові частини цього явища не розчиняються у ньому й, не втрачаючи своїх індивідуальних властивостей, у сукупності утворюють соціальну цілісність, що реально існує й активно впливає на суспільну практику» [3, с.74]. В.С. Нерсєсянц, з позицій розробленого ним лібертарно-юридичного вчення про право, виділяє три сутнісні характеристики права: «загальну рівну міру регуляції, свободи і справедливості» [180, с.4]. Ці взаємопов'язані компоненти принципу формальної рівності В.С. Нерсєсянц відносить до сфери права, а не моралі, оскільки мораль і притаманні їй норми регуляції носять обмежений характер, множинність моральних норм і уявлень про належне обумовлюють їх неформалізований зміст і позбавлені «властивої лише праву абстрактно-загальної форми (і загальної формалізації), в якій тільки і можна виразити абстрактно-загальний, універсально формалізований сенс рівності, свободи і справедливості в соціумі» [180, с.5]. Право виступає не як неформалізований носій моральних і морально-правових цінностей, що характерно для природно-правового підходу, а як «строго визначена форма саме правових цінностей, як специфічна форма правової повинності, відмінна від усіх інших (моральних, релігійних і т.п.) форм повинності й ціннісних форм» [180, с.14].

Серед українських дослідників пануючою є думка, що «нездоланної перешкоди між правом і мораллю не існує, хоча вони і не збігаються» [33, с.120], «домінуюче становище належить юридичному типу праворозуміння, який сягає корінням ідей природного права, і, таким чином,

неминуче тією чи іншою мірою розглядає право крізь призму моралі та етики» [75, с.37]. О. О.Бандура наполягає на принциповому підході, згідно якому право містить у собі глибинний моральний зміст [17, с.213].

Сфери дії правових і моральних норм часто не співпадають. Так, повністю поза сферою дії права знаходяться моральні настанови і правила пристойності, опорою яких є моральна свідомість суспільства. Право не може бути аморальним, але не всі правові норми потребують морального виправдання, наповнення моральним змістом. З іншого боку, надання моральним нормам сили закону, позбавить мораль основоположної характеристики – свободи вибору: «Там, де немає вторгнення у сферу чужої свободи, чужих прав і інтересів, там не має і підстав для правового втручання» [237, с.76]. Право ж за своєю суттю є вимогою належної дії по відношенню до інших людей і передбачає примус. Однак примус є і в моралі. Згідно деонтологічній етиці І. Канта, моральні переконання сприймаються деякою мірою як внутрішня система насильства: здійснення моральних учинків не повинно залежати від власних прагнень та бажань. Пороки – це страховиська, які людина мусить побороти, бо «суд знаходиться усередині людини» [106, с.839]. Якщо людина моральна тому, що їй подобається бути порядною, доброю, чесною, вона отримує задоволення від своїх моральних учинків, то для Канта це ненадійна гарантія моральності. Мораль по Канту є примусом, моральний закон тому є імперативом, який повеліває категорично, бо цей закон абсолютний. Категоричний імператив містить пряме веління того, як повинен поводитись індивід. Різниця між моральним і правовим примусом у рамках кантівської філософії полягає у тому, що в моралі індивід примушує себе сам, а в праві монополія на примус належить державі.

Часто увагу звертають на ще одну відмінність між правом і мораллю: в державі застосування сили здійснюють спеціальні правоохоронні органи, а в моралі такої централізованої системи примусу немає. Однак ця відмінність також є досить розмитою: в міжнародному праві також немає централізованого органу правопорядку. Охорона ООН, її поліція і війська формуються із армій

окремих країн, реально у миротворчих місіях ООН одні держави діють проти інших держав. З іншого боку в світській і релігійній моралі також існує застосування примусу (батьків по відношенню до дітей, оцінка за поведінку в школі, заборона віруючим дивитись деякі фільми чи телевізійні програми тощо) [239, с. 54].

Необхідно відмітити, що з точки зору лібералізму, відносини між людьми і дії, які не зачіпають інтересів інших людей, не повинні регулюватися законом і примусом. Один із апологетів лібералізму Джон Стюарт Міл в «Есе про свободу» чітко формулює причини необхідності забезпечення суспільством максимальної свободи від морального або фізичного тиску для своїх громадян. Сфера особистого життя кожної людини – це та зона свободи, в яку суспільство не повинно втручатись. Вона включає в себе свободу думки, почуттів, міркувань, смаків і занять, свободу будувати своє життя так, як людина вважає за потрібне, «свободу робити те, що ми хочемо, і приймати можливі наслідки – без жодних перешкод із боку собі подібних, доки те, що ми робимо, не шкодить їм, навіть якщо наша поведінка здається їм дурною, збоченою чи хибною» [171, с.22]. Найбільше цінуючи у громадському житті особисту свободу та розмаїтість, Міл переконаний, що втручання з боку інших людей позбавляє можливості розвиватися й ставати людяними. Таке його бачення моральних потреб людей привело до формулювання відомої максими: «Єдина мета, з якою може бути правомірно використана влада над будь-яким членом цивілізованої громади проти його волі – це запобігти шкоді для інших. Його власна користь, – фізична чи моральна, – не є для цього достатньою підставою» [171, с.19].

Виходить, що власне благо людини не може стати приводом для колективного чи індивідуального втручання. Необхідність відмови від примушування як засобу ґрунтується на тому, що не можна сприяти добру примусом, сама природа добра противиться цьому. Леонард Гобгауз на питання, чи можна зробити людей добрими постановою парламенту відповів так: «Мораль неможливо прищемити силоміць, бо мораль – це вчинок або характер вільного діяча, натомість можливо створити умови, за яких може

сформуватися мораль, і серед цих умов не останнє місце посідає свобода від примусу з боку інших людей» [53, с.676-677]. Індивід повинен бути абсолютно незалежним, він несе відповідальність тільки за ту частину своєї поведінки, яка стосується інших. Тому, коли поведінка якихось осіб здається незручною, навіть аморальною, але при цьому вона не шкодить державі та іншим людям, то доведеться змиритися з цим, бо держава може дозволити собі терпіти її заради сприяння людській свободі. Фрідріх фон Хайек наполягає: «Важливість свободи індивідууму на його захищеній території і всюди, де його дії не заважають іншим досягати своїх цілей, спирається, головним чином, на той факт, що розвиток звичаїв і моралі є емпіричним процесом, яким не може бути проведення в життя одноманітних положень права, – процес, в якому взаємовиключні правила конкурують, і більш ефективні забезпечують успіх групам, які їх дотримуються, і можуть, у кінцевому підсумку, стати взірцем для відповідного законодавства» [286, с.225-226]. Отже, відмінність між правом і мораллю – це «відмінність між правилами, які повинні проводитися у життя за допомогою прийнятих процедур примусу, і тими, які не потребують примусу, а ця відмінність втратить будь-яке значення, якщо усі визнанні правила поведінки, включаючи ті, які співтовариство розглядає як вимоги моралі, почнуть проводитися у життя за допомогою сили» [286, с.227]. Таким чином, представники лібералізму наполягають на тому, що гарантією особистої свободи є індиферентність закону по відношенню до моралі.

Протиставлення права і моралі має свої негативні наслідки. Байдужість права до моралі неминуче призводить до визнання права людини на аморальні вчинки, суворе виконання права при такому підході може обернутися «кричущою несправедливістю» [127, с.43]. Саме тому, коли внаслідок різкого протиставлення права та моралі свобода особистості отримала загально визнаний статус, з'явилося прагнення знову зблизити право і мораль.

Складність взаємодії права і моралі проявляється у тому, що право не обмежується лише оцінкою людської поведінки. Воно направляє й стимулює дії людей або перешкоджає їм, якщо вони йому суперечать. Прихильник

аксіологічної концепції права Г. Радбрух переконаний: «Право настільки з самого початку чуже моралі, настільки відмінно від неї і навіть, ймовірно, протилежне їй, як і будь-який засіб у відносинах між засобом і метою, наскільки у подальшому це не заважає йому у якості засобу реалізації моральної цінності брати участь у приданні цінності власній меті і тим самим, з умовою збереження власної самостійності, бути залученим у сферу моралі» [229, с.59]. Метою права при всьому різноманітті його змісту є мораль. Звісно, воно не може сприяти виконанню моральних зобов'язань за допомогою правових санкцій, «моральна норма, – за словами Г. Радбруха, – яка реалізується лише як виконання власної волі, нічого не виграє, якщо її підтримує веління з іншої сфери, хоча й однакового з нею змісту» [229, с.57]. Право служить моралі за допомогою прав, які воно гарантує, а ці права забезпечують виконання індивідом своїх моральних обов'язків. Не випадково Р. Ієринг називав «Боротьбу за право» обов'язком морального самоствердження.

Право та мораль єднає спільне цільове призначення: «Вплив на поведінку суб'єктів; право та мораль мають загальне функціональне призначення, вони формують еталони поведінки, ціннісно-нормативну орієнтацію суспільства; вони характеризуються структурною єдністю, оскільки формують власні системи, в які включають суспільні відносини, суспільну свідомість і норми; право та мораль засновані на спільності соціально-економічних інтересів, культури суспільства, прихильності людей до ідеалів свободи і справедливості, вони мають єдину духовну природу, єдиний ціннісний стрижень – справедливість» [266, с.149]. Право без моралі, як і мораль без права не можуть існувати і розвиватися, вони спрямовують і корегують людські вчинки, упорядковують людські взаємовідносини. Ефективність права, як наголошує О. К. Абросімова, «багато у чому залежить від того, наскільки воно повно відображає й охороняє моральні основи суспільного життя» [1, с.22]. У цьому сенсі правова норма не може бути етично нейтральною: при її формулюванні, тлумаченні та застосуванні неминуче проявляється аксіологічний аспект.

Моральна цінність права полягає у тому, що воно відстоює принцип норми. Саме завдяки ціннісному аспекту можна визначити ефективність правової норми в соціальній регуляції. Але тут ми маємо відмітити необхідність відокремити право як обов'язкову норму від моралі. Мораль, незважаючи на її універсалізм, істотно відрізняється у різних народів і в різні історичні часи, вона постійно змінюється. При злитті права з рухливою мораллю обов'язкова всезагальна норма щезає. При необхідній спільності з мораллю право повинно спиратися на загальну мораль. І така мораль існує – це широко відоме «золоте правило» («Як хочете, щоб люди вчиняли відносно вас, так і ви чиніть відносно них»). У І. Канта ця формула викладена у «Критиці практичного розуму»: «Чини так, щоб максима твоєї волі могла у той самий час мати силу принципу загального законодавства» [105, с.283]. Зміст першої максими категоричного імперативу спрямований проти морального релятивізму, відносності принципів, пристосування моралі до обставин. Формула Канта позбавлена недоліку, притаманного «золотому правилу моральності», яке залишало можливість виправдати власний негідний учинок готовністю перетерпіти наслідки аналогічної провини.

Право, засноване на моральних принципах легше сприймається людьми і не викликає відторгнення, засобом його забезпечення буде не лише державний примус, але й громадська думка. Якщо ж право суперечить моральним переконанням суспільства, воно буде ігноруватися і порушуватися. Там, де право не захищає своїх громадян, царює беззаконня та несправедливість, відбувається «ампутація» моралі. Історія цивілізації наглядно демонструє, що мораль неможлива без права, оскільки немає моралі без свободи, а свободи – без правового забезпечення її гарантій [140, с.36]. Тісний взаємозв'язок права та моралі, однорідність ряду їх властивостей дають підставу для ствердження необхідності морального виміру права.

Існує велика, загальна для права й моралі сфера: прагнення ввести певні стандарти поведінки. У більшості цих основоположних стандартів право та мораль доповнюють і посилюють один одного. О. О. Бандура відмічає: «Право

робить більш дієвими основні моральні норми, надаючи їм статусу правових норм» [14, с.31]. Життєдіяльність, безпека і процвітання людського співтовариства можливі лише за умов утримання від насильства і посягання на чуже майно. Кодекси моральних норм, що вимагають відмови від подібних дій, доповнюють силу закону, який також їх забороняє, моральне засудження подібних дій підкріплюється юридичними санкціями. Це дає підстави англійському філософу права Д. Ллойд стверджувати: «Оскільки розуміється, що правові системи у широкому сенсі слова існують для підтримки моральних принципів у суспільстві, моральний обов'язок коритися закону сприймається в цілому усім суспільством і відіграє важливу роль в установленні авторитету закону і забезпеченні його дотримання у більшості випадків без застосування примусу» [159, с.64-65].

Тісний взаємозв'язок між правом та мораллю проявляється також у вживанні схожої нормотворчої лексики. Встановлення правил і норм поведінки людей як на мові моралі, так і на мові права висловлюється у термінах зобов'язань і обов'язку, з точки зору того, що правильно, а що – ні. Але, як відмічає Д. Ллойд, ця відповідність мови, хоча і «підкреслює взаємозв'язок обох понять, приховує у собі небезпеку виявитися пасткою для не надто обізнаних людей, оскільки вони можуть подумати, що право обов'язково припускає моральне зобов'язання, або що моральне зобов'язання повинно бути закріплено у законі» [159, с.65].

Взаємодія права та моралі не є однобічним впливом моралі на право чи навпаки, це скоріше процес взаємовпливу один на одного, який сприяє прогресу як моральних, так і правових відносин. Впливаючи на мораль, право сприяє більш глибокому її укоріненню в суспільстві, одночасно воно само під впливом моралі постійно збагачується, зростає його авторитет і роль як соціального регулятора суспільних відносин [239, с. 55]. Таким чином, право та мораль взаємодоповнюють один одного і тому вони не повинні протиставлятися. Будучи найважливішими засобами соціальної регуляції, право та мораль керують людськими вчинками, вносять порядок у взаємини,

формують модель поведінки, зорієнтовану на пріоритет справедливості, загального блага, гуманності, законності, рівноправності та інших найважливіших принципів і правил людського співжиття. О. М. Єлманова справедливо відмічає: «Об'єктивна зумовленість взаємодії права та моралі у сучасному правовому житті визначається тим, що правові закони втілюють у собі принципи гуманізму, справедливості та рівності людей, інакше кажучи, закони правої держави реалізують вищі моральні вимоги сучасного демократичного суспільства» [89, с.90]. Отже взаємодія права та моралі проявляється в їх взаємній підтримці один одного в упорядковуванні суспільних відносин. Вимоги правових і моральних норм співпадають по багатьом напрямам: те, що заохочується правом, заохочується і мораллю. Мораль однозначно засуджує здійснення правопорушень, і особливо злочинів, протиправна поведінка, як правило, є також аморальною.

Право та мораль взаємодіють і в сфері відправлення правосуддя, діяльності органів правопорядку, юстиції. Фактично обставини багатьох справ оцінюються із залученням як юридичних, так і моральних критеріїв. Порухення правових норм, означає порушення і моралі. Правові норми повинні бути провідниками моралі, закріплювати і захищати моральні устої суспільства. У свою чергу, дія моралі, як й інших соціальних норм, багато у чому залежить від ефективно функціонуючої юридичної системи. Норми моралі знаходять підтримку у праві, його авторитеті та державному статусі, тому якщо не будуть дотримуватися закони, моральні норми, які є основою цих законів, автоматично виявляться недійсними.

В історії філософської думки неодноразово піднімалося питання залежності законодавства від моральної свідомості суспільства. У періоди падіння суспільної моралі соціальна роль права істотно зростає. У цей час «право як «сурогат моралі» або її необхідне доповнення змушено розширює сферу своєї дії й суворість санкцій» [156, с.193]. Застосування правом сили є його основоположною характеристикою, але поза моральними межами «правовий примус виявляється марним і веде до насильства» [80, с.267].

Мораль же без визначених меж права не здатна протистояти злу. Можна припустити, що з часом взаємозв'язок і взаємодія права та моралі будуть тільки зміцнюватися: право дедалі все більше стане спиратися на моральні норми, а мораль – забезпечувати добровільне дотримання права.

Процес взаємодії права та моралі може набувати гострих протиріч і розбіжностей, причини яких викликані їхньою специфікою, методами регуляції, критеріями при оцінці поведінки індивідів. Ці розбіжності пов'язані зі складністю та суперечністю життя, «нескінченною різноманітністю виникаючих у ньому ситуацій, появою нових тенденцій у суспільному розвитку, неоднаковим рівнем моральної й правової свідомості людей, мінливістю соціальних умов» [80, с.271]. Вимоги права та моралі не завжди співпадають, а іноді й суперечать один одному. Це можна пояснити різноманіттям соціальних відносин, взаємозв'язків, життєвих ситуацій, які не завжди можна оцінити однозначно. В силу специфічності права та моралі можуть бути й інші причини суперечностей між ними: мораль орієнтує на певний взірець поведінки, моральний ідеал, право ж встановлює допустимі норми поведінки, які можуть бути імморальними або, навіть, аморальними, але ще не протизаконними.

Конфлікт між вимогами права та моралі може бути викликаний безумовністю права, яке не знає виключень (обмовок), наприклад, крадіжка є кримінально караним діянням, безвідносно до причин і обставин скоєння злочину. Ці обставини можуть пом'якшувати покарання, так в сучасних правових системах враховується моральні аспекти скоєння правопорушень, покарання може залежати від мотивів, мети, психічного стану, особи правопорушника, але вони не здатні змінюють наявність самого факту злочину. На відміну від права, мораль може повністю виправдати особу, що порушує правові та моральні норми, якщо для цього знайдеться достатнє підґрунтя. Так, Гегель вважав, що моральний вчинок може вступити у колізію з абстрактним правом: крадіжка куска хліба заради підтримання життя формально підриває

власність іншої людини, проте заслуговує безумовного виправдання з моральної точки зору.

Крім того, право ніколи не містило у собі всього комплексу моральних вимог, не було абсолютно «етичним». Тому між вимогами права та моралі буває досить важко досягнути гармонії. Але протиставляти дані регулятори, оцінювати їх як абсолютно протилежні явища, було б помилковим. Незважаючи на те, що вони оцінюють одні й ті ж діяння з різних позицій, підходів, їхні вимоги й цілі в основному узгоджуються.

Таким чином, незважаючи на певну відокремленість і різні шляхи розвитку, право та мораль існують і функціонують у тісній взаємодії, вони тісно взаємопов'язані та взаємообумовлені. Взаємозалежність права та моралі носить не причинно-наслідковий, а скоріше логічний характер, коли одне поняття є необхідною частиною іншого. У тих випадках, коли право не передбачає можливість регулювання суспільних відносин своїми нормами, йому на допомогу приходять мораль, а у випадках безсилля моралі, у дію вступає право, яке може застосувати примус. Процес взаємодії права та моралі сприяє більш глибокому вкоріненню моральних норм в суспільстві, при одночасному підвищенні авторитету права, зростання його ролі як соціального регулятора. На думку І. І. Припхана, «посилення взаємозалежності правової та моральної регуляції є об'єктивною тенденцією поступального розвитку демократії і стабільності соціуму в цілому» [205, с.269]. У практичному аспекті це породжує необхідність постійного укріплення демократичних інститутів, підвищення професіоналізму законодавця, морального почуття громадян, має сприяти правильному розумінню природи права та моралі з метою правильної організації їх взаємодії на практиці й подолання дефектів правової та моральної свідомості. Представляється, що сучасна наука має достатній потенціал для подальшого розвитку досліджень у галузі взаємодії права та моралі, а нинішня недосконалість демократичних інститутів, організації законодавчої роботи, низький рівень правової та моральної свідомості громадян роблять ці дослідження надзвичайно актуальними.

Висновки до розділу 1

Дослідити взаємодію права та моралі можливо за допомогою методологічного інструментарію, наданого теорією філософії права, яка потребує поєднання класично-раціональної, некласичної та посткласичної методології. Підґрунтям дисертаційної роботи став філософсько-методологічний плюралізм, тобто визнання різних методів, здатних розкрити взаємозв'язок права і моралі в умовах переходу до інформаційного суспільства. Тим самим основними засадами дослідження стали провідні положення постмодерної інтелектуальної традиції. Стрижневим методологічним підходом в дисертаційному дослідженні є аксіологічний, який також є проявом постмодерного правового мислення і дозволяє подолати вузькість нормативного розуміння права. Серед інших, найбільш вагомими при дослідженні теоретико-методологічних засад права і моралі стали методи: діалектичний, логічний, історичний, системний, порівняльно-правовий, аналітичний, формально-юридичний, соціологічний та герменевтичний.

Дослідження проблеми взаємозв'язку права та моралі залежить від вихідних положень, що визначають сутність цих феноменів. У сучасній філософсько-правовій думці існує декілька підходів до трактування взаємодії права та моралі, в основі яких лежить різне тлумачення сутності права: широкий підхід і вузько нормативний. Перший, природно-правовий, обґрунтовує необхідність відповідності права моральній природі людини, другий, позитивістський, протиставляє право й мораль.

В історії філософсько-правової думки завжди визнавалося, що області права та моралі близькі, в античній філософії позитивне та природне право, забезпечуючи свободу, порядок і справедливість, розглядалися як етична цінність: значущість права ототожнювалася з його моральним змістом. Християнські мислителі продовжили античну ідею єдності природного й позитивного права. Поступово складалася західна правова культура, яка ґрунтувалася на єдиних світоглядних і соціально-політичних засадах. В роботах

філософів Нового часу норми природного та позитивного права розглядаються як раціонально-етичні принципи, позитивне право отримує морально-раціональну легітимацію. С позиції природно-правового підходу поняття права включає в себе моральні характеристики, у результаті чого природне право постає як симбіоз різних соціальних норм, певний морально-правовий комплекс, з позицій якого оцінюється позитивне право.

Розмежування етики і правознавства пов'язано з появою юридичного позитивізму, представники якого, незважаючи на спірність їх концепцій, відокремили право від моралі й внесли тим самим величезний внесок у розвиток теорії права. Юридичний позитивізм відстоює точку зору, згідно з якою право та мораль не повинні змішуватися, а саме право має розглядатися як система логічно взаємопов'язаних норм, у межах якої будь-яке юридичне рішення не потребує морального обґрунтування.

Сьогодні у правознавстві відбувається процес конвергенції юридичного позитивізму і теорій природного права. Позитивісти не заперечують взаємозв'язку права та моралі, моральної складової у змісті права, вони визнають, що правова система може безпосередньо містити у собі певні моральні норми. З іншого боку, прихильники теорії природного права визнають, що мораль включає в себе також обов'язок зберігати правопорядок, зокрема систему юридичних законів встановлених державою.

Ускладнення структури та процесів сучасного суспільства призводить до плюралізму моралі і праворозуміння, що у свою чергу зумовлює розбіжності в оцінці взаємозв'язку права та моралі. Різні варіанти вирішення цієї проблеми мають, по можливості, не протидіяти, а співіснувати і взаємодіяти. В умовах сучасності проблема взаємодії права та моралі має знайти рішення в їх оптимальному поєднанні. Право та мораль діалектично взаємопов'язані й взаємообумовлені, однак ця взаємодія через те, що за своєю суттю вони є різними формами суспільної свідомості, є складною і неоднозначною. Взаємодія права та моралі є процесом взаємовпливу, що сприяє прогресу як моральних, так і правових відносин. Впливаючи на мораль, право допомагає її

більш глибокому укоріненню в суспільстві, одночасно воно само під впливом моралі постійно збагачується, зростає його авторитет. В ідеалі право має формуватися на моральному підґрунті, і від того, наскільки воно відповідає моральній свідомості більшості громадян, залежить ефективність його застосування. Таким чином, право та мораль взаємодоповнюють один одного і тому вони не повинні протиставлятися. Будучи найважливішими засобами соціальної регуляції, вони керують людськими вчинками, вносять порядок у взаємини людей і формують модель поведінки, зорієнтовану на пріоритет справедливості, загального блага, гуманності, законності, рівноправності та інших найважливіших принципів і правил людського співжиття.

Проведений аналіз права та моралі як соціальних регуляторів дозволив виявити як їх відмінності, так і єдність. Можна припустити, що з часом взаємозв'язок і взаємодія права та моралі будуть тільки зміцнюватися: право дедалі все більше стане спиратися на моральні норми, а мораль – забезпечувати добровільне дотримання права.

РОЗДІЛ 2

ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО: ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ ВЗАЄМОДІЇ ПРАВА І МОРАЛІ

2.1. Сучасні концепції інформаційного суспільства як розвиток теорій постіндустріалізму.

Існування людства, формування і розвиток суспільства та держави завжди були пов'язані й обумовлені інформацією, яка є основою прийняття рішень на всіх рівнях. Інформаційна революція, що відбувається в сучасному суспільстві, пов'язана з формуванням і розвитком глобальних інформаційно-телекомунікаційних мереж. Сенс цієї революції – інтеграція в єдиному інформаційному просторі програмно-технічних засобів, засобів зв'язку, єдиної інформаційної телекомунікаційної інфраструктури, в якій активно діють юридичні й фізичні особи, органи державної влади і місцевого самоврядування. Внаслідок зростання швидкості та обсягу інформаційного потоку, появи нових можливостей виробництва, передачі й розповсюдження інформації, відбувається трансформація життя особистості, суспільства та держави, що потребує широкого наукового дискурсу.

Багатоманітність зв'язків між технологічною та іншими сферами суспільного життя створює можливість для розробки численних моделей соціального розвитку. У 60-ті рр. ХХ ст. відбувся певний синтез різних підходів в аналізі сучасного соціуму. До цього часу були сформовані головні методологічні засади, які дозволили розглядати становлення нового соціального порядку з позицій прогресу науки й освіти, досліджувати якісну зміну місця й ролі знань та інформації в суспільному виробництві.

Відповідно загальноприйнятій парадигмі, інформаційне суспільство є різновидом постіндустріального суспільства. Термін «постіндустріальне суспільство» увійшов у широкий обіг після виходу книги американського

соціолога Д. Белла «Майбутнє постіндустріальне суспільство», яка й донині є глобальним обґрунтуванням методологічної парадигми цієї теорії. Базисною основою постіндустріального суспільства Д. Белл називає зростаючу роль науки і експансію виробництва послуг та інформації. Новий тип суспільства формується під впливом інтелектуальної технології, а його засадничим підґрунтям стає інформація та знання. Основним індикатором цього суспільства виступає зміна структури робочої сили, переважання в ній робітників інтелектуальної праці, саме тому нову цінність набуває освіта й інформація. У постіндустріальному суспільстві радикально змінюється сам характер знання: важливе значення набуває теоретичне знання, яке припускає кодифікацію інформації в абстрактних системах символів, які можуть використовуватися для інтерпретації різних сфер досвіду. Ці висновки дозволили Д. Беллу трактувати постіндустріальне суспільство як «інформаційне» [26, с.467]. Таким чином, вислів «інформаційне суспільство» у Белла виступає в якості нової назви постіндустріального суспільства, в якому підкреслюється не його місце у послідовності ступенів суспільного розвитку (після індустріального суспільства), а основа визначення його соціальної структури – інформація. Д. Белл упевнений: «У наступному столітті вирішальне значення для економічного і соціального життя, для засобів виробництва знання, а також для характеру трудової діяльності людини набуває становлення нового соціального укладу, який базується на телекомунікаціях» [27, с.330]. Концепція Д. Белла стала відправною точкою для подальшого дослідження соціального й економічного середовища, побудови моделей розвитку суспільства.

Зародження нового типу суспільства з позиції технологічного детермінізму розглядається в роботах американського філософа Е. Тоффлера. Індикатором структурних перетворень у суспільстві він вважає нові електронні та комунікаційні технології. Але, на відміну від Д. Белла, Тоффлер вважає, що кожна нова хвиля розвитку суспільства, у тому числі, постіндустріальна, повністю знищує попередній порядок організації суспільного життя [277], він

переконаний, що у постіндустріальному суспільстві соціальні катаклізми неминучі, у цьому його концепція принципово відрізняється від теорії Д. Белла. Згідно Беллу, становлення інформаційного суспільства є процесом планомірної еволюції. У Тоффлера ключовим моментом є криза цивілізації, внаслідок чого суспільство вже не може розвиватися на старій основі. В роботі «Метаморфози влади» Тоффлер досліджує вплив нових тенденцій на процеси соціального управління і механізми примусу. Головним фактором змін тут також виступає знання. Насильство, стверджує вчений, у ХХІ ст. буде позбавлено своїх традиційних якостей: «Знання можна використовувати так, щоб інші люди були змушені діяти бажаним для вас засобом, а не у своїх власних інтересах. Знання дають найвищу владу» [276, с.37]. Отже, Тоффлер оцінює інформацію як фактор, що визначає характер владних відносин. Разом з тим, вчений попереджає, що розбудова інформаційного суспільства несе ряд загроз, які здатні завести людську циклізацію у «середньовіччя, в нові Темні століття... перетворити індивіда в нуль» [276, с.451].

Акцентування ролі технологічного прогресу і кодифікації теоретичного знання як визначальних чинників нового суспільства, закономірно привів до появи теорій, в яких підкреслювались саме ці фактори, що стали розглядатися не лише як системоутворюючі, але й як найважливіші ознаки сучасного суспільства. Визнання провідної ролі інформації та знань в суспільному житті привело до закріплення поняття «інформаційне суспільство». Сама концепція інформаційного суспільства органічна увійшла в проблемне поле тих напрямів західної філософії, в яких цивілізаційний розвиток напряму пов'язувався з прогресом знання [99, с.11].

На думку професора І. Л. Бачило термін «інформаційне суспільство» був введений у науковий обіг на початку 60-х років американським економістом Ф. Махлупом [22, с.50], який застосував його в дослідженні інформаційного сектору економіки на прикладі США [313]. Однак авторство даного терміну напевно не встановлено і приписується, у тому числі, професору Токійського технологічного інституту Ю. Хаяші [8, с.30].

Ключові характеристики інформаційного суспільства уперше були представлені у звітах японському уряду «Японське інформаційне суспільство: теми і підходи» (1969 р.), «План інформаційного суспільства» (1971 р.) [8, с.30], в них визначаються основна ознака інформаційного суспільства: розвиток комп'ютеризації, який призведе до появи високоякісної інформації та надасть засоби, необхідні для її розподілу.

У 70-ті та 80-ті рр. найбільший вклад у розвиток концепції інформаційного суспільства внесли М. Порат і М. Рубін [316], Г. Дордік і Д.Вонг [309], Й. Масуда [312], Р. Мансел [311] та ін. Саме цей період, як вважають теоретики постіндустріалізму, обумовив становлення нового інформаційного суспільства. Багато дослідників називає цей процес глобальною революцією, яка не обмежується технологічними нововведеннями, а опосередковує перехід до якісно нового стану усього суспільства.

Теорія інформаційного суспільства суттєво збагатила уявлення про сучасний етап суспільного прогресу. Інформаційне суспільство визначається як таке, в якому процес комп'ютеризації забезпечує людям доступ до надійних джерел інформації, позбавляє їх рутинної роботи, забезпечує високий рівень автоматизації виробництва. Змінюється і само виробництво – його продукт стає інформаційно більш містким, за словами Й. Масуди, «виробництво інформаційного продукту, а не продукту матеріального буде рушійною силою освіти і розвитку суспільства» [312, с.29]. Концепція інформаційного суспільства Й. Масуди є ідеалізованою та утопічною: вчений вважав, що це суспільство буде безкласовим і безконфліктним (класи будуть замінені соціально недиференційованими «інформаційними спільнотами»), об'єктивно щезне потреба у великому державному апараті, політична система буде замінена «демократією участі». Роль права в інформаційному суспільстві Й. Масуда взагалі не розглядав.

Теорія інформаційного суспільства отримала найбільше визнання у 70-80-ті рр., коли швидко розповсюджувалися технологічні досягнення і відмічався значний успіх тих країн, які не лише виробляли, але й засвоювали нову

інформацію. Інформація стає основою перетворень соціальної структури і суспільних відносин. Виробництво і використання інформації проголошується серцевиною економіки. На зміну самозростання капіталу приходить самозростання інформації, спільне користування якою має сприяти розвитку нових відносин, в яких головне – не право власності, а право користування. Виробництво інформаційного продукту, а не матеріального проголошується рушійною силою освіти і розвитку цього типу суспільства. Однак починаючи з другої половини 80-х рр., більшість американських і європейських дослідників стали акцентувати увагу на ролі і значенні не стільки інформації, скільки знань, що стало причиною появи нових визначень сучасного суспільства, серед яких «knowledge society», «knowledgeable society» і т. п.

Визнаючи колосальну роль інформації, дослідники акцентують увагу на тому, що її не можна ототожнювати із знанням: «Інформація – це комунікація, операція трансляції символів, що спонукує до дій» [97, с.11]. Більш інформованим є не той, хто більше знає, а той, хто бере участь у більшій кількості комунікацій. Це означає, що інформація виступає обґрунтуванням дій. Тому вона так необхідна сучасній людині й стає своєрідним ідолом сьогочасного суспільства. Люди діють, використовуючи інформацію, а комунікаційні потоки не лише не поглинаються подібно сировинним чи енергетичним ресурсам, а навпаки, примножуються та прискорюються. Це відбувається тому, що інформація є не стільки ресурсом, скільки мотивом діяльності. Визначення інформації подібним чином пояснює чому головним феноменом нового суспільства став Інтернет: в глобальній мережі Інтернет не створюються знання, а багаторазово збільшуються можливості здійснення комунікацій. Такий підхід дозволяє зрозуміти характер сучасних соціальних тенденцій. В інформаційному суспільстві розвиток інформаційних технологій іде у напрямі «створення систем централізованого управління і програмування соціальних процесів, накопичення і обробки даних з метою вичерпного знання характеристик і майбутньої поведінки об'єкта» [97, с.12].

У межах ідеології інформаційного суспільства існують різноманітні напрями й тенденції, які концентрують свою увагу на різних аспектах суспільних відносин і соціальних перспектив цього суспільства. І якщо в роботах Д. Белла підкреслюються позитивні можливості державного регулювання в інформаційному суспільстві, прийняття законодавчих актів для забезпечення вільного доступу до інформації, то французький соціолог Ж. Еллюль вважає, що інформаційне суспільство, будучи «здійсненням ідей соціалістичного, анархічного та пацифістського характеру», передбачає ліквідацію централізованої бюрократичної держави [306, с.51].

У 90-і роки відбувається новий етап розвитку концепцій інформаційного суспільства, яке набуває глобального характеру. Серед дослідників особливо слід виділити Пітера Друкера і Мануеля Кастельса. Розробивши теорію інформаційного суспільства, П. Друкер звертає увагу на появу нової економічної системи, основою якої є знання й інформація, подолання капіталістичної приватної власності, формування оновленої системи цінностей і трансформації національної держави під впливом глобалізації економіки і соціуму. П. Друкер виявив новий тип суперечностей у суспільстві, пов'язаних як із здатністю генерувати нові знання, так і з володінням знаннями та новими інформаційними технологіями, а також з переглядом ролі методологічних основ визначення ефективності використання інформації, знань та інформаційних технологій [82, с.70-71].

Найбільш розвинута концепція інформаційного суспільства викладена Мануелем Кастельсом у трьохтомній праці «Інформаційна епоха: економіка, суспільство і культура», яка представляє собою ретельний аналіз ролі інформації в сучасну епоху і започатковує теорію мережевого суспільства. М. Кастельс не використовує звичну термінологію, відмічаючи, що термін «інформаційне суспільство» лише підкреслює роль інформації у суспільстві. На його думку, інформація у широкому сенсі слова як передача знань, мала важливе значення в усіх суспільствах, включаючи середньовічну Європу. Термін «інформаційне» у М. Кастельса вказує на атрибут специфічної форми

соціальної організації, в якій завдяки новим технологічним умовам, генерування, обробка й передача інформації стали фундаментальними джерелами продуктивності та влади [109, с.243]. У цьому суспільстві соціальні й технологічні форми соціальної організації охоплюють усі сфери діяльності, починаючи від домінантних і закінчуючи об'єктами повсякденного життя. Досліджуючи виникнення нової соціальної структури, яка проявляється в різних формах в залежності від розмаїття культур й інститутів, М. Кастельс робить висновок, що ця соціальна структура асоціюється з виникненням нового способу розвитку – інформаціоналізму. Згідно М. Кастельсу, суспільства організовані навколо людських процесів, структурованих й історично детермінованих у відношеннях виробництва, досвіду і влади. Він пов'язує формування інформаційного суспільства з глобалізацією, перетворенням планети на єдиний світовий ринок товарів, робочої сили і капіталів.

Одним із стрижневих концептів М. Кастельса є поняття мережі. На його думку, сучасний капіталізм організований по типу Інтернету – глобальної інформаційної мережі, що охоплює всі країни, незалежно від політичних і держаних кордонів. Базовою структурною моделлю соціальної взаємодії у такому суспільстві стає мережевий проект, що створюється не окремою компанією, а учасниками мережі, внаслідок чого простір перестає відігравати свою роль у макроекономіці. Все вирішує інформація і контроль над нею: «В новому, інформаційному способі розвитку джерело продуктивності міститься у технологічному генеруванні знань, обробки інформації та символічної комунікації. Звісно, знання та інформація є критично важливими елементами в усіх способах розвитку, оскільки процес виробництва завжди заснований на певному рівні знань і на обробці інформації. Однак специфічним для інформаційного способу розвитку є вплив знання на саме знання як головне джерело продуктивності» [108, с.39]. Провідною рисою мережевого суспільства виступають навіть не інформація чи знання, а зміни напряму їх використання, у результаті чого головну роль у житті людей набувають глобальні, мережеві структури, що витісняють попередні форми особистої та речової залежності.

М. Кастельс підкреслює: соціальна структура інформаційної ери є мережевим суспільством тому, що «воно створено мережами виробництва, влади і досвіду, які утворюють культуру віртуальності та глобальних потоків, що перетинають час і простір» [108, с.505]. Динамізм соціальної структури мережевого суспільства, його глобальний характер, обумовлені фінансовими ринками, інформаційними потоками, ця система постійно розширюється, проникає різними шляхами і з різною інтенсивністю в усі суспільства. На думку М. Кастельса, мережеве суспільство не є моделлю успіху, це скоріше загальна характеристика нової соціальної структури [108, с.588]. Централізована система прийняття рішень від Метрополії до Периферії поступається місцем мережам, які ґрунтуються на принципах децентралізації і спільної координації самопрограмованих і самопрямованих суб'єктів [108, с.163]. Мережеві організаційні принципи використовують не лише транснаціональні корпорації, але й держави, оскільки вони розвиваються в умовах високої залежності від макроекономічних чинників.

Широке дослідження індустріального суспільства представлено в роботі британського соціолога Ф. Уебстера «Теорії інформаційного суспільства», який аналізує як переваги, так і недоліки концепцій інформаційного суспільства. Він відмічає, що незважаючи на відмінності у поглядах, інтерпретаційних схемах, увазі до тих чи інших аспектів розвитку суспільства, усі дослідники сходяться у тому, що значення інформації й інформаційних технологій колосально зросло і відіграє особливу роль у сучасному світі [278, с.7]. Ф. Уебстер виділяє п'ять основних критеріїв для характеристики інформаційного суспільства: технологічний, економічний, просторовий, культурний і якісний [278, с.14]. В основі критеріїв лежить переконання, що кількісні зміни у сфері інформації призвели до виникнення якісного нового типу соціального устрою – інформаційного суспільства. Уебстер приводить нове визначення інформаційного суспільства, в основі якого лежить якісний критерій, обумовлений не тим, що «в сучасному світі стало набагато більше інформації, а тим, що характер цієї інформації змінив образ і стиль життя людей» [278, с.14].

Подібний підхід передбачає, що в основі поведінки сучасної людини лежить теоретичне знання й інформація. Згідно Уебстеру, в інформаційному суспільстві головними стають гуманістичні принципи управління суспільством, засновані на прозорості влади, загальному доступі до інформації, демократичності прийняття суспільних рішень.

Комплексний аналіз основних сутнісних характеристик інформаційного суспільства був проведений І. С. Мелюхіним, який висловив думку, що кожна країна, якщо вона прагне до рівноправної інтеграції у глобальний інформаційний простір, має розробити свою національну концепцію входження у інформаційне суспільство, виходячи із власних умов, культурної самобутності, розвиненості телекомунікаційної інфраструктури і законодавчої бази. Для гармонічного входження у глобальний інформаційний простір необхідна координація з боку органів державної влади. Тобто держава повинна відігравати вирішальну роль у формуванні національного інформаційного простору. Особливу увагу слід приділити процесу впровадження сучасних інформаційних технологій в органи державної влади, оскільки завдяки цьому держава стане більш інформаційно відкритою для населення, а діяльність державного апарату більш ефективною [169, с.14-15].

Останнім часом з'являються публікації, в яких сутність інформаційного суспільства не зводиться лише до змін у технологіях. Н. М. Моїсєєв вважає інформаційне суспільство певним «етапом історії людства, коли колективний розум стає не тільки опорою розвитку *Homo sapiens*, але й об'єктом цілеспрямованих зусиль щодо його удосконалення» [173, с.81-82], колективний розум має сприяти розвитку суспільства, діяти на благо усього людства [175, с.85-86]. Однак він зауважує, що окрім нових можливостей, стрімкий розвиток інформаційних технологій породжує нові небезпеки для існування людства. Н. М. Моїсєєв формулює найважливішу, з його точки зору, проблему інформаційного суспільства: інформація може бути узурпована тими, хто переслідує свої власні корисливі інтереси і тоді «відбудеться глобальне зомбування планетарного людства. Це буде витончений інформаційний

тоталітаризм, який страшніше будь-яких форм тоталітаризму, відомих людству... Антиутопія Оруела здається на його тлі різдвяною казкою» [175, с.86]. Інформація – це влада, можливість розповсюджувати важливу інформацію у власній інтерпретації чи приховувати її означає мати подвійну владу.

Дослідження процесу вступу людської цивілізації у нову стадію розвитку, стадію інформаційного суспільства, знайшло відображення і в роботах вітчизняних науковців, які розробили власні підходи до визначення сутності і проблем інформаційного суспільства. Необхідно відмітити методологічну різноплановість досліджень О. Воробйової, А. Гальчинського, С. Л. Гнатюка, Т. А. Гринченко, О. Г. Данильяна, О. П. Дзьобана, С. Б. Жданенко, М. З. Згуровського, А. М. Іовчевої, Р. А. Калюжного, В. П. Колісник, А. В. Колодюка, М. В. Костицького, Н. В. Кушакової-Костицької, О. Л. Мельника, А. М. Новицького, В. М. Поперечнюка, С. М. Романюка, В. Н. Семіколенова, В. Ю. Степанова, О. А. Строкань, П. Фролова, В. Цимбалюка та ін.

Розглядаючи витoki інформаційного суспільства, М. Згуровський виділяє три періоди і відповідно три концепції його розвитку на межі ХХ-ХХІ століть: комунікаційний, інформаційний і суспільство знань. В комунікаційному суспільстві 80-х – початку 90-х років відбувалося «перетворення важливої для людей інформації в цифрову форму, створення архівів для її збереження, передача її на великі відстані за допомогою нової техніки та початок розвитку глобальної комп'ютерної мережі Інтернет» [96]. В інформаційному суспільстві другої половини 90-х років інформація перетворилася на товар, який можна продавати і купувати, але вона ще не стала знанням, «не мала людського виміру» [96]. В суспільстві, побудованому на знанні, інформаційно-комунікативні технології «поєднуються з людською, творчою компонентою» [96].

А. В. Колодюк виділяє два етапи розвитку суспільства споживання і відповідно дві концепції – постіндустріалізму та інформаціоналізму. Він

відмічає: «Досліджуючи теорію інформаційного суспільства як парадигму суспільного розвитку, можна сказати, що вона певним чином поєднала у собі всі найкращі здобутки людства, дала поштовх позитивних зрушень у всіх інших нетехнічних сферах людської життєдіяльності і задоволення потреб, ставши основою розвитку людських потенціалів, якнайширшої реалізації громадянських прав і свобод особи, оставивши пов'язані з цим відносини на якісно новий рівень існування» [121, с.18].

В. Ю. Степанов визначаючи зміст терміну «інформаційне суспільство», наголошує, що він має відображати його об'єктивний аспект: це «суспільство, в якому створені значні інформаційні ресурси; виробництво, зберігання, поширення і передача інформації стають найважливішою часткою економіки; сформувалася інформаційна індустрія – комп'ютерна і телекомунікаційна промисловість, розробники програмного забезпечення, виробників елементарної бази і побутової електроніки; мультимедійна промисловість та ін.; люди мають технічні і правові можливості доступу до різноманітних джерел інформації» [259, с.102]. Вчений звертає увагу на те, що розвиток комп'ютерних і телекомунікаційних технологій не тільки призведе до зміни всієї соціальної структури суспільства, але й дозволить «усунути всі технічні перешкоди на шляху повернення до прямої демократії, яку в сучасних умовах вірніше б назвати інформаційною демократією – це, перш за все, надання можливості громадянам брати участь в державному управлінні» [260]. Виникають якісно нові можливості інформування громадян, підвищення ефективності діяльності органів державного управління. Те, що тільки людина виступає носієм інтелектуального капіталу, робить її головною цінністю цього суспільства.

Інформаційне суспільство не є чимось сталим, це, скоріше, орієнтир, тенденція перетворень в сучасному суспільстві. В. Ю. Степанов звертає увагу на те, що в науковому дискурсі щодо інформаційного суспільства телекомунікаційні технології часто розглядаються «у відриві від культурних, соціальних, економічних, політичних і тому подібних відносин та обставин»

[260], а суспільство виступає у якості об'єкту всеосяжного впливу з боку науково-технічної сфери. Він підкреслює, що для побудови інформаційного суспільства найважливішими пріоритетами є виховання і освіта, а суспільство в цілому має свідомо стати на еволюційний шлях розвитку. В. Ю. Степанов характеризує інформаційне суспільство як ймовірнісне, яке характеризується високим рівнем невизначеності, але пріоритетним залишається те, що «відкрите інформаційне суспільство має створюватися для всіх і одночасно для кожної конкретної людини окремо» [260]. А для цього потрібна нова методологія пізнання соціуму.

Дійсно, широке використання телекомунікаційних технологій, перебудова соціальних структур свідчать про якісні зміни в розвитку людської цивілізації, однак суспільство, в якому відбуваються ці зміни ще не є інформаційним суспільством, поки що ми є свідками лише накопичення технічних, технологічних і соціальних можливостей для його утвердження. Між тим неможна зводити інформаційні технології лише до техніко-технологічної, електронної, мережевої сторони, до ентузіазму у галузі комп'ютеризації. При усій її важливості – це лише матеріальна база інформаційних технологій. Але без людини, її свідомості вони не можуть дати економічного і тим паче соціального ефекту. Нажаль, поки що панує технократичний підхід: людина для машини, а не машина для людини. А це потім обертається іншою формулою: людина для влади, а не влада для людини. Вирішення проблем переходу до інформаційного суспільства передбачає сполучення телекомунікаційних технологій з розробленням соціальних програм. Так, О. Воробйова, звернувши увагу на те, що в Україні проблеми інформаційного суспільства первинно були сформульовані у межах різних кібернетичних теорій, відмічає, що інформаційне суспільство «забезпечує комплексний та органічний розвиток людини, створює для неї необхідні умови духовного розвитку, нарощення національного людського капіталу як основи розвитку нового типу соціальної організації» [41].

Отже, становлення нового типу цивілізації відбувається в результаті взаємодії трьох основних процесів: глобалізації суспільства, його комплексної інформатизації та нової технологічної революції. Судячи по результатах наукових прогнозів, саме глобалізація, інформатизація й нові технології дозволяють сформувати той новий уклад суспільства, який кардинальним чином змінить звичний образ життя і діяльності практично всього людства. Подібних змін історія ще не знала, і тому може так статися, що людина до них не готова. Інформаційне суспільство є цивілізацією принципово нового типу.

Важливою ознакою інформаційного суспільства є істотне зростання ролі людини в ньому. Проте роль людини не є однозначною: з одного боку, саме людина є головним ресурсом і рушійним чинником розвитку інформаційного суспільства, а, з іншого, вона також є одним із основних чинників ризику на шляху цього розвитку. Тому суспільство має приділяти увагу не лише розвою технологій, а й гуманітарним проблемам, пов'язаних з розвиненням і використанням людського потенціалу.

Саме тому проблеми інформаційного суспільства знаходяться у центрі уваги всієї світової спільноти, не тільки наукової, а й політичної та громадської. На протязі 80-х рр. ХХ ст. був проведений ряд міжнародних форумів, присвячених перспективі розвитку глобального інформаційного суспільства: Торонто (1980 р.), Вашингтон (1982, 1983, 1984, 1985 рр.), Нью-Йорк (1986 р.), Кембридж (1987 р.), Південна Африка (1996 р.) та ін. Процеси становлення інформаційного суспільства у світовому масштабі підтримуються політичним керівництвом сучасних держав: у липні 2000 р. в Окінаві на саміті G8 була прийнята Хартія Глобального інформаційного суспільства, в якій були встановлені головні принципи входження держав у таке суспільство. Мета цієї Хартії – організувати й активізувати діяльність країн і урядів на шляху активного формування глобального інформаційного суспільства. Значна роль у цьому складному комплексному процесі в Хартії відводиться нормативному забезпеченню: необхідність створення й укріплення нормативної бази інформаційного суспільства, його подальший розвиток, підготовка спеціалістів

у нормативній сфері, міжнародне співробітництво у галузі нормативного забезпечення інформаційного суспільства [184]. Окінавська хартія закріплює цінності, які відповідають ціннісним принципам громадянського суспільства: суспільний добробут, соціальну злагоду, демократію, прозорість, рівність, взаємотерпимість і повагу до інших людей, захист особистого життя [246, с. 134].

Хартія виділяє конкретні загрози становленню глобального інформаційного суспільства: міжнародний розрив у галузі інформації та знання (п.5); інформаційні зловживання, які загрожують цілісності мережі та комп'ютерна злочинність (п.4, п.8); загроза захисту авторського права та права на інтелектуальну власність (п.7); загроза технологічних можливостей окремих регіонів і країн (п.7); загроза захисту приватного життя споживача взагалі та при обробці даних зокрема (п.7); загроза безпеки інформаційних систем (п.8); різниця у володінні інформаційними навичками окремих людей (п.11). В Хартії відмічається, що вона є закликом до усіх державних і приватних секторів ліквідувати міжнародний розрив у галузі інформації і знань. Ефективне партнерство є ключовим елементом раціонального розвитку інформаційного суспільства. Задача міжнародного співтовариства полягає не лише у сприянні переходу до інформаційного суспільства, але й у всебічній реалізації його економічних, соціальних і культурних переваг (п.6).

Особлива увага в Хартії приділяється боротьбі з комп'ютерною злочинністю як однією з найнебезпечніших загроз. Нормативне закріплення отримало визнання того, що становлення інформаційного суспільства має супроводжуватися узгодженими діями по створенню безпечного і вільного від злочинності кіберпростору. Подальший розвиток ці ідеї знайшли у Європейській Конвенції «Про кіберзлочинність» від 21 листопада 2001 р., яка була ратифікована тридцятьма країнами, у тому числі Україною, з метою вироблення єдиної позиції протидії кіберзлочинності.

Однією з центральних міжнародних ініціатив у сфері інформаційного суспільства стало проведення Всесвітнього Саміту по інформаційному

суспільству, який проходив у два етапи (грудень 2003 р. – Женева, листопад 2005 р. – Туніс). Результатом першого етапу саміту стала розробка «Декларації принципів» розвитку інформаційного суспільства, в якій проголошувалася ідея «інформаційного суспільства для всіх» [72]. Декларацію поступово прийняли до реалізації ряд країн. Іншим документом Зустрічі у Женеві став «План дій». Женевський Саміт звернув увагу світової спільноти на важливість розвитку інформаційно-комунікаційних технологій і вироблення концепції їх використання в сучасному суспільстві. На другому етапі Саміту були проведені підсумки виконання Плану дій і визначені пріоритети подальшого розвитку, серед яких основними визнані інформаційна нерівність і максимальне використання потенціалу інформаційно-комунікаційних технологій для соціально-економічного розвитку. Підсумковими документами другого етапу стали «Туніське зобов'язання», в якому підкреслювалася роль інформаційно-комунікативних технологій у подоланні «цифрового розриву» у світі та необхідність ефективного співробітництва у побудові глобального інформаційного суспільства; «Туніська програма для інформаційного суспільства» містить положення по ключовим питанням Саміту і план дій її виконання. На думку експертів, ряд проблем, що потребували вироблення конкретних ініціатив, залишилися невирішеними. Проголошений як «Саміт рішень», Туніський етап багато у чому не виправдав очікувань учасників.

Істотною проблемою залишається непропорційне використання можливостей Інтернету й інформаційно-телекомунікаційних технологій в цілому. В доповіді Генерального секретаря ООН «Прогрес, досягнутий в здійсненні рішень і подальшої діяльності за підсумками Всесвітньої зустрічі на вищому рівні з питань інформаційного суспільства на регіональному та міжнародному рівнях» (17 лютого 2017 р.) відзначається безперервне розширення доступу до послуг ІКТ: за даними Міжнародної спілки електрозв'язку (МСЕ), число користувачів мобільного зв'язку в 2016 р. налічувало 7,37 млрд., 52% домогосподарств в усьому світі мають доступ до Інтернету у себе дома [227]. За даними останнього прес-релізу Міжнародної

спілки електров'язку (МСЕ), число користувачів Інтернету у світі в 2016 р. налічувало 3,5 млрд. [204]. Але непропорційність доступу до Інтернету залишається: більше 90% населення, яке не має доступу до всесвітньої мережі, проживає в країнах, що розвиваються. В доповіді ООН за 2015 р. «Цілі розвитку тисячоліття» відмічається: в країнах, що розвиваються, Інтернетом користується лише третина населення, тоді як у розвинених регіонах ця доля складає 82% [292]. Термін «цифрова нерівність» почали використовувати у США, визначивши тим самим проблему нерівності у доступі до нових інформаційних технологій, яка гостро стоїть не лише на міжнародному рівні, але й всередині кожної окремо взятої держави. Відбувається розподіл суспільства на тих, хто має комп'ютер і тих, хто не володіє ані технікою, ані відповідними навиками. Ще наприкінці ХХ ст. вважалося, що розвиток інформаційних технологій буде сприяти згладжуванню цих відмінностей, але життя показало, що відбувається зовсім навпаки. Бурхливий розвиток інформаційних технологій зумовлює розширення й поглиблення інформаційного розриву, розриву в рівні й можливості доступу до інформації і знань, робить цей розрив вкрай критичним. Існування інформаційного розриву всередині країн призводить до збільшення соціальної маргіналізації, а у глобальному масштабі до того, що цілі країни і навіть континенти витісняються на узбіччя світового розвитку. З'явилися й широко використовуються такі поняття, як «інформаційно багаті» і «інформаційно бідні» по відношенню до окремих людей, соціальних груп, поселень, регіонів, країн і, навіть, континентів.

ЮНЕСКО, будучи єдиною організацією на міжнародному рівні, яка системно і послідовно досліджує найбільш загальні культурні, правові, моральні, етичні й соціальні аспекти та наслідки глобальних процесів, намагається діяти в інтересах всього людства, у максимально можливій мірі гуманізувати міжнародну політику побудови інформаційного суспільства. Значним внеском ЮНЕСКО у розвиток уявлень щодо того, як саме має відбуватися формування інформаційного суспільства та які заходи повинні

прийматися на міжнародному, регіональному і національному рівнях, стало вироблення концепції «суспільств, заснованих на знанні» [72]. Базовими принципами таких суспільств було визнано: свободу висловлювання думок, якісну освіту для всіх, універсальний доступ до знань та інформації, повагу до культурного та мовного розмаїття. Визнаючи тісний взаємозв'язок між використанням знань і розвитком, ЮНЕСКО наполягає на тому, що саме створення суспільства знань має визначальне значення для покращення якості життя, зміцнення соціальних зв'язків на основі поваги різноманітності та укріплення економік різних суспільств, що відкриває шлях до гуманізації процесу глобалізації. На відміну від поняття єдиного глобального інформаційного суспільства, концепція ЮНЕСКО акцентує увагу «не на глобальній одноманітності, а на визвольній різноманітності, плюралізмі та загальній участі» [72]. Стверджується, що нові технології відкривають широкі можливості для прискорення розвитку, сприяють активній участі людей в управлінні суспільством.

Центральною ланкою міжнародної інформаційної політики, яку намагається формувати і реалізовувати ЮНЕСКО, є людина – виробник і споживач інформації, саме людина перетворює сьогодення і будує майбутнє. Від її уявлень щодо картини світу, її знань, ясного розуміння минулого і проблем сучасності залежить майбутнє, у тому числі майбутнє інформаційного суспільства. Для того щоб використовувати і нарощувати свій творчий потенціал, людина в інформаційному суспільстві повинна володіти вміннями та навичками, які раніше не вимагалися від неї у такій мірі: потреба у інформації, вміння її знаходити, здатність критично оцінювати інформацію, вміння ефективно використовувати знайдену інформацію, здатність створювати якісний, необхідний іншим власний інформаційний продукт. Інформаційні й комунікаційні технології – всього лише інструменти, і без людей, які знають, як їх використовувати і застосовувати, інформаційне суспільство залишається для переважної більшості або порожнім звуком, або недосяжною мрією.

ЮНЕСКО є виразником думок тієї частини світової наукової, освітянської, культурної та політичної еліти, яка переконана, що спільні зусилля урядів, громадянського суспільства й приватного сектору повинні спрямувати стихійний розвиток глобального інформаційного суспільства у бік його гуманізації, подолання інформаційної нерівності, збереження культурного різноманіття і багатомовності на Землі, тобто цілеспрямованого створення суспільств знань. Фундаментом суспільств знань повинно стати дотримання прав людини і основних свобод, включаючи свободу самовираження. Суспільства знань також мають забезпечити повну реалізацію права на освіту і всіх культурних прав [246, с. 135].

«Декларація принципів інформаційного суспільства» визначає загальний вектор багатьох теоретичних уявлень і політичних устремлінь представників різних країн, віддзеркалюючи сукупність філософських, соціально-політичних, соціологічних, культурологічних і технологічних уявлень щодо майбутнього інформаційного суспільства. Цей документ має стати основою при формуванні принципово нової інформаційної політики, яка буде враховувати не лише технічні й технологічні аспекти проблем інформаційного суспільства, але й гуманітарні.

В країнах ЄС існують власні програми розвитку інформаційного суспільства, в основі яких соціальна спрямованість і державне регулювання процесів побудови суспільства нового типу. Експерти відмічають, що достатньо жорстке європейське законодавство певною мірою гальмує розвиток інформаційного суспільства. Перший програмний документ побудови інформаційного суспільства в ЄС «Європейський шлях в інформаційне суспільство» (Europe's Way to the Information society. An action plan) був прийнятий у 1994 р. За прізвищем керівника експертної групи європейської комісії цей документ ще називають «Ініціативою Бангемана» [308]. Доповідь Бангемана підкреслює визначальну й перетворюючу роль інформаційних і телекомунікаційних технологій, стверджує, що ці технології можуть сприяти покращенню життя, більшій згуртованості суспільства, а у якості пріоритетних

задач особливо виділяє реалізацію освітніх і просвітницьких програм. Практичною метою документа є координація окремих національних підходів в єдину європейську стратегію, зміни в законодавчій сфері, які мають вирішити три основні проблеми: захист інтелектуальної власності й авторського права, захист приватного життя і захист персональних даних. Концептуальною основою цієї доповіді є ліберальний підхід, який обмежив роль урядів «винятково тільки втручанням підчас просування, використання і регулювання нових інформаційних технологій» [100, с.108].

План дій, запропонований у доповіді М. Бангемана, ґрунтується на загальних положеннях, що стосуються законодавчих рамок і створення нових ринків. Подальший розвиток економіки та телекомунікаційної індустрії обумовив появу нових проблем, насамперед у соціальній сфері: запобігання поляризації суспільства, покращення взаєморозуміння між різними суспільними групами. Інтеграція Європи у глобальне інформаційний простір супроводжується поглибленням суспільного діалогу з його найбільш важливих соціальних аспектів. По ініціативі Європейської комісії у лютому 1995 р. був заснований Форум для обговорення проблем становлення інформаційного суспільства, серед його учасників користувачі нових технологій, різні соціальні групи, мережеві оператори, державні та міжнародні інститути. Метою форуму є дослідження процесу становлення інформаційного суспільства у шести галузях: вплив на економіку і зайнятість; основні соціальні й демократичні цінності у «віртуальному суспільстві»; вплив на суспільні та державні інститути; освіта і перекваліфікація в інформаційному суспільстві; культурний вимір і майбутнє ЗМІ; сталий розвиток, технологія та інфраструктура [246, с. 135].

У 1997 р. Європейська Комісія ухвалила «Зелену книгу про життя і роботу в інформаційному суспільстві: у першу чергу – люди», в якій підкреслюється значення європейських цінностей, подальший розвиток громадянського суспільства й освіти, укріплення демократії і суспільної злагоди [310]. Поряд із соціальними задачами, в Зеленій книзі звертається увага

на необхідність подальшого дискурсу щодо розвитку інформаційного суспільства.

Ефективне інформаційне суспільство має спиратися на законодавчу базу і державне регулювання. Значні зміни відбуваються у сфері реалізації права на отримання офіційної інформації. Н. Мур у доповіді «Національна стратегія Великобританії у галузі інформації» звертає увагу на те, що «громадянам потрібен набір інтелектуальних прав, які допомагають існувати в умовах інформаційного суспільства» [176]. Ці права визначають відношення між громадянами і державою в інформаційному суспільстві. У деяких випадках для цього достатньо оновити існуючі закони, а в інших необхідно розробити нові.

Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Європі була визначена в програмах дій «Електронна Європа 2002» і 2005. Програми виділяють пріоритетні напрями, серед яких привертає увагу удосконалення юридичного середовища інформаційного суспільства. Однак складається враження, що в цих документах більше уваги приділяється економічним і технологічним аспектам. Б. Мартін із університету Мельбурна, звертає увагу на те, що жодний із цих документів не перевантажений соціальним змістом: «Якщо метою європейських програм є побудова інформаційного, а не інформаційно-технологічного суспільства, у своїй політиці ЄС слід приділяти набагато більше уваги соціальним факторам» [167].

Крім того, існує проблема формування самої інформаційної політики, націленої на розвиток інтелектуального та морального потенціалу людини. Розуміння гуманітарних основ цієї політики властиве, у першу чергу, гуманітаріям, але в процесах її формування та реалізації, як правило, домінують люди із сфери бізнесу, далекі від гуманітарних ідей і ідеалів. Тому часто реальна політика ігнорує важливі проблеми і виклики часу. У багатьох країнах світу, особливо в тих, що розвиваються, реальна політика враховує технічні чи технологічні аспекти розвитку інфраструктури, залишаючи поза увагою кінцевого споживача інформації – людину [246, с. 136].

Проведений аналіз нормативно-правових актів Євросоюзу дозволяє виділити основні напрями інформаційної політики ЄС: удосконалення суспільного середовища; поглиблення міжнародного співробітництва в умовах становлення інформаційного суспільства; забезпечення вільного обігу інформації в суспільстві для демократії; побудова інформаційної економіки; створення і використання конкурентоздатних інформаційних ресурсів і потенціалу Європи в міжнародному економічному середовищі; вільний доступ до ресурсів мережі Інтернет; розповсюдження ідей, знань, інформації на рівноправних засадах для усіх народів ЄС; захист інформаційної інтелектуальної власності. Перед європейським співтовариством стоїть задача узагальнити позитивні та негативні наслідки становлення інформаційного суспільства, трансформації демократичних інститутів, охорони основних прав і свобод людини в нових умовах, захист плюралізму і незалежності засобів масової комунікації, збереження культурної самобутності. Найголовнішою проблемою є пошук ідеалів, на яких має будуватися глобальне інформаційне суспільство та інформаційне суспільство у кожній окремо взятій країні [246, с. 136].

Інформаційне суспільство як конструктивна ідея для реалізації широкого комплексу цивілізаційних перетворень почала активно використовуватися для ініціювання державних програм починаючи з 90-х рр., але, як відмічається у статті Н.В. Кушакової-Костицької та І.В. Сердюка, шляхи реалізації потенціалу інформаційного суспільства в різних країнах представляються по-різному. Тому є свої причини: «Будь-яка суверенна держава самостійно визначає стратегію свого розвитку в цілому і політику розвитку окремих сфер діяльності, виходячи із необхідності реалізації національних інтересів і цілей. Отже концепція глобального інформаційного суспільства представляє собою сукупність національних концепцій входження у загальносвітовий інформаційно-комунікативний простір, які враховують культурну самобутність кожної нації, що формують у своїй сукупності, світове співтовариство. Держава, яка прагне до рівноправної інтеграції у загальносвітовий

інформаційний простір, повинна розробити і поетапно реалізовувати ефективну національну інформаційну політику, котру слід розглядати у якості пріоритетної задачі державного управління по забезпеченню переходу до інформаційного суспільства» [150, с. 146-147].

Соціальна організація мусить забезпечити ефективну інформаційну взаємодію людей, їх доступ до світових інформаційних ресурсів і задоволення потреб у інформаційних продуктах і послугах. Історична епоха розрізненого існування народів і країн закінчується, на зміну їй приходить епоха їх об'єднання і співробітництва у всесвітньому масштабі. Світовий економічний ринок, міжнародне право, безперервне пересування через кордони держав людей, товарів, грошей, інформації, стандартів освіти і т.д. – все це поступово формує глобальне людське суспільство, об'єднує людство у єдиний соціальний організм. Це – об'єктивно обумовлений, закономірний історичний процес, зупинити який неможливо. Створюється нова картина світу – інформаційна. Але, навіть у розвинених країнах, суспільство ще не реалізувало повністю всі ті можливості, які може надати інформаційна революція.

Аналіз робіт зарубіжних та вітчизняних дослідників дозволяє виділити основні підходи до теоретичного осмислення концепції інформаційного суспільства і зробити висновок: інформаційне суспільство, будучи певним етапом розвитку людської цивілізації, ставить своєю головною метою надання суспільству можливості створення інструменту ефективного вирішення своїх задач якісно новими засобами. Інформаційне суспільство – це суспільство нового типу, формування якого відбувається в результаті нової глобальної соціальної революції, в основі якої лежить вибуховий розвиток і конвергенція інформаційно-комунікативних технологій; суспільство знання, в якому головною умовою благополуччя кожної людини і кожної держави стає знання, отримане завдяки вільному доступу і вмінню працювати з інформацією; глобальне суспільство, в якому обміну інформацією не заважають ані часові, ані просторові, ані державні кордони; суспільство, яке з одного боку, сприяє

взаємопроникненню культур, а з іншого, відкриває кожному суспільству нові можливості для самореалізації.

Отже, термін «інформаційне суспільство» отримав конвенційне визнання: світове наукове співтовариство визнає появу нового етапу розвитку суспільства як даності соціального буття. Часові межі етапів еволюції інформаційного суспільства індивідуальні для різних країн, утім, незважаючи на існуючі відмінності, наявні загальні характерні риси цієї еволюції.

2.2. Морально-правові засади розвитку інформаційного суспільства.

Інформаційна революція стрімко змінює світ, надаючи людству принципово нові рішення і можливості в усіх сферах його життєдіяльності. Перші кроки розвитку глобальної інформаційної мережі породили певну ейфорію у суспільстві. Інформаційний простір надавав можливості створити суспільство, яке раніше існувало лише в утопічних проектах: суспільство, в якому була б «свобода без анархії, порядок без уряду, злагода без примусу, самовираження без приниження» [56, с.76]. Це був проект ідеального ліберального суспільства. Поява й бурхливий розвиток інформаційних технологій відкрив нові можливості в отриманні освіти, легкість і доступність інформації створили унікальні передумови для розвитку й становлення особистості. Але разом із благами, які інформаційна революція вже дала суспільству, і тими, що очікуються у майбутньому, вона несе з собою й абсолютно нові виклики, з якими людство не стикалося раніше.

Зміни, що відбуваються в сучасному суспільстві, безпосередньо стосуються місця людини в інформаційному світі. Людина змінюється відповідно вектору інформаційно-технічних характеристик суспільства. Однак це не є пасивним прийняттям нових умов виробництва й споживання. Людина виступає суб'єктом інформаційної реальності, яка далеко виходить за чисто технічні характеристики. Формування суспільства нового типу викликає зміни

не лише у способах виробництва, а й у світогляді людей, їх образі життя. Інформаційні технології кардинальним чином трансформують повсякденне життя мільйонів людей. Інформатизація життя і поява нового інформаційного поля людського буття змінює увесь життєвий світ людини. В електронному просторі змінюються поведінкові стандарти й ціннісні орієнтації особистості. Все це породжує ряд серйозних морально-правових проблем, які вимагають обговорення у рамках гуманітарного знання [242, с. 224].

Сьогодні ми можемо спостерігати загострення явної суперечності у моральному житті суспільства. З одного боку, моральне життя людини включає в себе необхідність рішення і реалізації «вічних» проблем, прагнення відповісти на які формує власне людський спосіб буття. Усе життя індивіда є спробою знайти відповіді на екзистенціальні питання, і у цьому сенсі у кожен історичну епоху людина залишається незмінною у своїй сутності, яку складає потреба бути людиною. У цьому «міститься сенс і призначення моралі: викристалізувати із сукупності життєвих інтенцій людини потребу у людяності» [155, с.84]. Моральність передбачає дотримання не лише соціальних норм, які часто відображають конкретно-історичні й ідеологічні інтереси певних груп, але й, перш за все, морального абсолюту. З іншого боку, цивілізаційна оболонка життя з неминучістю зачіпає особистісні засади буття і породжує специфічні технології впливу на свідомість і поведінку індивіда, що суперечать основам його моральної автономії. Поряд з цим, поява і розвиток нових видів комунікацій породжують абсолютно нові гуманітарні проблеми. Тому необхідно визнати, що інформаційне суспільство потребує вирішення не лише технічних, але й морально-правових проблем, породжених самим фактом свого існування.

Сьогодні розвиток техніки і технології значно випереджає розвиток морально-правової культури. Технологія як цінність і як ключовий чинник розвитку інформаційного суспільства змінює своє значення, вона стає тією основою, що визначає структуру і вектори розвитку соціуму. Ці зміни стосуються не лише технологій і принципів господарювання, вони зачіпають

світовідчуття людей і стереотипи поведінки. Традиційні цінності в умовах нового суспільства набувають нового сенсу, змінюється сам моральний статус індивіда і механізми регуляції його поведінки. О.С. Лаптенко називає ці зміни «принципово новим станом моральної культури, пов'язаним із визнанням моральної автономії особистості» [155, с.82]. Відбувається переосмислення ролі моралі в житті суспільства та індивіда.

Та система цінностей, яка ще недавно представлялася непорушною, зазнає радикального перегляду. Соціальна стабільність, у тому числі стабільність будь-яких міжособистісних стосунків, втрачає своє значення [242, с. 225]. Британський філософ і соціолог З. Бауман з цього приводу відмічає: «Наша культура – перша в історії, яка не винагороджує довговічність і здатна розділити життя на низку епізодів, що проживаються з наміром запобігти будь-яким їх довгостроковим наслідкам і ухилитися від жорстких зобов'язань, які б змусили нас ці наслідки прийняти» [20, с.315].

Однією з перших жертв у цьому процесі перегляду цінностей стає мораль. На думку П. Фролова, «мораль такого суспільства вирізняється «хаотизацією» цінностей, розхитаністю їх колишньої ієрархії, багатозначністю зв'язків між цілями, засобами та результатами вчинків, специфічним набором і розкладом цінностей, власною стилістикою моральної практики, а також специфічною риторикою, в якій, з одного боку, проголошується ідея толерантності щодо можливих пропорцій та комбінацій різних норм і цінностей, а з іншого – наголошується на девальвації ролі інститутів моральних авторитетів, забуття самої мови добродетелі і пороків, її каналізацією та примітивізацією» [283, с.39]. В інформаційному суспільстві нова мораль не замінює свої попередні типи, вона певним чином «надбудовується» над ними, набуваючи особливих способів співіснування. Потреба суспільства в універсальних моральних нормах залишається, але вирішується вона за рахунок аксіологічного плюралізму.

Інформаційне суспільство є індивідуалізованим суспільством. Гранична індивідуалізація людського існування, коли людина розглядає у якості суб'єкту

лише себе, вважаючи усіх інших лише частиною зовнішнього об'єктивного світу, стає загальною тенденцією. Філософи і соціологи, які досліджують суспільно-культурні наслідки технічного розвитку (Зігмунд Бауман, Ульріх Бек, Петер Козловскі, Жан Бодрійяр та ін.), відмічають, що інформаційне суспільство характеризується новим витком індивідуалізації, появою гіперіндивідуалізації такого типу, у порівнянні з яким значимість будь-якого соціального інституту стає відносною: «Головна фігура розвиненого модерну – це самотній чоловік і самотня жінка» [25, с.182], «Сьогодні людина все частіше опиняється в особливій, єдиної у своєму роді ситуації» [119, с.89]. Подібні тенденції призводять до появи нових форм ескапізму: віртуальний світ, в якому багато хто бачить нову реальність, надає багато можливостей для розриву зі світом повсякденності. Сховавшись за «ніком», у цьому житті можна бути тим, ким не наважувався бути у реальності. Користувач Всесвітньої мережі знаходить для себе у кіберпросторі зону свободи без обмежень і тих норм, що мають важливе значення і є обов'язковими у соціальному, професійному й родинному оточенні, в якому йому доводиться дотримуватися певних рамок. Складається нова форма соціальних взаємовідносин, в яких Інтернет стає організуючим началом: віртуалізується не лише суспільство, але й породжена ним особистість.

Поряд із безпосереднім міжособистісним спілкуванням розповсюджується спілкування, опосередковане інформаційно-комунікаційними технологіями, внаслідок чого зростають горизонтальні зв'язки між людьми, які ніколи не зустрічалися у фізичному просторі, але активно взаємодіють у віртуальному. Сучасна соціальна структура включає не тільки реальні, але й віртуальні спільноти, члени яких взаємодіють один з одним у просторі комп'ютерних мереж. Характерною рисою таких спільнот є низький рівень соціального контролю.

Мережевий індивідуалізм породжує багатолікість людського Я. Французькі філософи Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі в роботі «Анти-Едип» вводять в обіг поняття «тіло без органів»: віртуальний вимір тіла, активація віртуальних

можливостей через зв'язок з іншими тілами [73]. Інформаційне суспільство пропонує сучасній людині масу засобів і можливостей стати «тілом без органів», розгорнути у віртуальному просторі своє потенційне «тіло». «Віртуальна особистість» формується як самостійна і може не співпадати з реальним суб'єктом суспільних відносин. Вона представляє собою віртуальне тіло, ім'я (нік), набір певних характеристик, які представляють віртуальний статус особистості. Поступово межа між віртуальною й реальною дійсністю може настільки розмитися, що невідомо хто саме буде виступати суб'єктом реальних суспільних відносин – «віртуальна особистість» чи реальна людина. У правовому аспекті це означає необхідність враховувати, хто є суб'єктом суспільних відносин і формувати «тіло» юридичної норми відповідно тенденціям розвитку інформаційного суспільства.

Більшість сучасних філософів оцінюють інформаційне суспільство аксіологічно нейтрально. Це пов'язано з тим, що тенденції розвитку інформаційного суспільства суперечливі та невизначені, вони розвиваються у двох напрямках: «Мережеве суспільство може стати як високо організованим людським «мурашником», в якому значення індивідуального рішення зводиться до нуля, так і царством найвищої свободи індивіда, варіативність і самостійність поведінки є запорукою успішного функціонування цілого. Крім того, і знеособлена, і суперіндивідуалістична соціальні перспективи можуть реалізовуватися одночасно» [28].

Нові ціннісні орієнтації, що формуються в інформаційному суспільстві кардинальним чином відрізняються від традиційного морального світу. Порівняно з традиційним суспільством, для людини інформаційної епохи самореалізація набуває особливо важливого значення, а використання нових технологій сприяє значному розширенню людських можливостей, формуванню незалежності, винахідливості, кмітливості, практицизму. Разом з тим, людина свідомо може здійснювати негативні вчинки, не відчуваючи при цьому необхідності у моральному схваленні з боку оточуючих і не боячись їх осуду [242, с. 226]. Так, однією з проблем, яка вимагає морально-правового

осмислення є домінування публічності та втрата цінності конфіденційності. У роботі «Втрачена анонімність приватного життя» відомий італійський філософ Умберто Еко підкреслює, що головним абсурдом сучасного суспільства стала добровільна відмова від приватності на межі патології й ексгібіціонізму [305, с.156]. «Втрачена анонімність приватного життя» розчиняється в публічному: на телебаченні відомі медійні особи добиваючись уваги глядачів, розповідають свої секрети. Звичайні пересічні громадяни постійно відчують спокусу відкритися світу в Інтернеті, щоб також отримати статус і стати відомими. Особистість практично позбавляється необхідного їй інтимного простору, кіберпростір стає «простором оголення», в якому людина демонструє себе, виставляє напоказ найінтимніші подробиці свого приватного життя. Формується особлива сфера «публічної інтимності», внаслідок чого у значній кількості людей створюється уява про те, що буття у віртуальному просторі є необхідним підтвердженням самого факту існування особистості.

Професор О. Г. Данильян пов'язує сучасну кризу моралі з «гіпертрофованим технічним розвитком людства, і далеко не в останню чергу з безконтрольним і хаотичним зростанням інформації в сучасному суспільстві» [67, с.21]. Між науково-технічним розвитком і станом суспільної моралі постійно зростає дистанція, що загрожує перерости у прірву. Деградація духовного світу на тлі технічного прогресу свідчить про те, що «інформаційне суспільство не є безпроблемною й позитивною реальністю, про яку говорять його апологети, а розкриває новий рівень моральної безвиході й суперечностей, яких не знали попередні епохи» [67, с.22]. На взаємозв'язок між розвитком інформаційних технологій і поглибленням моральної кризи звертає увагу Н. В. Кушакова-Костицька: «На жаль, вся висока технологічність сучасного інформаційного обміну поступається ще вищим темпам моральної і духовної деградації, які супроводжують процес розвитку інформаційного суспільства» [152, с.278].

Певна парадоксальність сучасної ситуації полягає у тому, що криза духовності розвивається на фоні покращення умов життя людини, яке є

результатом технізації суспільного життя і освіти. Технізація, у свою чергу, веде до поглиблення відчуження між людьми і деморалізації суспільства. Загальне відчуження в інформаційному суспільстві стає тотальним, індивід відчужується і від себе самого, і від оточуючих, і від соціуму в цілому, що детермінує його деструктивну діяльність. Дійсно, застосування сучасних технологій відкриває перед індивідом величезний потенціал самореалізації, свободу, однак ціна досягнення цієї мети – втрата відчуття безпеки, посилення почуття самотності й тривоги. Свобода є не тільки благом, але й тягарем: вона здатна принести не тільки блага, а й посилення самотності, ізоляваності, безпорадності й страху [242, с. 227]..

Так, використання складної техніки і технології сприяє створенню величезних колективів, у межах яких міжособистісні стосунки формуються як псевдоколективістські. Постійне суперництво практично унеможливорює взаєморозуміння і підтримку, відгородження людей призводить до внутрішнього розладу самої особистості, її дисгармонічності, відчуття втрати власного «Я» і свободи. У зв'язку із зростанням відчуження у індивіда посилюється відчуття несвободи, залежності від сторонніх сил. Інформатизація та ізоляція людини тісно взаємопов'язані одна з одною. Відчуття ізоляваності й непотрібності сприяють зростанню бездуховності, що в найбільшій мірі проявляється у великих містах.

Одним із показників кризового стану духовності в інформаційному суспільстві є значні перетворення ціннісних систем, що породжують розбіжності між індивідуальними і груповими пріоритетами. На протязі історії ціннісні орієнтири визначались релігією й ідеологією, саме вони мали вирішальний вплив на світогляд і образ життя мільйонів людей. В умовах інформаційного суспільства вони, продовжуючи виконувати свої функції, стають причиною розширення конфліктів, проявів ксенофобії, підвищення напруги у відношеннях між людьми. Людина отримує соціально-політичну, моральну свободу, але залежність в економічній та інформаційній сферах набуває нових масштабів: прагнення до чуттєвих задоволень, споживання,

прибутку нав'язується самим суспільством. Телекомунікаційні технології (телебачення, у тому числі супутникове та кабельне, Інтернет, мобільний зв'язок) формують споживацьку культуру мільйонів людей. Крім того, інформаційні технології самі по собі стали споживаним продуктом.

У постійній гонитві за благами людина втрачає свою вкоріненість у світі. Ключовими станами життя стає рух, альтернативність шляхів подальшого розвитку, невизначеність майбутнього, багатофакторність, плюралізм. Українські філософи О. П. Дзьобань і С. Б. Жданенко констатують: «Інформаційне суспільство – це суспільство, в якому відбулася втрата взаєморозуміння, що призводить до неможливості знайти загальний стандарт поведінки, загальні ідеї, єдину мову. Це сприяє зростанню різних субкультур, що збільшує ступінь конфліктогенності соціуму. Причому такий ціннісний плюралізм є не стільки виявом свободи, скільки неможливістю дійти спільних ідей через «розсіюючий» вплив інформації. За своєю сутністю інформація є ціннісно і семантично індиферентною, тоді як спільні ідеї – це концентрація сенсу і цінності. Засилля інформації призводить до витіснення ціннісно-смыслових настанов; миттєвість і сенсаційність виходять на передовий план, усуваючи сам прецедент серйозної рефлексії» [76, с.118].

Плюралістична ідеологія інформаційного суспільства призводить до втрати чіткої ієрархії моральних цінностей. В умовах традиційного суспільства та моністичної ідеології система моралі ґрунтувалася на базових цінностях, які чітко розмежовували добро і зло. В умовах плюралістичної культури інформаційного суспільства, толерантності як абсолютної суспільної цінності, те, що раніше вважалось недопустимим, приймається як право свободи вибору і вже не викликає засудження. Так, змінюється реакція оточення на вчинки й висловлювання окремих індивідів, яка у багатьох випадках може бути неадекватною або взагалі відсутньою. Невтручання часто пов'язано з небажанням бути втягнутим у конфлікт. З іншого боку, відсутність безпосереднього фізичного контакту в Інтернеті знімає усі перепони і реакція може бути миттєвою. У деяких випадках постачальники інформації

полегшують задачу користувачу, відразу задаючи відповідні запитання. Так, наприклад, в YANOO можна сформувати свій власний альбом фотографій, однак при їх демонструванні система задає користувачу запитання щодо відповідності змісту альбому етичним нормам. Подібний підхід продиктований загальноприйнятою практикою вирішення складних соціальних проблем: якщо не існує юридичних законів, необхідно керуватися етичними нормами.

Відсутність чітких ціннісно-моральних орієнтирів спостерігається не лише на рівні буденної свідомості, але й на рівні державної ідеології. З одного боку, це стимулює вироблення власної моральної позиції, а з іншого, стан ціннісної невизначеності не дає можливість виробити моральну позицію, що може обернутися непередбачуваними соціальними наслідками. Світоглядний вакуум заповнюється найрізноманітнішими ціннісними орієнтирами, у тому числі негативними.

Людина не може існувати поза суспільством, і якщо її позбавити стабільних і загальноприйнятих орієнтирів, то самостійно згенерувати їх, у більшості випадків, вона не зможе. У суспільстві мають бути моральні орієнтири і людина повинна про них знати. Їх прийняття чи неприйняття залежить від приналежності до певної соціальної групи, освіти, виховання, характеру ціннісних установок. Зв'язок із соціумом має першочергове значення для індивідуальності у цілому, але в інформаційному суспільстві між соціумом та індивідом виникають нові відносини: сенси та цінності життя, світоглядні орієнтири та життєві пріоритети визначаються суспільством. Все це накладає особливу відповідальність на тих людей, від яких безпосередньо залежить формування ціннісних парадигм.

Інформаційне суспільство надає людині широкі можливості морального вибору, без якого проблематично саме становлення автономного морального суб'єкту. Однак мозаїчність глобального світу породжує небезпечні тенденції, які здатні перетворити мораль на гру: з'являється множинність шаблонів поведінки, на які орієнтується індивід. У традиційному суспільстві життєві ідеали і взірці поведінки ґрунтуються на безумовному авторитеті батьків,

близького оточення, видатних особистостей. Сучасна культура звільняє індивіда від ідеалів, кожний може визначити для себе взірець самостійно, знаходячи його в абсолютно різних джерелах: від авторитетів найближчого оточення, в яке не обов'язково попадають батьки, а приклади не завжди мають позитивну спрямованість, до тих шаблонів поведінки, що нав'язують численні канали масової інформації, телебачення і Інтернет [242, с. 228]. Відсутність чітких життєвих пріоритетів зумовлює прагматику одного дня, відпадає потреба у налагодженні довготермінових відносин з іншими людьми, що призводить до відчуження. Як наслідок, комунікація, за словами О. Г. Данильяна, «стає формальною і вихолощеною, позбавленою людського начала» [67, с.21]. Втрата комунікацією своєї автентичності стає основною моральною проблемою інформаційного суспільства. Прискорення інформаційних потоків, постійна зміна ціннісних та ідеологічних пріоритетів, гонитва за сенсаційністю призводить до того, що комунікація стає формальною і збіднілою, позбавляється людської основи. Поступово цей процес набуває глобального характеру, загрожуючи самим засадам людського буття, її наслідком стає самотність – ще одна моральна проблема інформаційної епохи. «Самотність у мережі» стає частиною життя людини в інформаційному просторі, а спілкування в Інтернеті представляє собою певний ризик через те, що неможливо бути впевненим у тому, з ким саме відбувається це спілкування, думки і цілі співрозмовника можуть бути не тільки аморальними, але й протиправними. Однак спілкування не має правового захисту, а право на нього не має чіткої регламентації і тому не захищено. Правові механізми, за допомогою яких можна було б диференціювати спілкування, відсутні.

Отже, інформаційному суспільству притаманна зміна характеру міжособистих відносин, послаблення їх стабільності. На зміну тривалим відносинам приходять короткочасні, в інформаційному суспільстві вони стають ціннісними пріоритетами, що призводить до послаблення моральної свідомості людини, втрати нею здібності до підтримання довгострокових відносин, в основі яких моральне почуття обов'язку і відповідальності. Інформаційні

потоки, що пронизують сучасне суспільство, не сприяють консолідації і збереженню культурних цінностей, навпаки, ми стаємо свідками їх руйнування, втрати національної ідентичності. Н. В. Кушакова-Костицька називає основні складові цього процесу: втрата мовної та антропологічної ідентичностей [153, с.60-61].

Зміни суспільних відносин, які неминуче відбуваються в суспільстві нового типу, ведуть і до поступової трансформації правосвідомості. Вона стає важливим соціальним регулятором, за допомогою якого управлінські структури можуть оцінювати стан правової дійсності, реально прораховувати шляхи її удосконалення. Тому перехід людської цивілізації до етапу інформаційного суспільства з необхідністю вимагає переосмислення, а у деяких випадках – і перегляду механізмів регулювання відносин як між окремими громадянами, так і між громадянами і державою. Побудова інформаційного суспільства ґрунтується на таких фундаментальних принципах, як неухильне дотримання правових норм, пріоритет інформаційних прав і свобод особистості, інформаційна відкритість влади, що сприяє формуванню громадянського суспільства і справедливої, правової держави. Правова держава і громадянське суспільство взаємно передбачають один одного. Структури громадянського суспільства, активно впливаючи на процеси демократизації, соціалізації, законності, гуманізації, підтримують нерозривний зв'язок громадянського, правового, демократичного стану суспільства з його інформаційною складовою. Відбувається процес становлення громадянського суспільства в умовах нової цифрової епохи.

Тенденції становлення й розвитку інформаційного суспільства, у тому числі інформаційно-правових норм, обумовлені загальними закономірностями існування самої інформаційної сфери й інформаційних технологій. Серед таких тенденцій можна виділити декілька напрямів. По-перше, становлення нового різновиду власності – інтелектуальної, яка є одночасно суспільною власністю всього населення планети. Інтелектуальна власність на відміну від матеріальних об'єктів за своєю природою не відчужується ані від її творця, ані

від того, хто нею користується. Тим самим загальна інтелектуальна власність постає в якості нової економічної основи інформаційного суспільства, необхідної умови індивідуальної свободи й автономії. По-друге, перебудова мотивації праці (наприклад, у кіберпросторі кожен може виступати одночасно виробником інформації, видавцем і розповсюджувачем). Зміст праці, можливість самореалізації, перспективи професійного й соціального росту стають визначальними стимулами трудової поведінки значної кількості громадян. Перетворюючись із найманого робітника у співвласника і партнера, людина стає причасною до справ підприємства. Це найбільш характерно для робітників у сфері ІТ.

Далі необхідно відмітити радикальні зміни в соціальній диференціації самого інформаційного суспільства, розподіл його не на класи, а на слабо диференційовані інформаційні спільноти, домінуюче місце в яких займають різні індивідуалізовані світи людей. Перш за все, це пов'язано з доступом до знання і різноманітної інформації для широких верств населення. Між традиційними класами поступово згладжуються грані (найбільш очевидно це проявляється у блогосфері). Об'єктивною основою об'єднання людей в інформаційному суспільстві є розвиток освіти, науки, інформації. У зв'язку з цим дослідники відмічають ще одну тенденцію: розвиток сфери соціального захисту, освіти, охорони здоров'я, обслуговуванні на основі ІТ. Це надає людським взаємовідносинам новий, громадянський сенс, який виникає із усвідомлення приналежності до загальної культури, участі у суспільному розвитку. Тому колишнє протиставлення індивідуалізму й колективізму поступово втрачає своє принципове значення.

Наступна тенденція – це широка участь верств населення в процесах підготовки, прийняття і здійснення управлінських рішень, а також у контролі над їхньою реалізацією. Особливу роль така участь відіграє у тих галузях, які мають важливе значення для громадян (наприклад, це стосується електронного голосування на виборах). Все це розширює суспільні зв'язки людини і дає їй можливість для самовираження й самоствердження.

Отже, існують дві взаємопов'язані тенденції розвитку інформаційного суспільства. Перша полягає у соціалізації економічних структур і відносин приватної власності, в обмеженні державної влади. Друга – це індивідуалізація економічних і соціальних процесів, наповнення їх особистісним сенсом. Для сучасної соціальної дійсності особливе значення має розвиток соціально-політичної, культурної та духовної сфер як невід'ємних складових становлення інформаційного суспільства.

Інформатизація суспільства є об'єктивним і закономірним етапом розвитку цивілізації, в якому інформація постає як особлива субстанція, що формує матеріальне середовище життя людини і є основним засобом міжособистісних взаємовідносин. Однак обсяг інформації сам по собі не є визначальним, важливе значення має не тільки масштаб та інтенсивність інформації, а й її якісні показники: «Для становлення інформаційного суспільства дуже важливою є якість інформації та те, наскільки складно чи просто здобути повну, всебічну та об'єктивну інформацію серед величезної кількості спотворених, напівправдивих, неповних та перекручених даних» [120, с.18]. Спотворена та перекручена інформація є перешкодою для продуктивного суспільного дискурсу, а нормативно-правові акти, створені на основі такої інформації, не здатні адекватно віддзеркалювати реальний стан суспільних відносин.

Надлишок інформації найрізноманітнішого змісту прирікає людей не тільки на неможливість засвоєння цієї інформації: величезний інформаційний потік, його суперечливість та маніпуляції в ідеологічних і політичних цілях ускладнює критичну обробку отриманої інформації. Більш того, прискорене отримання знань відбувається через ЗМІ, а не через особистий досвід. До того ж спектр знань, доступний через життєвий досвід значно вужчий, ніж та інформаційна різноманітність, яку пропонує сучасна культура. Це впливає на нівелювання значення досвіду і на неможливість рефлексії отриманої інформації. Французький філософ Жан Бодрійяр констатує: «Інформації стає все більше, а сенсу в ній все менше» [32]. Лише досвід і моральна рефлексія

можуть дати уявлення про найбільш доцільний засіб дій і створити передумови для визначення, хоча б для себе, моральної норми. Крім того, засоби інформації на перший погляд дають людині право не реагувати на них. Але посправжньому здійснити це доволі важко: наш зв'язок з інформаційним середовищем набагато тісніший, ніж це може здаватися на перший погляд, інформація так чи інакше проникає у людську свідомість і в деякому сенсі стає частиною нас самих. Тому, можна сказати, що з цієї точки зору інформація є фундаментальною проблемою сучасності.

Очевидно, що проблема полягає не в самій інформації, а в тих можливостях, які вона надає. Одним із наслідків величезного інформаційного потоку стає скептичне ставлення до інформації. Ситуація ускладнюється ще й тим, що як пише Ф. Уебстер, «аудиторія тепер креативна, наділена самосвідомістю й рефлексією, усі нові знаки зустрічає скептично і глузливо, а тому легко перекручує, переінтерпретує і переломлює їх первинний сенс» [278, с.29]. Подолання скепсису особистості до інформації, на думку В.Н.Семіколенова, означає «подолання скепсису, який доходить до цинізму, щодо норм і цінностей, а також щодо поняття моралі та моральності» [238, с.158]. П. Слотердайк у роботі «Критика цинічного розуму» пов'язує сучасний цинізм із своєрідними переродженими формами новоєвропейської суб'єктивності як наслідок «невдалого просвітництва», суб'єктивності, яка вже не вірить у традицію, і залишки традиційного світогляду, проте використовує їх для панування. У цьому випадку маємо справу вже не просто з помилковою свідомістю, коли люди не розуміють, що роблять, а з «цинічним розумом, коли люди добре розуміють, що вони роблять, і продовжують це робити» [253, с.125].

В умовах інформаційного суспільства відпадає необхідність у явній формі тоталітаризму, проте існує певна потенція тоталітарного контролю без видимого порушення свобод: при наявності розвиненої мережі ЗМІ та Інтернету, інформаційний вплив і управління масами стають непомітними, ззовні демократичними. Щезає необхідність вдаватися до жорсткого

тоталітарного чи релігійного тиску: через засоби телекомунікації йде потік інформаційної агресії та пропагандистське маніпулювання свідомістю. Головними рисами інформаційних злочинів А. С. Токарська вважає «порушення права особи на правову та психологічну безпеку, завдання моральної шкоди і порушень психічної та психологічної рівноваги» [269, с.337] і приходить до висновку про необхідність нової концепції юридичної науки та політики міжнародного права [269, с.342].

Серед негативних наслідків інформаційної революції слід назвати розповсюдження в світовій мережі матеріалів непристойного змісту, які загрожують моральним устоям суспільства, зокрема дитячої порнографії, матеріалів ксенофобського характеру, використання Інтернету для азартних ігор тощо. Не викликає сумнівів, що розміщення на web-сайтах порнографічних матеріалів підривають моральні устої суспільства, але практика розміщення на деяких сайтах порнографічних фото/відео матеріалів і відповідної інформації продовжує поширюватися, оскільки на даний час Інтернет у цілому нікому конкретно не належить, а тому не існує адміністративної інстанції, яка могла би у глобальному масштабі заборонити цю практику або хоча б якось регулювати стан справ у цій галузі. Так, спроби провести через американський конгрес «Біль про непристойності в телекомунікаціях», який передбачав встановлення у мережі Інтернет більш строгих обмежень свободи розповсюдження інформації, ніж в інших засобах комунікації, викликало в суспільстві масові протести і в результаті законопроект був відхилений [242, с. 230].

Інтернет може служити і засобом розповсюдження пропагандистських матеріалів злочинних організацій, рецептів виготовлення вибухових і отруйних речовин, зброї, наркотичних і психотропних засобів, методів розкриття електронних та інших шифрів. Інформація такого роду легко може бути замаскована, наприклад, під науково-технічну. Обсяг і масштаб подібної інформації представляє реальну небезпеку для суспільства. На жаль, свобода пошуку й отримання інформації в сучасній інформаційній дійсності нерідко розуміється досить довільно як право на загальну відкритість інформаційного

простору та інерційної довіри до його змісту. У зв'язку з цим виникає проблема правового регулювання мережі Інтернет. З метою визначення напрямів такого регулювання у ряді країн були проведені спеціальні дослідження, створені урядові й громадські об'єднання, розробляються кодекси інформаційної етики в Інтернеті та проекти законів. Спочатку контент у Мережі формувався без будь-якого контролю, але з 90-х рр. починають регулярно проводитися конференції Міжнародної асоціації обробки інформації, на яких обговорюються етичні й правові аспекти використання Інтернету. Основна увага приділяється проблемі свободи слова і дотримання інших свобод людини. Так, на щорічних конференціях «Computers, Freedom, and Privacy» кібернетики, юристи, суспільні діячі, урядовці обговорюють проблеми впливу комп'ютерів і телекомунікаційних технологій на свободу і приватне життя [318].

Можливість Інтернету впливати на поведінку й формування системи життєвих цінностей величезної кількості користувачів породжує широке коло проблем. Тому прагнення управлінських структур суспільства запровадити різні регуляторні механізми в роботу Інтернету цілком обґрунтовано. Держави, намагаючись обмежити шкідливий, з їх точки зору, вплив інформації у світовій Мережі, починають виробляти спеціальні законодавчі акти. Однак, «як і в реальному житті, процеси у віртуальному світі не можуть бути упорядковані лише законодавчими актами» [56, с.79]. Величезну роль у цьому мають зіграти етичні чинники. У цілому на сьогоднішній день можна виділити два основних підходи до цієї проблеми: американо-європейський і азійський [94, с.32]. У США і європейських країнах вважають, що державне регулювання Інтернету має бути мінімальним, акцент робиться на саморегулюванні Мережі. В країнах Західної Європи оптимальним вирішенням цієї проблеми вважають розробку типових юридичних норм для всіх країн [94, с.32]. На відміну від Західноєвропейських країн і США, в КНР і Сінгапурі обмежують доступ до певних видів інформації. У зв'язку з цим, професор права Стенфордського університету Л. Лессінг попереджає, що використання створених в індустріальну епоху законів, які регулюють процеси розповсюдження і обміну

інформацією, в умовах інформаційної епохи може стати перешкодою на шляху культурного і технологічного прогресу людства. Л. Лессінг, привертаючи увагу до цієї проблеми, навіть вводить термін «інформаційна контрреволюція» [157, с.175]. Світове співтовариство має потребу у формуванні нової системи законів, які б забезпечили найменш конфліктне входження суспільства в інформаційну епоху.

Прагнення контролювати доступ до інформації у всесвітній мережі проявляють уряди багатьох країн, суспільні організації, корпорації й окремі громадяни в своїх роліях. Причини цього обумовлені політичними, релігійними й етичними мотивами. Відкритість і загальнодоступність Інтернету, у тому числі для політичних і релігійних екстремістів, розумово неврівноважених, асоціальних індивідів, відсутність в ньому будь-якої цензури роблять його вкрай уразливим. Безумовно, свобода є благом, але вона має враховувати право особистості на захист від наклепів, образ і т.п. Було б безглуздим заперечувати позитивні наслідки розвитку світової мережі Інтернет, утім необхідно брати до уваги і проблеми, породжені нею. Ці проблеми достатньо складні й не можуть бути вирішені лише правовими актами. Ключову роль повинні зіграти етичні фактори, необхідно модернізувати як правову систему суспільства, так і сформувані нові етичні норми поведінки у кіберпросторі [55, с.86]. Звернення до етичних норм важливо як для користувачів Інтернету, так і для законодавців, які забезпечують функціонування правових норм. Формування етики, адекватної новій інформаційній культурі є тією задачею, що стоїть як перед особистістю, так і перед суспільством у цілому. Інформаційна етика є необхідним компонентом інформаційного суспільства ще й тому, що тільки вона здатна забезпечити необхідний рівень його інформаційної безпеки. Жодні технічні, правові, організаційні та інші заходи повністю вирішити цю проблему принципово не здатні. З цією метою ЮНЕСКО організовує серію регіональних конференцій по етичним аспектам інформаційного суспільства, в програмних документах яких

підкреслюється зв'язок між етикою, правами людини і верховенством правової держави.

Світові держави починають усвідомлювати необхідність створення широкої правової бази для реалізації контролю змісту Інтернету. Складність цієї проблеми визначається його глобальним характером, тому реалізація контролю вимагає узгоджених дій всього світового співтовариства. Але в сучасних умовах культурних, релігійних, політичних, економічних відмінностей здійснення таких узгоджених дій практично неможливо. Тому уряди багатьох країн намагаються самостійно боротися з тією інформацією в Інтернеті, яка здається їм неприйнятною з політичної, релігійної та моральної точки зору. При цьому в різних країнах інформація, що підлягає контролю поділяється на «шкідливу і незаконну» [54, с.185].

У багатьох країнах, у тому числі у тих, які традиційно відносять до країн з розвинутою демократією, відбувається інтенсивна робота по реформуванню законодавства відповідно можливостям і цілям розвитку інформаційного суспільства. Законодавче регулювання доступу і використання тієї чи іншої інформації безумовно є необхідним і виправданим, однак чи можемо ми говорити про побудову інформаційного суспільства без вільного доступу всіх людей до інформації? На думку академіка Н. М. Моїсеєва, за цих умов «суспільство Колективного Загальнопланетарного Розуму» буде неможливо [174].

Потенціальна відкритість і глобальний характер Інтернету по-новому акцентують увагу на вирішенні традиційної проблеми авторського права. Уже в процесі формування комплексу програмних продуктів, створених для забезпечення функціонування Інтернету, питання щодо використання неліцензійних програм набуває особливої гостроти. Розвиток інформаційного суспільства вимагає встановлення і дотримання загального порядку охорони прав інтелектуальної власності, зближення методів забезпечення прав громадян не лише у межах внутрішнього державного простору, але й у зовнішньому світі. Основою для вирішення цих задач виступає право і його найбільш активна

частина – законодавство. Сама сфера закону і системи законодавства різних країн вступили у період найбільш активної взаємодії та гармонізації, що можна простежити, на прикладі Європейського союзу. Так, Європейська Комісія визначила основні задачі модернізації авторського права: забезпечення ефективного визнання і винагороди правовласників для сприяння творчої діяльності, культурного розмаїття й інновацій; надання користувачам кращого доступу і більшого вибору легального контенту; сприяння зменшенню нелегальних пропозицій і піратства [85].

Важливою проблемою є також відсутність у світі єдиних правових норм для електронної комерції. У цій сфері виникають питання щодо захисту інтелектуальної власності і прав на торгівельні марки, конфіденційності і безпеки інформації. Тому цілком доцільним представляється законодавча регламентація електронної комерції, яка б поєднувала застосування традиційних базових юридичних норм і створення нових правових інститутів і процедур [257, с.40]. Електронна комерція вимагає особливої правової стратегії, яка сприяла би розвитку глобального і відкритого ринку. Крім того, необхідна уніфікація законодавства і спрощення правил і процедур різних країн, що вимагає співробітництва бізнесу і державної влади. Але регулювання електронної комерції повинно здійснюватися не лише шляхом вироблення відповідних норм права. Важливу роль у цьому процесі мають зіграти механізми саморегулювання, які виробляються безпосередніми учасниками відносин, членами організацій, віртуальних спільнот тощо.

Як вже було сказано, у ряді сфер використання інформаційних технологій порушує відомі проблеми, але в дещо іншому аспекті, а також породжує зовсім нові. Так, ряд морально-правових проблем пов'язані з комп'ютерними злочинами, зокрема крадіжками. За даними Всесвітнього огляду економічних злочинів Price Waterhouse Coopers (PWC) за 2016 р. рівень кіберзлочинності збільшився з 24% у 2014 р. до 32% у 2016 р. [42]. Згідно даним ООН, збитки від комп'ютерної злочинності дорівнюють доходам від незаконного обігу наркотиків і зброї. Фірми з цілого ряду причин неохоче повідомляють про

подібні злочини. Така позиція часто пояснюється тим, що між комп'ютерними та іншими злочинами існує різниця, яка не робить їх менш злочинними, але вимагає іншого покарання. В комп'ютерній злочинності існує фізична відстань між злочинцем і тим, що підлягає маніпуляції, не має явного насильства, погроз, стрілянини [245, с.44]. Комп'ютерні злочини – інтелектуальні, вони здійснюються людьми розумової праці, людьми у «білих комірцях», а злочини «білих комірців» завжди вважалися менш серйозними, чим фізичні, насильницькі. Американський філософ Р. Т. Де Джордж вважає, що подібний підхід не має під собою серйозних моральних підстав: «Злочини «білих комірців» залишаються злочинами, незважаючи на те, що здійснюються вони без насильства» [70, с.556].

У цілому, право достатньо чутливо реагує на зміни, що відбуваються в сучасному інформаційному світі. Про це свідчить його дихотомічна природа: з одного боку, закон є засобом, що регулює відносини між людьми, а з іншого, як відмічає І. Л. Бачило, «право і весь його арсенал – від доктрин до норм закону і правозастосовних актів – є найбільш важливою частиною інформації, інформаційного ресурсу кожної країни, а у частині міжнародних норм – усього інформаційного надбання світу» [23, с.218]. Як частина інформаційного ресурсу законодавство підпадає під вплив тих процесів, що породжуються дією інформаційних і комунікативних технологій. А будучи засобом регулювання суспільних відносин, право впливає на інформаційні процеси, на їх глобалізацію. Складна природа права накладає особливі вимоги до нормотворчості в умовах інформатизації: «Закон повинен випереджати еволюцію відносин в нових умовах, і створювати умови для найбільш безболісного розвитку позитивних ознак майбутнього» [23, с.218]. Верховенство права стане реальністю, коли державне регулювання і саморегулювання, спираючись на національне законодавство і міжнародні норми, створять передумови для вироблення чіткої нормативно-правової бази при повній повазі прав людини [72].

Активізація і глобалізація інформаційних взаємодій в сучасному суспільстві пред'являють високі вимоги до забезпечення інформаційної безпеки особистості, суспільних груп і всього суспільства. Л. Лессінг звертає увагу на те, що сучасні інформаційні технології дають можливість організувати тотальний контроль за користувачем цифрової інформації. Так, у США 92 % сайтів збирають особисті дані користувачів і обробляють їх відповідно до своїх комерційних інтересів [157, с.38]. Ця проблема вирішується тільки за умови вироблення і дотримання відповідної сукупності норм поведінки в інформаційному просторі. Крім того, у сьогочасних умовах багато країн і народів демонструють активне, а інколи й агресивне по формі самовизначення. Уже звичним стало використання терміну «інформаційна зброя». Все частіше серед характеристик інформаційного суспільства згадуються такі, як «антигромадські аспекти і форми використання інформації, інформаційні агресії, інформаційні війни, інформаційний голод, дезінформація, витік і знищення інформації і т.д.» [158, с.65-66]. Інформаційна безпека суспільства й особистості набуває нового статусу, перетворюючись із чисто технологічної проблеми у соціальну, від рішення якої залежить стале функціонування сучасного суспільства. Інформаційна безпека повинна бути забезпечена в комп'ютерних мережах, операційних системах, базах даних, системах зв'язку і комунікації. У зв'язку з цим однією з важливих проблем стає поєднання технічних аспектів інформаційної безпеки з правовою безпекою особистості. Перед усім людина є власником своїх особистих даних і має бути захищена законодавством від: незаконних дій, що можуть бути здійснені третіми особами з використанням персональних даних; помилкових дій, що мають юридичне значення і були скоєні в результаті некоректної обробки чи втрати персональних даних; зникнення в електронних інформаційних системах і базах даних інформації, що підтверджує права особистості; несанкціонованого використання персональних даних для здійснення будь-яких дій, що мають юридичне і економічне значення.

Особлива увага при визначенні статусу суб'єкта суспільних відносин в інформаційному суспільстві повинна приділятися співвідношенню інтересів держави, суспільства і індивіда: юридичні норми мають бути такими, щоб зміни в телекомунікаційній сфері не вимагали термінових змін і поправок в законодавстві; уникання надмірного регулювання суспільних відносин – дотримання етичних норм кіберпростору може бути достатньо ефективним засобом правового регулювання.

Таким чином, можливості нових інформаційних технологій породжує нові морально-правові колізії і нові загрози, які людина і суспільство у цілому прагнуть уникнути. В умовах технічного і технологічного розвитку особливо загострюється питання щодо можливості вирішення соціокультурних, правових, моральних і гуманітарних проблем з використанням інформаційних технологій. Зі збільшенням нововведень влада технологій породжує і розвиває такі форми існування і впливу, які соціум не здатний миттєво критично осмислити, перебачити їх можливі наслідки.

Для максимального використання усіх можливостей, що здатні дати інформаційно-комунікативні технології, необхідно, щоб права людини розповсюджувалися як на реальний, так і на віртуальний світ. Це забезпечує можливість індивідуального і соціально-орієнтованого розвитку, попередити та подолати негативні наслідки розвитку ІКТ. В розбудові інформаційного суспільства на першому плані має бути людина.

2.3. Взаємодія міжнародного права і національних правових систем в умовах інформаційного суспільства.

Розвиток інформаційного суспільства ставить перед людством ряд нових викликів, які відображають суперечності у соціальних відносинах. Серед існуючих проблем науковці виділяють наступні: «проблеми спеціалізації, стандартизації і синхронізації законодавства держав відносно інформаційної

сфери суспільства; проблеми систематизації, уніфікації, гармонізації національного законодавства держав відносно трансграничних інформаційних відносин і вирішення їх на міжнародному рівні; проблеми правового забезпечення на законодавчому рівні співвідношення інтересів і потреб людини, суспільства, міжнародної спільноти в окремих сегментах Глобального інформаційного суспільства через визначення і формалізацію їх прав і обов'язків відносно інформації у різних напрямках, різновидах діяльності людей» [294].

Зміни, що відбуваються у зв'язку із широким використанням телекомунікаційних технологій, потребують комплексного аналізу, у тому числі з боку юридичної науки, в якій поки що не вироблені чіткі й сталі теоретичні позиції щодо формування правових засад інтеграції держав у інформаційній сфері. Між тим, забезпечення гарантій прав і інтересів людини в умовах всесвітнього інформаційного простору формують новий структурний елемент права – міжнародне інформаційне право [23, с.217]. Його формування визначається станом розвитку усіх його структурних елементів, у першу чергу – міжнародного інформаційного законодавства.

Формування інформаційного законодавства в умовах глобалізації неможливе без активної участі й зусиль усіх держав. Тому цілком закономірним представляється процес взаємопроникнення і взаємовпливу національних правових систем. Французький компаративіст Р. Давід відмічає: «Світ став єдиним. Ми не можемо відгородитися від людей, які живуть в інших державах, інших частинах земної кулі..., необхідна міжнародна взаємодія або, в усякому разі, просте співіснування вимагає, щоб ми відкрили наші вікна і подивилися на зарубіжне право» [65, с.9]. Універсалізація економічних, інформаційних зв'язків, загострення екологічних проблем, масове переміщення людей створюють об'єктивну базу для зближення міжнародного і національного права. Новий правопорядок у світі вимагає зближення національних правових рішень з одного боку, і формування механізмів вироблення узгоджених рішень у світовому співтоваристві – з іншого.

Домінанта світової спільноти посилюється і завдяки все більшому усвідомленню людьми різних країн необхідності спільних дій. Загальнолюдські гуманітарні й моральні принципи набувають усе більшого значення.

Головним чинником, що визначає необхідність інтеграції інформаційного законодавства, виступає інформаційно-технологічний розвиток сучасного суспільства. Загальносвітові тенденції розвитку інформаційного суспільства виступають у якості каталізатора, який активує масштабність процесів інформатизації усіх сфер життя, визначаючи глобальний характер суспільних перетворень: «Інформація стає новим джерелом енергетики людського буття – такого ресурсу, який найтіснішим чином пов'язаний із самим суспільством і його окремими складовими» [21, с.6]. Розбудова інформаційного суспільства дозволяє зблизити держави за своїми соціально-економічними характеристиками, консолідувати суспільство, підвищити рівень культури і освіти в ньому. Все це позитивно впливає на динаміку розвитку правових систем, в яких виробляються адекватні форми правового регулювання суспільних відносин.

Інформаційні процеси, у зв'язку з масовим використанням глобальної телекомунікаційної мережі Інтернет, стали набувати міжнародного значення. Глобалізація як загальносвітова тенденція розвитку сучасного суспільства охоплює усі сфери людської життєдіяльності, включаючи право. Це обумовлює необхідність створення наднаціональних правових норм. Процес зближення міжнародної правової системи і національних правових систем у галузі інформатизації представляє собою багаторівневу структурну діяльність держав у галузі правового забезпечення міжнародної інформаційної сфери. Цей процес представляє собою максимально скоординовану взаємовигідну і взаємоузгоджену діяльність держав і міжнародних організацій, спрямовану на досягнення найбільш оптимального результату у галузі правового регулювання інформаційних відносин. Однак, процес розробки і прийняття міжнародних нормативних правових документів, що визначають трансграничний режим формування й використання інформації, використання інформаційних

технологій для економічного розвитку, поки що носить дискретний характер, обумовлений стихійним розвитком інформаційного суспільства і його протиріч [240, с. 201].

Провідні у галузі інформатизації країни здійснюють активний пошук засобів зближення міжнародного та національного законодавства, яке має визначити основні параметри правового регулювання інформаційного обміну на міжнародному рівні. Зближення зусиль держав при формуванні інформаційного законодавства в умовах глобалізації є об'єктивною передумовою сталого розвитку суспільства. Необхідність інтеграції інформаційного законодавства обумовлена як характером самого інформаційного суспільства, так і соціально-економічними та інформаційно-технологічними передумовами: створення й розвиток глобального ринку інформаційних послуг; необхідність зменшення інформаційно-технологічної нерівності («цифрового розриву»); потреба у правовому захисту персональних даних на міжнародному рівні; використання інформаційних технологій в науці й освіті; активізація використання мережі Інтернет; захист інтересів особистості, суспільства і держави в умовах міжнародного співробітництва [240, с. 201].

Намагаючись дати відповіді на ці виклики багато країн здійснюють активний пошук засобів зближення міжнародного і національного законодавства: з'являється велика кількість правових документів, які регламентують інформаційно-правові відносини. Активно укладаються двосторонні й багатосторонні міжнародні договори з питань охорони і обміну окремими різновидами інформації. Так, в Україні затверджена Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу, в якій, зокрема, йдеться про необхідність визначення зовнішньополітичної стратегії щодо інтеграції України до європейського політичного, інформаційного, економічного та правового простору [261]. На основі цієї Стратегії були схвалені Програма інтеграції України до Європейського Союзу [226], Концепція Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до ЄС [124], Загальнодержавна

програма адаптації законодавства України до законодавства ЄС [92]. Загальнодержавна програма охоплює основні аспекти процесу адаптації законодавства, його послідовність, інституційний механізм, поєднує в собі елементи стратегії, залишаючись при цьому робочим документом [177].

Головною метою інтеграційного процесу є визначення основних параметрів правового регулювання інформаційного обміну на міжнародному рівні. Однак реалізація цієї задачі у нормативних правових документах, на підставі яких зазвичай складається практика правового регулювання, довготривалий процес. Труднощі на цьому шляху обумовлені багатьма причинами, у тому числі відсутністю науково-обґрунтованих критеріїв і базових параметрів розробки й прийняття нормативних правових актів, що складають основу правового регулювання правовідносин у інформаційній сфері на міжнародному рівні. В умовах глобалізації необхідні скоординовані зусилля держав по забезпеченню гарантій інформаційної безпеки. Саме тому координація діяльності усіх держав при формуванні інформаційного законодавства стає об'єктивним фактором суспільного прогресу.

Як і в інших країнах, розвиток інформаційного суспільства в Україні є важливою передумовою інтеграції національного і міжнародного інформаційного законодавства. Для рішення проблем піднесення і консолідації суспільства, національного інформаційного законодавства, відірваного від реалій міжнародного законодавчого процесу, вже недостатньо. Застосування лише національних правових норм може привести до ізоляції держави. У зв'язку з цим актуальною задачею є міжнародна інтеграція інформаційних систем, інформаційно-телекомунікаційних технологій та інформаційних ресурсів. Процес об'єднання названих трьох складових у межах національних програм створення мегаінформаційних систем під загальною назвою «електронних урядів» і, особливо, проектів розробки і впровадження у діяльність державних органів систем електронного обігу документів, вже розпочався. Такі системи створюються і розвиваються на основі єдиних міжнародних стандартів. Законодавство України у цій сфері нараховує кілька

десятків нормативно-правових актів, в яких електронне урядування розглядається як складова інформатизації суспільства. Крім того, існує велика кількість нормативно-правових актів законодавства різного рівня (від Законів України до відомчих актів), що опосередковано впливають на електронне урядування. Проте, як відмічається у Аналітичному звіті «Нормативно-правове забезпечення впровадження електронного урядування в Україні», значна кількість чинних законодавчих і нормативно-правових актів у цій сфері не повністю узгоджуються між собою, а сама «нормативно-правова база в сфері розвитку ефективного електронного урядування є неповною та полишена практичних механізмів впровадження» [250, с.46]. Що ж стосується документообігу, то прийняті закони «Про електронний цифровий підпис» [211] і «Про електронні документи та електронний документообіг» [212] не наблизили, а віддалили Україну від європейського права в інформаційній сфері (невідповідність українського законодавства про електронний цифровий підпис і електронний документообіг європейському; стандарти електронного цифрового підпису, рекомендовані в Україні не відповідають європейським і міжнародним; технічні специфікації форматів об'єктів електронного цифрового підпису і електронного документообігу, прийняті в Україні, лише частково відповідають європейським і міжнародним).

В умовах масового розвитку інформаційних технологій необхідна координація усіх держав по розробці та прийняттю нормативних правових актів, які регулюють роботу телекомунікаційної мережі як на національному, так і на міжнародному рівні. В Україні, як підкреслює голова Інституту інформаційного права Ю. Є. Максименко, «левова частка інформаційного законодавства ґрунтується на європейських стандартах, загальноновизнаних міжнародних інформаційних нормативно-правових актах, правових документах, що ухвалюються впливовими регіональними та глобальними правоохоронними організаціями» [163]. Слід звернути увагу і на те, що хоча Інтернет за своєю суттю є глобальним засобом передачі інформації, можливе регулювання деяких напрямів роботи мережі саме національними нормативно-

правовими актами. Так, закон України «Про телекомунікації» визначає повноваження держави щодо управління та регулювання діяльності у сфері Інтернету, права, обов'язки та засади відповідальності фізичних і юридичних осіб у цій галузі [225]. Прагнення адаптувати чинне вітчизняне законодавство до європейських стандартів не повинно бути скороспішним, інакше нормативно-правові акти носитимуть винятково декларативний характер. Крім того, «у процесі імплементації норм міжнародного права та норм права Європейського Союзу, необхідно брати до уваги як особливості народу, що проживає в межах відповідної території (національну культуру, менталітет, психологію, ідеологію, традиції, звичаї, історичний досвід тощо), так і особливості держави (геополітичне положення, геостратегічні інтереси, економічний, науково-технічний потенціали, рівень розвитку державно-правових інституцій та ін.)» [163].

Система законодавства в інформаційній сфері охоплює складну багаторівневу сукупність правових норм, що входять у нормативні правові акти наднаціонального і внутрішньодержавного рівня. Такі норми і їх сукупність у формі нормативних правових актів визначають трансграничний правовий режим обігу (виробництва, пошуку, захисту, передачі і використання) інформації, інформаційних технологій і використання глобальних телекомунікаційних мереж у ході міжнародного інформаційного обміну. Трансграничний (міжнародний) правовий режим включає в себе сукупність правових і організаційно-правових умов обігу інформації, інформаційних технологій та інших елементів інформаційної інфраструктури міжнародного інформаційного обміну. Правові норми інформаційного законодавства міжнародного рівня містяться у нормативних правових документах міжнародного права, у нормативних правових актах інформаційного права, а також у законодавчих актах інших галузей права, норми яких регулюють у тому числі інформаційні правовідносини [87].

Система нормативних правових актів у міжнародному інформаційному середовищі носить комплексний характер. Норми права, які регулюють обіг і

передачу інформації на міжнародному рівні, прописані у багатьох галузях законодавства, але всі вони мають загальний об'єкт – інформацію і пов'язані з нею системи. Тому такий комплексний масив законодавства поступово інтегрується навколо свого об'єкту у відокремлену нормативну спільність у межах інформаційного законодавства [202, с.55]. Таке об'єднання дозволяє більш раціонально і рівномірно розподілити юридичну силу нормативних правових актів між галузевим та інформаційним законодавством [126].

Незважаючи на значну кількість нормативних правових актів, що входять у систему інформаційного законодавства національного і міжнародного рівня, спостерігається їх дискретність, неузгодженість і суперечливість. Окремі нормативні правові документи міжнародного рівня не відповідають тенденціям розвитку інформаційного суспільства. Навпаки, деякі з них опереджають рівень розвитку внутрішньодержавного інформаційного законодавства. Це можна пояснити відсутністю глибокого теоретичного аналізу при їх формуванні, а також недостатнім рівнем взаємодії держав з метою інтеграції міжнародних нормативних правових актів в інформаційній сфері і національного інформаційного законодавства. Між тим, в умовах глобалізації і відсутності кордонів в інформаційному просторі, координація діяльності держав та інтеграція інформаційного законодавства створюють умови стабільності і правопорядку [240, с. 202].

У даний час законодавство щодо інформаційного обміну розвивається в умовах відсутності спеціального нормативного правового акту, який визначає понятійний апарат, принципи і основні напрями правового регулювання міждержавного використання інформаційних технологій, пошуку, передачі, захисту і використання інформації, що передається по міжнародним телекомунікаційним мережам. На думку А. В. Пазюка, предмет міжнародного інформаційного права ще остаточно не сформувався і тому законодавцю важко визначити рубежі комплексного нормативного регулювання у межах єдиного правового акту [193, с.235]. Це скоріше питання майбутнього. Кодифікація ж міжнародного інформаційного права, як відмічає А. В. Пазюк,

«у принципі представляється маловірогідною у найближчій перспективі, внаслідок особливостей цієї комплексної галузі міжнародного права, що так динамічно розвивається» [193, с.235].

Недосконалість і неефективність міжнародного і внутрішньодержавного інформаційного законодавства негативно впливають на внутрішній та зовнішній клімат суспільних відносин, а може бути й джерелом загроз для інтересів особистості, суспільства і держави в інформаційній сфері. Так, нерозвиненість правового регулювання використання мережі Інтернет може призвести до занепаду культури поведінки у глобальному мережевому середовищі. Розвиток і розповсюдження технологій антигромадського та аморального характеру у мережі збільшує потенціал терористичних організацій і злочинних угруповань з відмивання грошей за допомогою електронних платежів, розвитку порно-сайтів, СПАМ-технологій тощо. Ці загрози неможливо зупинити тими правовими засобами, що нині існують у законодавстві. Спільна робота з виявлення концептуальних рішень щодо правового регулювання мережі Інтернет на міжнародному рівні, прийняття норм, які регулюють розміщення і розповсюдження інформації у мережі, а також відповідальність за розповсюдження «шкідливої» інформації, повинні запобігти правопорушенням. Так, закріплення і всевітнє визнання отримав принцип контролю держав над контентом і обмеження розповсюдження забороненої в інформаційному праві інформації певного характеру: пропаганда війни (п.1. Ст. 20 Міжнародного Пакту про громадянські і політичні права [210]), підбурювання до геноциду (Ст. 3 Конвенції про запобігання злочину геноциду і покарання за нього [123]), дитяча порнографія (Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії [280]) або здійснення інших злочинів проти людства (Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, який стосується криміналізації дій расистського та ксенофобського характеру, вчинені через комп'ютерні системи [78]).

Часто в юридичній науці змішуються такі поняття, як «інтеграція», «гармонізація», «уніфікація», «адаптація» тощо. Безумовно, усі ці процеси тією чи іншою мірою спрямовані на зближення законодавчої бази різних держав. Проте між ними є глибокі відмінності. Згідно С. М. Ратушному, «і уніфікація, і зближення, й адаптація спрямовуються на досягнення однієї мети – узгодження, приведення до спільного знаменника блоків законодавства кількох країн і зближення національних правових систем» [230]. Термін «імплементация» означає реалізацію норм міжнародного права в практичній діяльності держав. Це самостійна цілеспрямована системна діяльність, що приводить у дію всю систему норм міжнародного права [12, с.21]. Саме завдяки їй забезпечується виконання міжнародно-правових зобов'язань держав. С. М. Ратушний наголошує: «Імплементация досягається через інтеграцію положень міжнародного права у внутрішній правопорядок держави. Формування методологічно-виваженого і чітко організованого національно-правового механізму імплементации відбувається на основі певних концептуальних і правових засад, які насамперед стосуються співвідношення міжнародного та внутрішньодержавного права» [230]. В роботах українських юристів найчастіше використовується термін «гармонізація», і хоча зміст його визначається по-різному, вважається, що це поняття найбільш адекватно репрезентує сутність процесу узгодження національного законодавства з міжнародним [93].

Загальним поняттям, яке найбільш адекватно відображає процес зближення, слід визнати поняття «інтеграція», формами якої можуть бути уніфікація, координація законодавства. Інтеграцію інформаційного законодавства можна визначити як процес зближення міжнародного і внутрішньодержавного законодавства. В ході реалізації цього процесу державами виробляються єдині цілі і задачі, принципи, форми і засоби правового регулювання інформаційної сфери.

Сфери міжнародного і національного законодавства тісно переплітаються, взаємодіють, але між ними зберігається певна межа: норми внутрішньодержавного права створюються відповідно до норм міжнародного

права, які зберігають свій статус. Цей процес і є інкорпорацією, тобто «включенням» норм міжнародного права у право внутрішньодержавне. Будучи «інкорпованими» у правову систему держави, міжнародні норми діють як частина цієї системи і забезпечуються притаманним цій системі механізмом.

Комплексний аналіз процесу зближення інформаційного законодавства на міжнародному і національному рівні дозволяє виявити їх структурне-сміслові навантаження. Узагальнюючи особливості цього процесу можна виділити форми діяльності суб'єктів міжнародних відносин у сфері інтеграції інформаційного законодавства: координація, тобто узгодження, упорядкування діяльності правотворчих органів у процесі створення нормативно-правових актів; імплементація – фактична реалізація міжнародних зобов'язань на внутрішньодержавному рівні шляхом трансформації міжнародно-правових норм в національні закони і підзаконні акти – виступає основною формою інтеграції національного і міжнародного інформаційного законодавства; рецепція, тобто запозичення національною правовою системою принципів, інститутів, основних рис іншої національної правової системи, як форма інтеграції інформаційного законодавства; уніфікація, тобто діяльність компетентних органів держав, спрямована на вироблення правових норм, які регулюють певні види суспільних відносин, створення єдиних уніфікованих норм; гармонізація інформаційного законодавства передбачає створення єдиних приписів національного права, які забезпечують стирання відмінностей у регламентації інформаційно-правових відносин, узгодження правових концепцій і принципів; моделювання інформаційного законодавства, тобто розробка і прийняття державами єдиного нормативного правового акту, який встановлює засади правового регулювання інформаційних правовідносин. Кожна з цих форм інтеграції за своїм сенсом істотно розрізняється і несе власне смислове навантаження в залежності від призначення і застосування. Кожна з них може застосовуватися самостійно, а ефективність їх використання залежить

від конкретних умов інтеграції і особливостей існування правових систем [240, с. 203].

Основними цілями інтеграції інформаційного законодавства є послідовне покращення умов життя людини, досягнення соціального прогресу і розвитку економічної, соціально-політичної, культурної та духовної сфер життя суспільства, захист прав і свобод особистості на основі застосування інформаційних систем і інформаційно-телекомунікаційних технологій. Формуючи право на національному, регіональному або на глобальному рівні, законодавець прагне до його систематизації не лише у формально-юридичному, але й у соціальному плані – у плані адекватного відбиття і нормативного закріплення у межах того чи іншого суспільства соціальних вимог й інтересів. В умовах розвитку інформаційного суспільства, зростання значення інформації в усіх сферах життєдіяльності людини, необхідність інтеграції інформаційного законодавства для досягнення названих цілей можна простежити у різних структурних елементах інформаційного законодавства. Зазвичай вони розглядаються у якості заключного сенсу правової політики держави.

Дотримання принципів інтеграції інформаційного законодавства дозволить Україні стати повноправним учасником розробки норм, доцільність яких в системі українського інформаційного законодавства буде підтверджена їх важливістю і необхідністю для подальшого становлення і розвитку інформаційного суспільства в державі. Аналізуючи Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» можна виділити принципи інтеграції інформаційного законодавства України у міжнародній інформаційній сфері: суверенності інформаційної політики України, балансу міжнародних і національних інтересів у інформаційній сфері, пріоритету захисту національних духовних цінностей і інтересів особистості в інформаційній сфері [222]. Серед названих принципів особливе значення для формування правової бази інформатизації в умовах глобалізації мають такі, як суверенність, баланс інтересів і пріоритет захисту національних духовних цінностей в інформаційному середовищі.

Особливого аналізу потребує суперечливість, що існує між всесвітнім процесом глобалізації і потребою держав у збереженні власної ідентичності. В силу цивілізаційних відмінностей і тривалості процесу їх подолання важливим стає збереження національної спадщини і національної ідентичності [57]. Принцип суверенності інформаційної політики держави дозволяє зберегти національно-історичні традиції в культурі, а самостійність у розробці правових засобів захисту таких традицій розширює межі дії названого принципу. Враховуючи особливості прояву проблем інформаційного суспільства, пошук нових підходів реалізації принципу суверенності в умовах глобалізації стає однією з провідних проблем права.

Різноманіття інформаційно-правових відносин робить неможливим визначення якоїсь єдиної «правильної» моделі інтеграції інформаційного законодавства. Форма і механізми мають обиратися з урахуванням внутрішніх умов особливостей національної законодавчої системи та значимості самих інформаційно-правових відносин.

Таким чином, зближення зусиль держав при формуванні інформаційного законодавства загальною тенденцією світового співтовариства. Головним чинником інтеграції інформаційного законодавства виступає глобальне інформаційне суспільство. Процес зближення міжнародної правової системи і національних правових систем в галузі інформатизації представляє собою складну багаторівневу діяльність держав в сфері правового забезпечення інформаційного середовища. Цей процес представляє собою максимально скоординовану взаємовигідну діяльність держав і міжнародних організацій, спрямовану на досягнення консенсусу в правовому регулюванні інформаційних відносин. В залежності від конкретних умов розвитку правових систем різних держав окремі форми і механізми взаємодії міжнародного права і національних правових систем можуть обиратися і розглядатися у якості пріоритетних.

Висновки до розділу 2

Концепт інформаційного суспільства є важливим елементом сучасної теорії суспільного прогресу, він відображає виникнення нової системи регламентації суспільного буття та формує гуманістичний вимір технологічного прогресу. Термін «інформаційне суспільство» включає в себе: формування єдиного інформаційно-комунікативного простору держав; повноправну участь у процесах інформаційної та економічної інтеграції держав і регіонів; становлення та домінування в економіці нових технологічних укладів, які ґрунтуються на масовому використанні ІКТ; створення та розвиток ринку інформації та знань; зростання ролі інформаційно-комунікаційної інфраструктури; підвищення рівня освіти, науково-технічного розвитку; створення ефективної системи забезпечення прав громадян і соціальних інститутів на вільне отримання й використання інформації як важливої умови демократичного розвитку. Однак суспільство, в якому відбуваються ці зміни ще не є інформаційним, поки що ми є свідками лише накопичення технічних, технологічних і соціальних можливостей для його утвердження. Вирішення проблем переходу до інформаційного суспільства передбачає сполучення ІКТ з розробленням соціальних програм і вимагає комплексного підходу, заснованого на верховенстві права і дотримання інтересів особистості, суспільства і держави. Тому інформаційне суспільство слід розглядати як ідеальну модель соціального устрою, реалізація якої на практиці може і не відбутися.

Інформаційні технології мають величезний потенціал впливу на життя людини і суспільства, швидкість і масштаб якого постійно зростає. Але цей вплив не є завідомо позитивним і не забезпечує автоматично вихід цивілізації на траєкторію сталого розвитку. Побудова інформаційного суспільства ставить перед людством ряд викликів: інформаційні технології починають переважати над традиційними формами формування особистісних цінностей, розмиваються стандарти самовираження особистості, змінюється увесь комплекс ціннісних орієнтацій, сам моральний статус індивіда та механізми регуляції його

поведінки (поглиблюється відчуження, комунікація стає формальною і вихолощеною, збільшується ступінь конфліктогенності, міжособисті відносини позбавляються стабільності), руйнуються культурні цінності, втрачається національна ідентичність. Складається нова форма соціальних взаємовідносин, в яких Інтернет стає організуючим началом: віртуалізується не лише суспільство, але й породжена ним особистість.

Серед найактуальніших морально-правових проблем, пов'язаних з формуванням інформаційного суспільства слід назвати: правове регулювання мережі Інтернет і електронної комерції, комп'ютерну злочинність, питання інтелектуальної власності, забезпечення безпеки і конфіденційності інформації, можливість психологічного впливу на індивідуальну й суспільну свідомість. Успішність вирішення цих проблем є одним із тих чинників, що впливають на розвиток глобального інформаційного суспільства. Правова система в умовах розширення кіберпростору потребує модернізації, а сам кіберпростір – етичних норм поведінки. Особлива увага при цьому повинна приділятися співвідношенню інтересів держави, суспільства та індивіда: необхідно уникати надмірного регулювання суспільних відносин – дотримання етичних норм кіберпростору може бути достатньо ефективним засобом правового регулювання.

Формування інформаційного законодавства в умовах глобалізації неможливе без активної участі й зусиль усіх держав. Процес зближення міжнародної правової системи і національних правових систем у галузі інформатизації представляє собою багаторівневу структурну діяльність держав у галузі правового забезпечення міжнародної інформаційної сфери. Головною метою інтеграційного процесу є визначення основних параметрів правового регулювання інформаційного обміну на міжнародному рівні. Реалізація цієї задачі довготривалий процес: спостерігається дискретність, неузгодженість і суперечливість нормативних правових актів, що входять у систему інформаційного законодавства національного і міжнародного рівня; окремі нормативні правові документи міжнародного рівня не відповідають

тенденціям розвитку інформаційного суспільства, а деякі з них опереджають рівень розвитку внутрішньодержавного інформаційного законодавства. Це можна пояснити відсутністю глибокого теоретичного аналізу при їх формуванні, а також недостатнім рівнем взаємодії держав з метою інтеграції міжнародних нормативних правових актів в інформаційній сфері і національного інформаційного законодавства. Різноманіття інформаційно-правових відносин робить неможливим визначення якоїсь єдиної «правильної» моделі інтеграції інформаційного законодавства. Форма і механізми мають обиратися з урахуванням внутрішніх умов особливостей національної законодавчої системи та значимості самих інформаційно-правових відносин.

Отже, в новій інформаційній реальності мораль і право розвиваються в одному напрямі – їм притаманні однорідні тенденції, серед яких можна виділити інтернаціоналізацію моралі і права, соціалізацію, політизацію, метою яких є побудова життя в новому інформаційному суспільстві, заснованому на певних морально-правових стандартах. Ті процеси, що відбуваються в соціумі, обумовлюють кардинальні зміни внутрішнього і міжнародного права, переоцінку моральних цінностей.

РОЗДІЛ 3

ЗАКРІПЛЕННЯ В ПРАВІ ТА МОРАЛІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ГЛОБАЛЬНИХ ЗМІН СУЧАСНОГО СВІТУ

3.1. Концептуальні основи формування інформаційного суспільства в Україні та перспективи інтеграції в глобальний інформаційний простір.

Розвиток інформаційного суспільства і процес глобалізації є об'єктивною реальністю постіндустріального світу: сьогодні жодна держава не може розвиватися у відриві від загальносвітових тенденцій. Процеси глобалізації в економічній, політичній, культурній, науковій та інших галузях суспільного життя реалізуються на основі інформаційних технологій, які створюють інфраструктуру обміну документами, знаннями, думками і дозволяють приймати відповідні рішення. Однак у кожній країні існують свої специфічні особливості входження у нову інформаційну реальність. Так, історичні, політичні й соціально-економічні умови входження України в глобальний інформаційний простір істотно відрізняються від тих умов, в яких формувалося інформаційне суспільство в розвинених країнах.

У сучасному світі склалися передумови для прискореного розвитку нових суспільних відносин в умовах глобального інформаційного і науково-технічного прогресу. Але існуючий інформаційний розрив між країнами в темпах впровадження і використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) негативно впливає на конкурентоспроможність держав і окремих регіонів, і як наслідок – на рівень життя людей. В умовах інформаційної глобалізації неминує виникає конкуренція між державами в інформаційному просторі та практика інформаційного підпорядкування країнами-розробниками інформаційно-комунікаційних технологій країн-споживачів, в яких перехід до інформаційного суспільства відбувається не достатньо інтенсивно. До останніх відноситься Україна, перед якою постає задача захисту національних інтересів і

суверенітету. У цих умовах однією з пріоритетних задач української держави є побудова відкритого інформаційного суспільства, в якому кожний громадянин мав би вільний доступ до інформації та знання, можливість створювати та накопичувати їх, користуватися та обмінюватися. Проблеми української держави мають вирішуватися не тільки на рівні модернізації вже існуючих галузей промисловості, але й на рівні передових інформаційно-комунікаційних технологій. Саме тому необхідно прийняти усі міри для прискорення реалізації інформаційних процесів в Україні. Ті держави, які залишаються осторонь інформаційної революції, приречені не тільки на економічне, технологічне, політичне, культурне, а й загальне цивілізаційне відставання, вони стають аутсайдерами інформаційного прогресу.

При аналізі формування інформаційного суспільства в Україні необхідно враховувати особливості розвитку державності на її теренах. Так, серед причин відставання в глобальній інформаційній революції зазвичай виділяють наступні: відсутність державної незалежності до 1991 р.; наявність загальнообов'язкової в радянські часи державної ідеології, у межах якої ідеї інформаційного суспільства не отримали підтримки та розвитку; перехід до ринкової економіки тільки у другій половині ХХ ст. [84, с.131-132]. Необхідно враховувати і той факт, що вплив обов'язкової державної ідеології у сфері науки зашкоджує дослідженню нових наукових теорій і технологій, які не відповідають загальноприйнятим концепціям. У 50-60-ті рр. ХХ ст., коли в розвинених західних країнах розпочався розвиток інформаційних технологій і відповідних наукових концепцій, у Радянському Союзі концепції інформаційного суспільства піддавалися неаргументованій критиці. Дослідження нових теорій розвитку суспільства в умовах науково-технічного прогресу оголошувалися лжетеоріями, які суперечать методологічним засадам марксизму-ленінізму, що ускладнювало дослідження перспектив розвитку нового суспільства в умовах науково-технічного прогресу і перешкоджало розробці програм розвитку Радянського Союзу, тоді як в розвинених країнах світу процес становлення інформаційного суспільства вже розпочався. Україна, знаходячись у складі

СРСР, не мала можливості проводити власну політику у сфері науки і державотворення.

Утім, спроби пояснити і виправдати відставання в інформаційній революції спадщиною минулого не представляється правильним. Світовий досвід знає приклади швидкого розвитку інформаційних процесів в країнах, в яких визначальні умови були подібними, або навіть гіршими, ніж в Україні: азійські країни (Китай, Сінгапур, Індія), країни колишнього СРСР, Латинської Америки. Багато з них довгий час також не мали державної незалежності, функціонували у межах єдиної державної ідеології, розбудова інформаційного суспільства в них розпочалася так саме як і в Україні на початку 90-х рр. ХХ ст., однак інформаційні процеси відбувалися в цих країнах у прискореному темпі, що дозволило їм досягти значних успіхів в розвитку інформаційного суспільства. В Україні ж, хоча і проводяться конкретні заходи з розвитку і впровадження у життя ІКТ і спостерігається позитивна динаміка (розширення сфери ІКТ, прийняття різноманітних програм, стратегій і підзаконних актів), відставання у цій сфері залишається серйозною проблемою, Україна відстає в розвитку інформаційного суспільства не тільки від розвинених країн світу, але й від країн-сусідів.

Міжнародні організації широко використовують статичні показники для моніторингу ступеня розвитку інформаційного суспільства. Найбільш поширеними серед різних е-індексів у світовій практиці є: індекс цифрових можливостей або цифрової перспективи (Digital Opportunity Index – DOI), індекс цифрового доступу (Digital Access Index – DAI), індекс мережевої готовності (Networked Readiness Index – NRI), індекс розвитку ІСТ (ICT Development index – ITU), індекс інформаційного суспільства (Information Society Index – ISI). В інтегральному рейтингу міжнародного союзу електрозв'язку (МСЕ) Україна за 2016 р. перемістилася з 71 на 64 місце [314]. Однак певні позитивні тенденції не вирішують проблему відставання України в темпах розвитку інформаційного суспільства. Так, згідно з глобальним інноваційним індексом (Global Innovation Index – GII), ІТ-розвиток корелює з

інноваційним розвитком, в якому Україна у 2016 р. займає 56 місце з величиною індексу ГПІ 35,7 [319]. Інші статистичні показники також невтішні: моніторинг показує низький рейтинг України у сферах політичного і регуляторного середовища, використання ІКТ урядом, незалежності судів, у щоденній діяльності громадян і виробничих процесах [234]. Найгірші показники Україна демонструє за індексом розвитку онлайн-послуг, при розрахунку якого аналізуються урядові сайти, що свідчить про недостатній розвиток електронних державних сервісів. Також залишається серйозним відставання у технологічному розвитку: фактичним досягненням останніх років є лише запуск 3G. Між тим у 170 країнах світу вже активно працює зв'язок четвертого покоління 4G LTE. У 2016 р. ООН оприлюднила рейтинг E-Government Development Index (EGDI), згідно з яким Україна зайняла 62 місце серед 193 країн, піднявшись на 25 пунктів у порівнянні з 2014 роком. Позитивним зрушенням визнається те, що в Україні вперше розвиток е-урядування оголошено одним з головних пріоритетів на національному рівні [279].

Дослідження розвитку інформаційного суспільства в Україні ускладнює те, що в національній статистичній системі не відображаються показники доступності та використання інформаційно-комунікаційних технологій серед населення. Тому, як вважає О. В. Михайловська, одним із пріоритетних завдань у цьому напрямі є створення «національної системи індикаторів розвитку інформаційного суспільства, яка б дозволяла отримувати основні міжнародні індекси розвитку ІКТ» [170, с.44].

Серед причин низьких показників фахівці називають нерівномірність доступу до ІКТ у регіонах, що підтверджують результати аналізу стану розвитку інформаційно-комунікаційної інфраструктури та впровадження ІКТ у різні сфери життєдіяльності регіонів. Станом на 30 вересня 2016 р. забезпечення населення України Інтернет послугами становить 37,1 у розрахунку на 100 жителів. Має місце ярко виражена регіональна диспропорція у розподілі користувачів Інтернету. Регіонами з найнижчим рівнем

проникнення ширококутового доступу до мережі Інтернет є Чернівецька, Луганська, Кіровоградська області, найвищий рівень демонструють Одеська, Миколаївська області та місто Київ [178]. Найменші можливості користуватися Інтернетом у жителів сільської місцевості, малозабезпечених сімей, інвалідів, людей похилого віку і навіть у частини збіднілої інтелігенції [95, с.115]. Ці показники впливають на розвиток інших елементів інформаційного суспільства: ускладнюється формування повноцінного попиту на електронні урядові послуги і впровадження новітніх методів навчання, гальмується розвиток електронного бізнесу тощо.

Існують різні точки зору щодо причин відставання України в процесі побудови інформаційного суспільства, але більшість науковців погоджуються з тим, що ці причини носять комплексний характер, серед яких слід виділити: загальноекономічні (тривала криза, низький рівень матеріального забезпечення, відмінність у рівні соціально-економічного розвитку різних регіонів країни, міської та сільської місцевості); неготовність державних органів до застосування ефективних технологій управління та організації взаємодії з громадянами; відсутність цілісної інформаційної інфраструктури й ефективної інформаційної підтримки ринків товарів і послуг; брак ефективних преференцій для розвитку, закріплених у нормативно-правових актах [233, с.90]. Гальмує процес розвитку інформаційного суспільства і відсутність системної державної політики в сфері ІКТ, розпорошеність державних інститутів, що відповідають за входження України у глобальний інформаційний простір. Сьогодні різними аспектами розвитку ІКТ в Україні займається чотирнадцять відомств, роздробленість системи управління заважає впровадженню єдиної стратегії та призводить до атомізації окремих напрямів. Утім, представляється надмірно категоричною думка С. Л. Гнатюка і С. І. Здіорука, що в Україні держава відсторонилася від керівної ролі в процесі розбудови інформаційного суспільства: «Інституціональні інструменти реалізації державної політики щодо побудови інформаційного суспільства в Україні є малоефективними або відсутніми взагалі. За великим рахунком, інформаційне суспільство в Україні

формується стихійно, за відсутності ефективної та працюючої державної стратегії його розвитку. Періодичні намагання держави вплинути на процеси розвитку інформаційного суспільства є спорадичними і не завжди дієвими» [49, с.98]. Держава сьогодні відіграє стрижневу роль у розвитку інформаційного суспільства, хоча ефективність багатьох рішень, у тому числі на законодавчому рівні, дійсно, не відповідає викликам сьогодення.

Фахівці звертають увагу на те, що «державна політика у сфері інформаційного суспільства повинна будуватися на принципах співробітництва і партнерства, що передбачає контроль дій за державою з боку суспільства і бізнесу та виключає можливість застосування директивних механізмів державного управління, нерівноправних взаємовідносин держави з іншими суб'єктами та їх між собою» [236]. Держава повинна взяти на себе керівну роль у розбудові інформаційного суспільства і використанні ІКТ, які не тільки сприяють суспільному прогресу, але й підтримують можливості та функції самої держави.

Процес формування інформаційного суспільства в Україні в умовах становлення нової української державності, реформування економіки, переходу від інформаційної закритості до презумпції відкритості інформації сам по собі достатньо складний. Українські дослідники відмічають, що в цілому в Україні сформовані передумови розвитку інформаційного суспільства: високий рівень освіченості населення; успішний ринок телекомунікацій, інформаційних технологій; інформація стає важливим ресурсом політичного, соціально-економічного, технологічного і культурного розвитку; зростає кількість україномовних сайтів в Інтернеті; збільшується кількість корпоративних інформаційних мереж; розширюється національна мережа зв'язку тощо [58, с.80]. Крім того, активно досліджуються і розробляються ІКТ, сформовані концепції та програми інформатизації, визначені правові засади інформаційного суспільства. В умовах сьогоденних реалій вагомим фактором на користь прискореного розвитку цифрової інфраструктури є те, що індустрія ІКТ відноситься до неенергоємних і при мінімальних витратах здатна

приносити значні прибутки. Однак позитивна динаміка ще не стала визначальною: серед науковців панує думка, що «для країн, подібних до нинішньої України, яка все ще перебуває у стані цивілізаційної невизначеності, інформаційне суспільство, на жаль, багато в чому залишається радше популярним гаслом із лексику європейських декларацій, ніж реальною практикою» [83, с.5]. Така оцінка пояснюється тим, що в розвинених країнах інформаційне суспільство розуміється як «гуманітарна категорія, що описує якісні суспільні трансформації, зміщення акцентів з виробничої до невиробничої сфер, зміну характеру інформаційних потоків, групових та індивідуальних ідентичностей» [83, с.6], державна політика основну увагу приділяє доктринальним підходам, які допомагають відслідковувати і контролювати суспільні зміни, спричинені телекомунікаційними технологіями. На відміну від подібного підходу, Н. В. Кушакова-Костицька справедливо відмічає: «Інтернет в Україні – це одне, а фактично сприяти його розвитку завдяки створенню відповідної законодавчої бази й певним заходам з боку уряду та інших органів державної влади – зовсім інша справа» [146].

Для цілеспрямованого формування та розвитку інформаційного суспільства необхідно науково обґрунтовані і законодавчо затверджені програми. Адекватне інформаційне законодавство потребує концептуального осмислення тих викликів, що постають перед державою у новій цивілізаційній парадигмі. Тому стратегія побудови інформаційного суспільства має включати в себе як економічні, політичні, соціальні, технологічні реформи, так і необхідні трансформації влади і громадянського суспільства [248, с. 107]. Як підкреслює В. О. Даніл'ян, «розвиток інформаційного суспільства можливий лише на основі комплексного підходу, який містить стратегічне бачення інформатизації суспільства, чіткі пріоритети цієї інформатизації, координується із наявними соціально-економічними, політичними та культурними умовами держави й міжнародною практикою та пов'язується з розвитком економіки в цілому» [68, с.138].

Формування концептуальних засад побудови інформаційного суспільства в Україні має враховувати баланс інтересів особистості, суспільства і держави. Інтереси особистості в інформаційному просторі потребують забезпечення конституційних прав на доступ до інформації, на використання інформації при здійсненні незабороненої законом діяльності, захисту приватної інформації, захисту від тієї інформації, що може завдати шкоди людині. Інтереси суспільства у новій інформаційній ері передбачають розвиток демократії, створення правової соціальної держави, утвердження суспільного миру та злагоди. Державними інтересами є створення умов для подальшого динамічного розвитку національної інформаційної інфраструктури, забезпечення конституційних прав і свобод людини і громадянина в отриманні й використанні інформації, збереження суверенітету та територіальної цілісності, політичної, економічної та соціальної стабільності, забезпечення законності й правопорядку, розвитку міжнародного співробітництва. В державі необхідно зберегти баланс між правом на свободу отримання, ужитку і розповсюдження інформації та необхідністю забезпечувати інформаційну безпеку, що дозволить захистити національні інтереси і духовно-моральний клімат суспільства [248, с. 108].

Формування інформаційного суспільства сприяє активному розвитку інформаційних відносин в усіх сферах життєдіяльності людини, суспільства і держави, що вимагає свого осмислення філософсько-правовою наукою. Важливою проблемою є можливість використання в інформаційному суспільстві демократичних інститутів в якості інструментів соціального домінування. В. О. Даніл'ян звертає увагу на те, що «за наявності системи ефективного керування свідомістю і політичною поведінкою громадян за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій демократичні інститути можуть перетворитися на авторитарні чи неототалітарні структури влади» [68, с.72]. Цю потенційну проблему ускладнює те, що ні на внутрішньодержавному, ні на міжнародному рівні не існує дієвих механізмів,

які б були здатні перешкодити використанню електронних комунікацій державними органами у своїх власних інтересах.

На законодавчому рівні Україна декларує підтримку міжнародних документів, прийнятих на Женевському та Туніському самітах з питань інформаційного суспільства, прагнення активної роботи в розбудові глобального інформаційного простору. Національна політика розвитку інформаційного суспільства в Україні включає в себе ряд загальнодержавних заходів: перехід до пріоритетного науково-технічного та інноваційного розвитку, законодавче забезпечення розвитку інформаційного суспільства, створення сприятливих економічних умов, розвиток загальнодоступної інформаційної інфраструктури, забезпечення широкого доступу до телекомунікаційних послуг та інформаційних ресурсів, збільшення різноманіття електронних послуг, підготовка населення для роботи в інформаційному просторі, створення системи мотивацій щодо впровадження та використання інформаційно-комунікаційних технологій, забезпечення інформаційної безпеки.

Кабмін щорічно формує та подає на розгляд Верховної Ради доповідь про стан інформатизації, завдання Національної програми інформатизації на наступні три роки та план цільових завдань з інформатизації на поточний рік. Прийняті законодавчі акти визнають розвиток ІКТ пріоритетним напрямом державної політики і сприяють становленню в Україні інформаційного суспільства. Державна політика акцентує увагу на необхідності прискореного розвитку інформатизації; впровадженні ІКТ в діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування та засобів масової інформації; забезпеченні інформаційної безпеки.

Важливою проблемою розвитку інформаційного суспільства в Україні є те, що інституціональні інструменти реалізації державної політики є малоефективними. Одним із заходів подолання такої ситуації став Закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки», зміст і філософія якого загалом відповідають потребам

українського суспільства і держави, закон спрямований на широке впровадження ІКТ в усі сфери життєдіяльності суспільства і визначає основні напрями реалізації стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні:

- прискорення розробки та впровадження новітніх конкурентоспроможних інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ) в усі сфери суспільного життя;
- забезпечення комп'ютерної та інформаційної грамотності населення;
- розвиток національної інформаційної інфраструктури та її інтеграція із світовою інфраструктурою;
- державна підтримка нових «електронних» секторів економіки;
- створення загальнодержавних інформаційних систем;
- збереження культурної спадщини України шляхом її електронного документування;
- державна підтримка використання новітніх ІКТ засобами масової інформації;
- використання ІКТ для вдосконалення державного управління, відносин між державою і громадянами, становлення електронних форм взаємодії між органами державної влади та органами місцевого самоврядування і фізичними та юридичними особами;
- ефективна участь усіх регіонів країни у процесах становлення інформаційного суспільства;
- захист інформаційних прав громадян щодо доступності інформації, захисту особистої інформації;
- вдосконалення законодавства з регулювання інформаційних відносин;
- покращення стану інформаційної безпеки [222].

Таким чином, Закон оголошує побудову відкритого, спрямованого на розвиток інформаційного суспільства, орієнтованого на інтереси людей, одним із головних пріоритетів держави. Однак реалізація проекту зіштовхнулася з цілим комплексом проблем, частина яких набула майже хронічного характеру. Як зауважує Л. В. Перевалова, труднощі здійснення цього проекту пов'язані з

«недостатньою технічною базою, складним фінансовим забезпеченням цього процесу, неналежним законодавчим супроводом, а також відсутністю ґрунтовних наукових досліджень процесу формування інформаційного суспільства та його складових з урахуванням кращого зарубіжного досвіду» [195, с.41-45]. Дослідники виділяють ряд стрижневих проблем побудови інформаційного суспільства в Україні: «недієва система державного регулювання медіапростору, відсутність єдиного бачення напрямів його подальшого розвитку, недостатня інформаційна присутність України у глобальному медіапросторі, інформаційна залежність від іноземних держав і медіаструктур, незадовільний стан мережі кабельного радіомовлення, застаріле технологічне обладнання українських телерадіокомпаній, недостатній рівень розвитку новітніх засобів комунікації, монополізм кабельного мовлення, надзвичайно повільний перехід на цифровий формат мовлення, ринкова стихійність телекомунікаційних мереж і комп'ютеризації, нерегульованість підготовки та працевлаштування у межах держави ІТ-спеціалістів, недостатня кількість державних програм, що стосуються формування інформаційного суспільства» [182, с.11].

Напрями реалізації політики держави в ІКТ знайшли свій подальший розвиток у Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні, схваленої Урядом 15 травня 2013 р. [223]. Прийняття цієї Стратегії одночасно є і виконанням міжнародних зобов'язань України по втіленню рішень Всесвітніх самітів з питань інформаційного суспільства, і можливість зайняти гідне місце у глобальному інформаційному просторі. Стратегія визначає мету, базові принципи, стратегічні цілі розвитку інформаційного суспільства в Україні, етапи і механізми реалізації цієї Стратегії з урахуванням тенденцій та особливостей розвитку України в перспективі до 2020 р. Стратегія окреслює основні завдання держави на цей період:

- удосконалення нормативно-правової бази у галузі розвитку інформаційної сфери та прискорення її адаптації до європейських правових норм та стандартів;

- забезпечення належної кординації дій усіх зацікавлених суб'єктів під час запровадження інструментів е-демократії;
- удосконалення інституціонального механізму формування, кординації та здійснення контролю за виконанням завдань розбудови інформаційного суспільства;
- підвищення рівня інформаційної представленості України в Інтернет-просторі та присутності в ньому українських інформаційних ресурсів;
- забезпечення прийняття системних рішень, спрямованих на стимулювання створення національних інноваційних структур (центрів, наукових парків і технопарків) для розроблення конкурентоспроможних вітчизняних інформаційно-комунікаційних технологій;
- підвищення на державному рівні значущості українського сегменту Інтернету як одного з найважливіших інструментів розвитку інформаційного суспільства та конкурентоспроможності держави;
- розроблення на національному та місцевому рівні механізму ефективної громадської участі та громадського контролю за реалізацією пріоритету розбудови інформаційного суспільства.

Правові засади для побудови інформаційного суспільства в Україні забезпечують й інші нормативно-правові акти у сфері ІКТ, задачею яких є приведення українського законодавства у відповідність до європейського: «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації», «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», «Про електронний цифровий підпис», «Про телебачення і радіомовлення», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про державну таємницю», «Про науково-технічну інформацію», «Про телекомунікації», «Про суспільне телебачення і радіомовлення України», «Про Концепцію Національної програми інформатизації», «Про Національну програму інформатизації». Останній документ включає в себе Концепцію Національної програми інформатизації, сукупність державних програм з інформатизації, галузеві програми та проекти інформатизації, регіональні програми та проекти інформатизації, програми та

проекти інформатизації місцевого самоврядування. Незважаючи на величезну кількість нормативно-правових актів, «важливою проблемою залишається певна неузгодженість і несистемність вітчизняної правової політики в інформаційній сфері» [68, с.137]. Крім того, спостерігається тенденція до збільшення адміністративного та податкового тиску на суб'єкти діяльності в інформаційній сфері, що не може не позначатися на правах приватної власності та бізнесу. Відсутність упевненості в захисті своїх прав, корупція, економічна та політична нестабільність впливають на інвестиційну привабливість нашої держави, відлякуючи у тому числі інвесторів у сфері ІКТ.

Ряд положень законів, прийнятих у 90-х – на початку 2000 рр., морально застаріли і не відповідають сучасному розвитку ІКТ, не враховують зміни у законодавстві України та досвіду виконання Національної програми інформатизації. Загальним недоліком багатьох законів є їх термінологічна лакуна та те, що багато правових відносин в інформаційній сфері залишаються поза правовим регулюванням. Однак, прогалини у цьому полі поступово заповнюються. Так, в проекті «Про внесення змін до Закону України «Про Національну програму інформатизації», вводяться нові поняття, що були відсутні у минулій редакції: електронна демократія, електронна комерція, електронна культура, електронна медицина, електронна освіта, електронна послуга, електронне урядування, цифрова економіка, цифровий ринок; більш чітко і повно сформульовані основні завдання процесу інформатизації (серед них є такі, що були відсутні у попередній редакції – подолання цифрової нерівності; прискорення процесу розроблення та впровадження ІКТ у державне управління, охорону здоров'я, культуру, освіту, науку, охорону довкілля; створення, впровадження та розвиток внутрішньовідомчих систем електронного документообігу; ставиться завдання підвищення якості та доступності електронних послуг, деперсоніфікація надання електронних послуг розглядається як інструмент зниження рівня корупції), розширено функції державних органів у цій сфері (серед них вказується впровадження

інструментів е-демократії та надання е-послуг) [209]. Разом з тим, проект потребує ряд уточнень та доповнень:

1) Доповнити ст. 1 «Основні терміни і поняття» наступними визначеннями:

- автентифікація – електронна процедура встановлення електронної ідентифікації фізичної, юридичної особи та надання їм певних прав і повноважень, а також походження та цілісність даних в електронній формі;

- електронний ідентифікатор людини – сукупність ідентифікаційних даних людини, її цифрове ім'я, що містить відомості про людину, занесені у базу даних і дозволяють виокремити її серед інших людей;

- електронна ідентифікація особи – електронна процедура використання ідентифікаційних даних особи, які однозначно визначають фізичну або юридичну особу (представника юридичної особи);

- е-сервіси – засіб надання послуг за допомогою інформаційно-комунікативних технологій;

- електронне самоврядування – спосіб організації роботи місцевого самоврядування з надання інформаційно-консультативних та адміністративно-дозвольних послуг громадянам, представникам бізнесу та неурядовим організаціям за допомогою інформаційних систем і технологій;

- інформаційна діяльність – діяльність з виробництва інформаційного продукту, яка включає в себе виробництво, збереження, розподіл, розповсюдження і споживання інформації та надання інформаційних послуг;

- інформаційна продукція – результат діяльності будь-якої особи, що містить інформацію (дані, знання), носії інформації, інформаційні засоби та техніку, що забезпечують інформаційну діяльність;

- кібернетичний простір України – віртуальне комунікаційне середовище, утворене сукупністю інформаційних, телекомунікаційних, інформаційно-телекомунікаційних систем і мереж державних органів, органів місцевого самоврядування, а також фізичних та юридичних осіб, які функціонують на території України або знаходяться під її юрисдикцією.

2) У третьому абзаці ст. 2 словосполучення «європейський цифровий ринок» замінити на «цифровий ринок Європейського Союзу».

3) До першого та четвертого абзацу ст. 2, п'ятого абзацу ст. 24, першого, п'ятого і шостого абзацу ст. 26 після слів «органи місцевого самоврядування» внести наступне доповнення: «...*та об'єднані територіальні громади*».

4) У ст. 4 розширити перелік суб'єктів, які беруть участь у відносинах, що регулюються цим Законом, включивши до нього: суб'єкти господарювання, які працюють на ринку інформатизації (ІТ-компанії, медіа-корпорації, дата-центри тощо) та власників інформаційних систем і засобів інформатизації.

5) Доповнити перший абзац ст. 5: «Головною метою Національної програми інформатизації є створення необхідних умов для забезпечення розвитку інформаційного суспільства, широких можливостей для задоволення інформаційних потреб та реалізації прав *і свобод* громадян...».

6) У ст. 5 до основних завдань Програми додати: «створення та впровадження стандартів е-урядування та е-демократії».

7) У ст. 6 «Функції державних органів у реалізації Національної програми інформатизації» після слів «впровадження інструментів надання е-послуг» внести доповнення «...*та контроль їх якості*».

8) У ст. 10 до переліку державних замовників окремих завдань інформатизації додати об'єднані територіальні громади.

Необхідно звернути увагу на те, що багато правових актів з різних сфер життєдіяльності суспільства опрацьовуються і приймаються без урахування специфіки і потреб розвитку сучасних інформаційних технологій, у багатьох нормативних документах в галузях економіки, енергетики, медицини, торгівлі, фінансового сектору, освіти тощо, інформаційного блоку просто немає [243, с. 48]. Ще однією проблемою є значна розбіжність у часі між ухваленням нормативно-правових актів і наступним розробленням конкретних нормативів і механізмів їх реалізації. Все це, знову ж таки, гальмує входження України в світовий інформаційний простір [79].

Необхідною умовою вдосконалення вітчизняного інформаційного законодавства є його систематизація та кодифікація, тому прийняття Інформаційного кодексу України стає нагальною потребою, що законодавчо закріплено в Законі «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» і в «Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні» від 2013 р. Перші спроби створення Інформаційного кодексу були ще у 1995 р. з ініціативи Національного агентства з питань інформатизації при Президентові України. У певному сенсі створення цього кодексу стало вічною темою: більш двох десятиліть видаються числення постанови Верховної Ради, послання президента, програми та розпорядження Кабміну, рішення і накази Держкомтелерадіо, Держкомзв'язку, Мінюсту, Державної ради з питань європейської і євроатлантичної інтеграції, але навіть проекту Інформаційного кодексу досі не існує. Терміновість прийняття Кодексу обумовлена не тільки тим, що він має чітко сформулювати об'єкт і предмет інформаційного права, суб'єкти інформаційних правовідносин, правовий режим доступу до інформації, але й засоби забезпечення інформаційної безпеки громадян, суспільства та держави як складових національної безпеки України. Прийняття Кодексу, на думку І.С. Даниленко, «дозволило б упорядкувати інформаційні відносини в Україні в межах чіткої ієрархії законів і єдиної системи правових норм та понять» [66, с.68].

Важливим аспектом входження в інформаційний простір є готовність населення до використання тих переваг та можливостей, які можуть надати ІКТ. Ознакою розвиненого інформаційного суспільства є не лише наявність матеріальних ресурсів ІКТ, але й активне використання їх потенціалу. Тому важливою задачею стає цілеспрямована робота над підвищенням комп'ютерної обізнаності усіх верств населення. Так, відсутність навиків користування комп'ютером та Інтернетом не дають можливості користуватися державними послугами та сервісами, одержувати необхідну інформацію, у тому числі правову. Значна частина населення України, передусім людей похилого віку, з фізичними вадами, сільських мешканців, з низьким рівнем доходу,

залишаються поза інформаційним простором. Тому нагальною необхідністю стає не декларативне проголошення програм інформатизації, а реалізація конкретних дієвих заходів у цій сфері. Позитивними зрушеннями у цьому плані є збільшення кількості громадянських організацій та навчальних центрів, що пропонують різні комп'ютерні курси для людей похилого віку та з фізичними вадами.

Побудова та розвиток інформаційного суспільства в Україні вимагає об'єднання зусиль не тільки держави і бізнесу, а й усього громадянського суспільства. Дієву модель інформаційного суспільства в Україні можна побудувати лише за умови сталого зростання усіх його аспектів (технологічного, культурологічного, правового, економічного, гуманітарного, освітньо-наукового тощо). Інформаційне суспільство як таке відбудеться лише за умови, що воно буде розвиватися як громадянське, соціальне, демократичне і правове. Тільки на цих засадах можливо створити підґрунтя для сильної держави, суб'єкта міжнародного співробітництва.

Розвиток як інформаційного, так і громадянського суспільства передбачає удосконалення форм безпосередньої демократії, волевиявлення населення. Ми стаємо свідками докорінної зміни формату спілкування держави і громадян. З появою ІКТ в демократичних країнах закріпилася нова форма діалогу між державою і громадянами – електронна петиція, яка знайшла офіційне закріплення в правових актах Ради Європи. В Україні також починає розвиватися така форма взаємодії суспільства та влади: у 2015 р. набув чинності Закон «Про внесення змін до Закону України «Про звернення громадян» щодо електронного звернення та електронної петиції» [208]. Закон спрощує та унормує процедуру звернення громадян до Президента України, Верховної Ради, Кабінету Міністрів, органів місцевого самоврядування через телефони «гарячих ліній» і електронні петиції. Аналіз роботи державних веб-сайтів показує, що найбільш активно працює президентський електронний портал, спеціальний розділ для електронних петицій якого діє з 29 серпня 2015р. Згідно закону, портали для розгляду електронних петицій мають

функціонувати і на сайті Верховної Ради та Кабінету Міністрів. Позитивним у цьому нововведенні є обов'язковість реакції влади на звернення громадян, така форма комунікації дає змогу громадянам спілкуватися з владою, відкриваються додаткові важелі впливу на прийняття державних рішень, у влади ж з'являється можливість вести відкритий діалог із громадянським суспільством. Активне використання ІКТ в органах державної влади сприяє розвитку демократичних процесів, відкритості влади для громадян, і одночасно підвищує ефективність роботи цих органів.

Процес розбудови інформаційного суспільства поступово вносить зміни в усі сфери життєдіяльності: розширюється масштаб і якість інформаційних послуг, створюється загальнодержавна система електронного документообігу з використанням цифрового підпису, у найближчий час анонсується створення електронних медичних ресурсів, інструментів е-демократії, е-правосуддя, е-парламентаризму. Використання ІКТ державними органами крім явних практичних переваг відіграє важливу роль в пропаганді інформаційного суспільства.

Підписана Україною Угода про Асоціацією з Європейським Союзом має сприяти прискоренню темпів розвитку інформаційного суспільства в нашій державі. Орієнтири цього розвитку визначені ініціативою «Цифровий порядок денний для Європи» в рамках загальноєвропейської програми «Європа 2020: стратегія розумного, сталого та всеохоплюючого зростання» [88]. Цей документ визначає головні пріоритети розвитку інформаційного суспільства: єдиний цифровий ринок, інтероперабельність та стандарти, довіра та безпека, швидкий та надшвидкий доступ до Інтернету, дослідження та інновації, посилення цифрової освіти, навичок та інклюзії, нарощування переваг використання ІКТ для європейського суспільства.

Україна як член Східного партнерства у 2014 р. стала учасником програми гармонізації цифрових ринків. Для активізації роботи у цьому напрямі 11 червня 2015 р. була прийнята Декларація з Цифрової економіки. Реалізація основних напрямів цієї Декларації передбачає внесення змін до

нормативної бази, конкретні програмно-проектні рішення, що сприятиме взаємодії у галузі ІКТ між Україною та ЄС. У Декларації передбачається розвиток наступних напрямів:

- Електронне урядування;
- Відкриті дані;
- Електронна охорона здоров'я;
- Електронна митниця;
- Електронна комерція для малого та середнього бізнесу;
- Електронна логістика та цифрові транспортні коридори [43].

Робота у цих напрямках сприятиме технологічному розвитку України, активної взаємодії між Україною та ЄС. Співробітництво з ЄС як з цифровим ринком вимагає від України політичної волі й реальних дій у прагненні зблизитися з цифровим європейським простором. Важливо визначити джерела фінансування і першочергові завдання, що мають включати необхідні зміни нормативної бази, інституційні зміни та конкретні програмно-проектні рішення.

Отже, загалом динаміка розвитку інформаційного суспільства в Україні протягом останніх років є стабільно позитивною: формується масова Інтернет-аудиторія та мережеве соціокультурне середовище. Кількість людей, залучених у нові правила існування зростає в математичній прогресії. Певні правові засади побудови інформаційного суспільства в Україні сформовані, прийнято ряд нормативно-правових актів, які регламентують діяльність інформаційних ресурсів, захист прав інтелектуальної власності, захист інформації, електронного документообігу тощо. У цілому інформаційне законодавство України містить близько 4 тис. нормативно-правових актів, які безпосередньо або опосередковано регулюють суспільні інформаційні відносини. Однак, маємо констатувати, що українське законодавство не встигає за тими змінами, що відбуваються у процесі розбудови інформаційного суспільства, тому багато його складових залишаються поза правовим полем, не регулюються правовими актами, що, у свою чергу, стримує розвиток інформаційного суспільства. Українські дослідники С. Л. Гнатюк і С. І. Здіорук відмічають: «Досі відсутня

значна частина підзаконних нормативно-правових актів, розробка та затвердження яких передбачена чинним законодавством. Запропоновані відповідними державними органами проекти таких актів є здебільшого недосконалими і некоректними з точки зору відповідності законодавству» [49, с.98]. Так, через брак дієвих підзаконних актів і неузгодженість із суміжними законами практично не працює Закон України «Про електронний цифровий підпис». Також на законодавчому рівні не вирішено питання функціонування IP-телефонії – сучасної технології телефонного зв'язку через Інтернет. Ще однією проблемою є надто великий адміністративний та податковий тиск, надмірна кількість зобов'язань, що сковують діяльність у сфері ІКТ. Завдання, кошти та засоби розбудови інформаційного суспільства розпорошені між різними гілками влади, не узгоджені між собою. Багато нормативно-правових актів недостатньо взаємопов'язані між собою, мають суперечливий характер, аналіз існуючої проблеми при їх розробці часто досить поверхневий, відсутня якісна правова експертиза.

Формування сучасної моделі інформаційного суспільства в Україні повинно стати одним із пріоритетних завдань держави як фундаментальна передумова повноцінної інтеграції у європейські та загальносвітові процеси, економічної незалежності, національної самобутності, гармонійного духовного розвитку людини та суспільства, формування правової держави та демократії. Порівняно з розвиненими країнами нинішній стан розбудови інформаційного суспільства в Україні є недостатнім. Першочерговою задачею є удосконалення законодавства з регулювання інформаційних відносин, виробництва програмного забезпечення, діяльності постачальників інформації та послуг зв'язку, режиму діяльності електронної комерції, функціонування глобальних комп'ютерних мереж, запобігання поширенню шкідливої та незаконної інформації. Необхідно розробити правову базу щодо захисту інформаційних прав громадян, приватної інформації, урегулювання питань інтелектуальної власності.

Використання ІКТ технологій є необхідною умовою розвитку громадянського суспільства, в якому державне управління відповідає інтересам і потребам громадян. Проблема України у цій сфері полягає у тому, що незважаючи на існування необхідних передумов розвою інформаційного суспільства, актуальні державні програми носять переважно декларативний характер, багато нормативних актів практично не працюють, чимало правових питань залишаються неврегульованими. Інформаційне законодавство має бути урегульованим на доктринальному рівні, всі нормативно-правові акти, що регулюють інформаційні відносини, необхідно систематизувати та уніфікувати. Якщо найближчим часом науково-обґрунтована та наближена до реального життя концепція побудови інформаційного суспільства не запрацює, Україні і надалі відставатиме від розвинених країн світу.

Таким чином, розвиток інформаційного суспільства нерозривно пов'язаний з розбудовою відкритого громадянського суспільства та правової держави. Організаційно-правові засади цього суспільства передбачають інституційне, організаційне та ресурсне забезпечення; єдність громадян, суспільства та держави; механізми інтеграції України у світовий, передусім, європейський інформаційний простір. Реалізація цієї програми потребує підвищення ефективності та якості державного управління у цій сфері, прозорості та відкритості державних інститутів, активної громадянської позиції, націленої на реалізацію державної політики і перетворення України в рівноправного члена глобального інформаційного суспільства.

3.2. Вплив викликів інформаційного суспільства на розвиток права й моралі в Україні.

Інформаційна революція призводить до формування абсолютно нової парадигми морально-правової реальності, під впливом інформаційно-комунікативних технологій змінюються правові інститути суспільства, духовна

сфера життєдіяльності індивіда і соціуму в цілому. Інформація є тією домінантною, яка визначає ресурс сучасної цивілізації. Людство, у своєму поступальному оволодінні новими інформаційними технологіями, протягом останніх років пододало деяку переломну точку «переходу кількості в якість». Майбутнє наступило: ми живемо в інформаційному світі. У мережевому співтоваристві відбувається кардинальна перебудова форм спілкування, соціальних орієнтирів, засобів заробляння грошей. Н. В. Кушакова-Костицька відмічає позитивні сторони нової Інтернет реальності: «можливість комунікації незалежно від державних кордонів та часу; можливість отримання (частково безкоштовно) необхідної інформації; ведення бізнесу та фінансових операцій в режимі on-line; заповнення досугу (зокрема, користування електронними бібліотеками, сайтами знайомств, дистанційне навчання); телемедицина; юридичний та інший консалтинг тощо» [147]. Однак, темп і характер змін викликає не лише безоглядний оптимізм. Звісно, алармістські настрої виникають на кожному значному етапі прогресу, але ніколи раніше масштаб впливу на життя людей не був таким всеохоплюючим, як при інформаційній революції.

Актуальність проблеми формування інформаційного суспільства в Україні обумовлена тими змінами, що відбуваються в нашій державі під впливом телекомунікаційних технологій, зростанням кількості та якості інформації. Однією з пріоритетних цілей в цих умовах стає побудова відкритого інформаційного суспільства, в якому кожний громадянин мав би вільний доступ до інформації та знання, можливість створювати і накопичувати їх, користуватися і обмінюватися. Процес формування інформаційного суспільства в Україні в умовах реформування економіки, переходу від інформаційної закритості до презумпції відкритості інформації сам по собі достатньо складний. На думку професора В. В. Костицького в сучасному українському соціумі склалися певні передумови, які загострюють питання про нову роль держави у розвитку суспільства. Серед соціально-деформаційних чинників учений виділяє наступні: «проникнення насильства у засоби масової

інформації та духовну культуру, а потім в сім'ю та побут; люмпенізація, сексизм та еротизація культури; «засмічення» Інтернет-мережі політичними провокаціями, насильством, порнографією і т.д. на фоні швидкої інформатизації та комп'ютеризації життя і перетворення Інтернет у засіб економічної та політичної боротьби та інформаційних воєн; заміщення виховної функції освіти розширенням її інформативно-навчальної функції тощо» [128]. Інформаційно-комунікативні технології перетворюються на конститутивний інструмент впливу на суспільну свідомість і ставлять питання про необхідність правового регулювання інформаційного простору. Все це обумовлює необхідність філософської рефлексії як правових, так і моральних проблем інформаційної сфери сучасної України.

Серед найбільш назрілих проблем входження України в світовий інформаційний простір слід назвати наступні: забезпечення права на інформацію та вплив її на правову дійсність, захист духовного життя людини і суспільства в умовах неконтрольованого інформаційного потоку, захист індивідуальної та суспільної свідомості від маніпуляцій в мережевому середовищі, формування та розвиток правової культури в інформаційному суспільстві, інформаційне насильство та інформаційна безпека. Такий широкий спектр проблем, породжуваних інформаційною революцією можна пояснити тим, що вона не замикається межами технологічних нововведень і неминуче впливає на всі сфери життєдіяльності людини і суспільства. У цьому сенсі слушним представляється зауваження О. П. Дзьобаня: «Людська рефлексія в досягненні гармонії упирається у вічні питання: як і яким чином цього досягти. Відповіді на них знаходяться у площині систем людської діяльності, а не в матеріальних її носіях, у площині форм і способів перетворювальної життєдіяльності людини, а не в допоміжній ролі технічних засобів досягнення усвідомленої мети» [77, с.30].

Формування інформаційного суспільства в усіх країнах, Україна тут не є виключенням, супроводжується розширенням сфери правового регулювання. Спостерігається не тільки посилення регулятивної ролі права в управлінні

науково-технічним прогресом, але й розвиток його обмежувальної функції, розширення охоронної підсистеми, спрямованої на зменшення його шкідливих наслідків [291, с.418]. Особливістю трансформаційних перетворень в Україні є те, що процес побудови інформаційного суспільства співпадає зі стратегічною метою вступу до Євросоюзу. Тому процес інтернаціоналізації відбувається як у правовій, так і моральній сфері.

Розширення правового регулювання в українському суспільстві супроводжується більш повним, глибоким і всебічним регламентуванням соціальних відносин, що потребує збільшення масиву нормативно-правового законодавства. Важлива роль у цьому процесі має належати моралі: закони й інші нормативно-правові акти «вбирають у себе моральні уявлення суспільства, що віддзеркалюють існуючі у відповідній культурі моральні критерії дозволеного і недозволеного» [63, с.22].

Цивілізаційні зміни, що відбуваються під впливом інформаційної революції, не можуть не відбиватися на моральному рівні як суспільства в цілому, так і окремого індивіда. Це не означає, що виникає якийсь принципово новий тип моралі, який усуває чи замінює собою попередні типи, мораль, скоріше, співіснує з ними. Зasadничим принципом моралі нового типу стає аксіологічний плюралізм, який детермінує ціннісний світ сучасної людини, перетворюючи його на відкриту, багаторівневу систему. Самі ціннісні орієнтири та стандарти стають хиткими і мінливими. В рамках аксіологічного плюралізму індивід втрачає визначеність у виборі орієнтирів своєї нормативної поведінки, йому складно обрати моральний еталон із величезної кількості різноманітних моральних стандартів на різних рівнях соціальних взаємодій, що тиражуються ЗМІ. Бінарний моральний світ з його чітким розрізненням добра і зла змінюється плюралістичним, в якому вже немає такої однозначної межі між добром і злом, гуманізмом і жорстокістю. Аксіологічний плюралізм обумовлює різноманітні моральні принципи і установки, які ситуативно проявляються у суперечливих вчинках, цей стан багатовимірної та суперечливої ціннісної парадигми представляє собою зміщення різноманітних аксіологічних орієнтирів

і стандартів. Важливо, щоб стрижнем нової ціннісної парадигми стали загальнолюдські «вічні» цінності.

Докорінні зміни засад суспільної моралі в нових соціальних реаліях призводить до того, що ставиться під сумнів її універсалістські претензії, «право бути останньою інстанцією духовної легітимації цивілізаційних перетворень» [63, с.117]. Підґрунтям такої тенденції є звільнення різних сфер соціального життя з-під прямого диктату моральних норм, різке розширення етично нейтральної зони. Відбувається відокремлення моральних норм від їх світоглядних обґрунтувань (філософських, релігійних, політико-ідеологічних). Поступово формується розділення між мораллю та позитивним знанням. «Надмірна правова регламентація веде до вихолощення «морального стрижня» закону, втрати моральних орієнтирів у законодавстві. У моральному відчутті сучасного соціуму у третьому тисячолітті домінують страх, невідомість перед майбутнім, паніка, тривога» [63, с.117]. Такий моральний стан сучасного суспільства породжує необхідність прийняття кардинальних рішень, відносно яких триває дискурс, існують численні пропозиції щодо вирішення цієї проблеми: від «заперечення цивілізації до прагматично цинічного заперечення моралі» [63, с.117]. Серед українських науковців панує думка, що подолання існуючої кризи можливо через «підвищення духовності суспільного життя в Україні, активне використання гуманітарних досягнень людської думки та досвіду, громадянське виховання особистості» [291, с.419].

Новий інформаційний світ формує нові ціннісно-сміслові моделі, змінюючи таким чином базисні, аксіологічні засади життєдіяльності суспільства. Вищі цінності та ідеали поступаються місцем утилітарним, прагматичним цінностям, що не може не вплинути на формування суспільної свідомості. Ціннісно-нормативні орієнтації є тим важливим чинником, що обумовлює мотивацію дій, вони можуть спонукувати як соціальні, так і антисоціальні дії. Розповсюдження через ЗМІ та комп'ютерні мережі деструктивної, неправдивої інформації, культ насильства, жорстокості, порнографії призводять до деградації суспільної моралі, «погіршують

морально-психологічний стан громадськості і в підсумку руйнують національну безпеку України» [262, с.341]. Деструктивний вплив фільмів з елементами насильства полягає у значних масштабах їх трансляції та масовому сприйнятті молодіжною аудиторією. Існує думка, що має місце певна кореляція між схильністю підлітків до перегляду «агресивної» телепродукції та агресивною поведінкою у реальному житті [83, с.51]. Це стосується також телевізійної реклами, в якій сцени агресії та насильства іноді подаються в ігровій формі. Зростання агресії спостерігається у різних сферах: оточуюче середовище (вандалізм), соціальний світ слабих (діти, люди похилого віку), жорстокість до близьких, батьків. Все це свідчить про загальну дегуманізацію суспільства.

Безконтрольний показ насильства і жорстокості формує особливу кримінальну субкультуру, заручниками якої стають неповнолітні. В останні роки в Україні почастишали випадки, коли неповнолітні влаштовують реаліті-шоу зі сценами насильства і знущання над своїми однолітками, знімають все це на відео і розповсюджують його в Інтернеті. Через ЗМІ у свідомість населення входить кримінальний жаргон, радіостанції цілодобово транслюють блатний шансон, в Інтернеті відкриті різні кримінальні сайти, випуски новин перетворилися на кримінальну хроніку, безкінечні постановочні телевізійні суди змушують телеглядачів відчувати себе в якомусь криміналізованому просторі. Криміналізація населення є формою аномії – щезає сама можливість розрізнення соціально позитивної та соціально негативної поведінки. Злочинний соціальний світ опиняється на авансцені суспільного буття, впливаючи на всі його сфери.

Прагнучи прибутків, «українська сучасна медіа-промисловість створює той інформаційний продукт, який дасть цей прибуток, пропагуючи стандарти поведінки, що несумісні з ціннісними орієнтаціями нашого суспільства, зокрема, культ сили та жорстокості» [47, с.33]. Зазвичай такий підхід пояснюють тим, що прибуток телеканалів залежить від рейтингу програми. Цей показник не є об'єктивним показником суспільної думки, він лише відслідковує

факт реального звернення до екрану, що часто має випадковий характер. Основною метою стає отримання максимального прибутку, а отже, максимізація рейтингу будь-якими засобами. Найпростіше це зробити «демонстрацією забороненого, граючи на інстинктах, сильних емоціях і глибинних потребах» [24]. Відверта й нав'язлива пропаганда «красивого життя», його нових стандартів віддзеркалюється на життєвих цінностях, планах, шляхах досягнення успіху й самореалізації особистості, її моральних орієнтаціях і настроях.

Названа проблема не є специфічною лише для України: глобальне інформаційне суспільство одночасно є суспільством споживання в усьому світу. Ті цінності, які раніше мали моральний вимір, сьогодні переводяться у грошовий еквівалент, «моральні норми замінюються матеріальними оцінками, повага до людських якостей витісняється поклонінням перед обсягом гаманця, а відданість ідеалам – відданістю багатству й владі грошей» [24]. Нав'язуються нові стандарти поведінки і відносин між людьми. Існуюча ситуація дає підстави стверджувати про неухильний процес примітивізації ціннісних орієнтацій в сучасному соціуму, який, на думку В.Мовчан, цілеспрямовано «утверджується у формі свободи від моральних цінностей і визначається спрямуванням людини на зняття будь-яких моральних заборон, вироблених культурою: у міжособистісних стосунках, в ставленні людини до природи, тому числі до власної природи. Ця інформація руйнівна деструктивністю змісту та антигуманним спрямуванням: вона пропагує людські вади як норму ставлення людини до себе та інших» [172, с.8].

Низькопробні розважальні кінофільми, нав'язування споживацького образу життя сприяють девальвації моральних і загальнолюдських цінностей, культурних національних традицій. Людність і доброта, добросесність і сумління починають сприйматися як щось зайве, те, що вже не є основою життя, а навпаки, заважає його успішності. Непомітно відбувається трансформація поглядів, думок, установок, відносин, мотивів поведінки, стереотипів. Деформація ціннісно-нормативних орієнтацій призводить до

негативних соціальних наслідків: зростання криміногенності, розриву спадкоємності в українській культурній традиції, втраті національної ідентичності, соціальної ущербності. У цих умовах збільшується загроза безпеки сучасного суспільства, люмпенізація більшої частини його населення. Викривлення ціннісно-нормативних орієнтацій проникає у масову свідомість, впливає на формування специфічних установок, орієнтацій, настроїв, внаслідок чого девальвуються духовні цінності. Зміна ціннісної системи сучасного українського суспільства характеризується масовим розповсюдженням делінквентних соціокультурних практик і участю в них у тій чи іншій мірі більшості населення країни: змінюються мотиви, установки, загальновизнані норми. Відбувається переоцінка сенсу дій, що проявляється у масовізації порушення моральних та правових норм. Індикатором є зміна цінностей і закріплення нових соціальних норм. Таким чином, очевидною є криза суспільства, ураженого користолюбством одних і прагненням до елементарного виживання інших. Складність проблеми полягає у тому, що ідеологія культу грошей стала майже загальнодержавною, у зв'язку з чим виникає проблема зіставлення споживацьких цілей із завданням формування єдиної консолідованої нації. В цій руйнівній ерозії моралі ЗМІ відіграють вирішальну роль, нав'язуючи нові стандарти поведінки й відносин між людьми. Залежність ЗМІ від фінансових та політичних груп сприяє їх перетворенню на інструмент маніпуляції суспільної свідомості в інтересах певних політичних кіл. Створюється новий специфічний інформаційний світ, в якому нові ціннісно-сміслові моделі здатні змінити всю аксіологічну парадигму соціуму. Витиснення вищих цінностей утилітарними, технократичними неминуче віддзеркалюється на розвитку національної свідомості. Не можемо не погодитися з зауваженням Л. М. Герасіної: «Якщо на телеекранах або в комп'ютерних мережах активно поширюються неправдива інформація і так звані компромат внаслідок застосування «брудних» політичних технологій (в Інтернеті для цього навіть створюються спеціалізовані веб-сайти), свідомо помилкові новини або наклеп, нагнітання паніки за допомогою «економічних

прогнозів», постійно демонструється насильство, жорстокість, порнографія, йде реклама алкоголю та тютюну, спонукання до самогубства, образ, приниження представників інших культур та віросповідань і т. п., то цілком очевидно, що навколишній світ починає сприйматися як такий, де саме це відіграє головну роль, а людяність, доброта, повага, любов до ближнього – це ті фактори, які швидше шкодять у житті, ніж стають його основою» [47, с.32].

Низькопробні розважальні кінофільми, бойовики, що штовхають на сумнівні подвиги, нав'язлива й інколи аморальна реклама підривають духовне й інтелектуальне здоров'я нації, сприяють девальвації моральних і загальнолюдських гуманістичних цінностей, культурних національних традицій. Деякі ЗМІ іноді доходять до інформаційного садизму, коли окремі журналісти майже з захватом детально описують знущання над жертвою злочинців, її страждання і смерть. Одних людей, вразливих і ранимих, така інформація пригнічує, зменшуючи поріг психічної травматизації. Інших же привчає до сприйняття смерті, насильства, жорстокості, сприяючи формуванню цинізму і байдужості по відношенню до нещастя інших.

Втрата морально-етичних засад спонукує державу і громадянське суспільство шукати засоби і методи певної регламентації інформаційного простору, абсолютна не контрольованість якого негативно впливає і на суспільно-політичну ситуацію в країні в цілому, і на правопорядок зокрема. Державні заходи в сфері захисту суспільної моралі є надзвичайно важливими та необхідними, вони мають поєднувати заходи заохочувального та заборонного характеру. Однак практичне втілення ідеї захисту суспільної моралі на державному рівні завжди є складною та невдячною справою. На відміну від тоталітарних держав, в яких будь-яке відхилення від загальноприйнятих стандартів сприймається як злочин, демократичне суспільство ґрунтується на аксіологічному та моральному плюралізмі. Складність втручання держави у регулювання суспільної моралі полягає у тому, що будь-яке узаконення норми моралі перетворює її у норму права і забезпечує їй підтримку механізму

державного примусу. Тому державне регулювання суспільної моралі повинно проводитися вкрай обережно і ґрунтуватися на чітких критеріях.

Державний контроль та регуляція національного інформаційного простору потребує вдосконалення відповідної законодавчої бази та правозастосувальної практики. Правові основи захисту суспільства від руйнівної дії аморальної продукції встановлює Закон України «Про захист суспільної моралі» [216]. Закон визначає наступні основні напрями державного регулювання обігу цієї інформаційної продукції, що впливає на суспільну мораль:

- формування єдиної комплексної системи захисту моральних засад і утвердження здорового способу життя у сфері інформаційної діяльності, освіти та культури;

- недопущення пропаганди в електронних та інших засобах масової інформації культу насильства, жорстокості, поширення порнографії;

- впровадження експертної оцінки відео-, аудіо-, друкованої інформації та інформації на електронних носіях, розроблення механізмів і методик віднесення її до такої, що завдає шкоди суспільній моралі;

- підтримка національної культури, мистецтва, кінематографії, книговидавництва, поліпшення системи пропаганди кращих зразків світової літератури, культури та мистецтва;

- заборона демонстрації неліцензійної аудіо-, відеопродукції на всіх національних телерадіокомпаніях;

- встановлення контролю за обігом продукції, що становить загрозу суспільній моралі;

- приєднання до міжнародних договорів з питання захисту суспільної моралі.

Термін «суспільна мораль» в Законі визначається як «система етичних норм, правил поведінки, що склалися у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість». Таке визначення є суто

філософським, до того ж на всьому протязі розвитку філософії визначення моралі завжди було і залишається дискусійним. Однак навіть якщо прийняти таке визначення, залишається проблема: все що завгодно можна підвести під цю категорію в залежності від суб'єктивної позиції того, хто буде інтерпретувати цей закон. Тому закон має визначати критерії, за якими буде можливо відокремити правомірну поведінку від протиправної. Однак положення чинного Закону не дають цієї можливості: наприклад, визначення понять «продукція, що завдає шкоди суспільній моралі», «неповага до національних та релігійних святинь», «моніторинг у сфері захисту суспільної моралі», «порнографія», «вживання нецензурних лайливих і брутальних слів» тощо, не дають чітких критеріїв, за якими можна було б визнати художні твори, висловлювання чи дії як такі, що представляють загрозу суспільній моралі. Не зрозуміло й те, що саме мається на увазі під традиційними і духовними цінностями, адже цінності постійно розвиваються і змінюються. Більш того, те, що раніше вважалося аморальним і неприпустимим, сьогодні може вважатися прийнятним і навпаки. Враховуючи складність і суперечливість правового регулювання суспільної моралі, законодавство, яке регулює цю сферу життєдіяльності суспільства, повинно бути чітким і передбачуваним, щоб Україну не звинуватили в порушенні Європейської Конвенції з прав людини.

Також до недоліків Закону можна віднести наступне: правові норми не охоплюють увесь спектр тієї інформаційної продукції, що може негативно вплинути на суспільну мораль (увага законодавця зосередилася лише на продукції сексуального, еротичного та порнографічного характеру); наведені в Законі визначення можна трактувати по-різному, терміни нечіткі і неоднозначні; у багатьох термінів взагалі відсутнє визначення; ряд положень мають суперечливий характер та не узгоджуються з іншими нормами чинного законодавства; питання щодо розповсюдження протиправної інформації взагалі Законом не розглядається.

Ще одна проблема пов'язана з тим, що Закон встановлює правові засади захисту суспільства від продукції, яка негативно впливає на суспільну мораль,

але поза дією Закону залишаються засоби просування такої продукції. Тобто, якщо негативний вплив на суспільну мораль відсутній, то цей закон не можна застосовувати, незалежно від того як ця продукція рекламується. Реклама продукції еротичного та сексуального характеру строго регламентується, а еротико-сексуальні на межі порнографії або агресивні засоби просування «нормальної» продукції – ні. Тому пропонуємо розширити сферу застосування закону «Про захист суспільної моралі» не тільки на самі об'єкти регулювання, але й на засоби, виклавши преамбулу у наступній редакції: «Цей Закон встановлює правові основи захисту суспільства від розповсюдження продукції, що негативно впливає на суспільну мораль **та засобів просування продукції, якщо вони суперечать моральним принципам**».

Ряд українських експертів критикуючи Закон «Про захист суспільної моралі», відмічають, що він не відповідає Конституції України, зокрема Ст.15, яка забороняє введення цензури, суперечить стандартам Європейської Конвенції з прав людини [307]. Ті норми, що містяться в Законі не дають чітких рекомендацій, а навпаки, створюють підґрунтя для свавільного втручання в здійснення права на свободу самовираження. Професор Гентського університету (Бельгія) Д. Вооргоф у своєму експертному аналізі чинного закону, виконаному на замовлення Ради Європи, виділяє три основні претензії до нього: нечіткість положень закону; занадто широка сфера його дії; процедури ліцензування та різні форми попередньої заборони можуть вважатися порушенням Ст. 10 Європейської Конвенції з прав людини [40].

Контроль за виконанням Закону був покладений на всі існуючі контрольні органи, крім того, відповідно до частин першої та третьої статті 17 Закону був створений ще один спеціальний орган контролю – Національна експертна комісія України з питань захисту суспільної моралі. У 2015 р. Верховною Радою був прийнятий закон «Про внесення змін до Закону України «Про захист суспільної моралі» [207], який передбачав ліквідацію Національної експертної комісії з питань захисту суспільної моралі. Громадський контроль за додержанням вимог законодавства у цій сфері згідно закону покладається на

творчі спілки, у зв'язку з чим Міністерством культури України у січні 2017 р. прийняло рішення створити Експертну раду з питань захисту суспільної моралі, до якої мають увійти представники творчих спілок. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності Національної поліції» додав до переліку органів державної влади, які діють у сфері захисту суспільної моралі, Національну поліцію [206].

Прагнення урегулювати питання, пов'язані з суспільною мораллю через певні обмеження, у тому числі на рівні законів, існують в багатьох країнах світу. Так, у більшості країн значна увага приділяється правовому регулюванню телебачення. В США регулювання і контроль за телебаченням покладений на державну організацію – Федеральну комісію зв'язку (ФКС), яка, виходячи із суспільних інтересів, регулює телебачення і радіо. На американському телебаченні заборонено показ непристойностей, існують правила, що обмежують ненормативну лексику на TV та радіо. На сайті ФКС наведені визначення термінів «неподобство» (obscene) та «непристойність» (indicent), при цьому відмічається, що неподобний зміст не захищається Першою поправкою, а його критерії визначені Верховним судом США [315]. Цей закон також критикують за відсутність чітких визначень термінів (наприклад, термінів «неподобство» і «непристойність»), що відкриває можливість для свавілля. Конгрес США наділив ФКС повноваженнями карати порушників штрафами, позбавленням ліцензії, а якщо на порушника поданий позов і в федеральному суді визнана його вина, то до всіх інших покарань може бути добавлено тюремне ув'язнення терміном до двох років. Під час президентства Джорджа Буша був прийнятий закон, який посилює покарання за непристойності на радіо та телебаченні: сума штрафу збільшена у десять разів. А в період адміністрації Б. Клінтона була розроблена правова програма по захисту дітей у ЗМІ. Таким чином, США є не тільки найкрупнішим виробником телевізійної продукції, але й країною з найсуворішим законодавством у галузі дотримання етичних норм, внутрішній телевізійний ефір якої підлягає надзвичайно жорсткій цензурі. Взагалі в демократичних західних державах

існує доволі жорстка моральна цензура, мета якої захистити населення від аморальності та деградації.

Заборона на поширення інформації, яка може зашкодити суспільній моралі, міститься і в ряді інших законодавчих актів: в Законах України «Про телебачення і радіомовлення», «Про інформацію», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про рекламу». Так, Закон України «Про телебачення і радіомовлення» забороняє «в інформаційних та інших телерадіопрограмах систематичного цілеспрямованого безпідставного загострення уваги на війні, насильстві і жорстокості, розпалюванні расової, національної та релігійної ворожнечі або позитивного їх подання (трактування), а також забезпечує ідеологічний і політичний плюралізм у сфері аудіовізуальних засобів масової інформації»(Ст. 4) [224]. Отже, на рівні законодавства питання заборони пропаганди насильства, дегуманізації на телеканалах України достатньо врегульоване, але порушення зазначених норм стали повсякденною практикою, що не може не впливати негативно на суспільну мораль. Недостатній контроль з боку держави за дотриманням інформаційного законодавства призводить до руйнування моралі та правової свідомості української нації. Виважена державна політика в сфері захисту суспільної моралі в інформаційному середовищі, має містити, на наш погляд, наступні заходи:

- розроблення механізму взаємодії держави з громадськістю для контролю над дотриманням чинного законодавства у діяльності ЗМІ;
- введення обов'язкового кодування з метою обмеження вільного доступу до тих програм, які можуть завдати шкоди неповнолітнім або показ їх у встановлений часовий інтервал у разі неможливості такого кодування;
- розроблення Кодексу кіберетики, в який поряд із загальнолюдськими етичними принципами та нормами необхідно включити принципи, розроблені в комп'ютерній етиці: рiвасу (таємниця приватного життя) – право людини на автономію та свободу у приватному житті, право на захист від вторгнення в нього органів держави та інших людей; ассигасу (точність) – дотримання норм,

пов'язаних із точним виконанням інструкцій з експлуатації систем та обробки інформації, чесним і соціально-відповідальним відношенням до своїх обов'язків; property (приватна власність) – дотримання права власності на інформацію та норм авторського права; accessibility (доступність) – право громадян на інформацію, її доступність у будь-який час і у будь-якому місці;

- широкий суспільний дискурс актуальних питань комп'ютерної етики, норм мережевої етики (нетікету), проведення конференцій, семінарів, участь у міжнародних програмах відповідної спрямованості;

- опрацювання і введення в освітній процес закладів загальної середньої освіти рекомендацій щодо безпечного використання дітьми та підлітками Інтернету (освітні заходи у цій сфері повинні охоплювати як неповнолітніх, так і батьків, учителів) з метою інформування щодо можливих аморальних та протиправних наслідків неконтрольованого використання інформації та комунікаційних технологій, попередження кіберзлочинів, виховання відповідальної онлайн-поведінки; для збереження зв'язку між етичною поведінкою в реальному житті та віртуальному середовищі, засадничими принципами такої освітньої програми мають стати принципи традиційної етики;

- введення в закладах вищої освіти спеціальних курсів з комп'ютерної етики та прийняття ЗВО Кодексів комп'ютерної етики;

- розроблення етичного Кодексу, який регулюватиме питання суспільної моралі серед суб'єктів, діяльність яких пов'язана з обігом продукції сексуального чи еротичного характеру;

- створення незалежного громадського органу з питань захисту суспільної моралі, діяльність якого буде здійснюватися на громадських засадах;

- систематичне проведення виховних заходів у закладах освіти з метою пропаганди моральних цінностей;

- підтримка національної культури, мистецтва, книговидавництва, культурних та етичних традицій;

- здійснення моніторингу та контролю у сфері захисту суспільної моралі, аналіз процесів і тенденцій у цій сфері.

У «Національній програмі правової освіти населення», прийнятої у 2001 р., не враховується роль ЗМІ в процесі формування правової культури, що є явною прогалиною в державній політиці, оскільки ЗМІ є не тільки посередником у неофіційному спілкуванні між державою та населенням, а й в умовах інформаційного суспільства безпосередньо впливають на суспільну свідомість. У тій політичній ситуації, що склалася сьогодні в Україні, права складова інформаційного контенту стає не просто просвітницьким проектом, а фактором збереження самої державності. Н.В. Кушакова-Костицька визначає перспективні напрями формування правової культури: створення оплачуваних та безкоштовних правових баз даних; видання електронних правових журналів; створення електронних правових бібліотек; проведення інтернет-конференцій з актуальних проблем правознавства; створення та популяризація віртуальних книжкових магазинів, які спеціалізуються на правовій літературі [143, с.110-111].

Серед правових проблем, безпосередньо пов'язаних з розбудовою інформаційного суспільства в Україні, і які потребують комплексного опрацювання, фахівці виділяють наступні: відсутність системності на загальнодержавному рівні, фрагментарний характер вирішення проблем; неузгодженість понятійно-категоріального апарату; відсутність спеціального законодавчого регулювання діяльності, пов'язаної з використанням глобальних інформаційних мереж; неузгодженість нормотворчого процесу в інформаційній сфері з нормами міжнародного інформаційного права і положеннями правових актів Європейського Союзу; недостатня урегульованість питань забезпечення інформаційної безпеки, протидії правопорушенням та юридичної відповідальності в інформаційній сфері [197, с.5]. Так, закон України «Про інформацію» передбачає створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації. Крім регулювання названих відносин, Закон має запобігти негативному впливу недоброякісної

інформації (недостовірної, такої, що ганьбить честь, гідність особи, ділову репутацію та ін.) на життєво важливі інтереси особи, суспільства і держави [217]. Але недостатній контроль з боку держави за дотриманням законів України ЗМІ, окремими особами, що займаються підприємницькою діяльністю в інформаційній сфері призводить до поширення деструктивної інформації, у результаті чого руйнуються моральні цінності [196, с.124].

Деструктивна інформація – це така інформаційна продукція, яка «негативно діє на суспільство і окремих осіб, вміщує явну брехню або злочинне замовчування, з метою ввести в оману, поширює інформацію, що містить погрози переслідування, розправи, вбивства, не просто відображає конфлікти, але й створює їх, впливає на процес їх розвитку, а також викривлення об'єктивної інформації, що спричиняє появу кризових ситуацій у державі, нагнітання страху і напруги в суспільстві» [47, с.31]. Зростання у математичній прогресії деструктивної інформації, на думку В.Мовчан, загрожує глобальною війною проти свідомості людини: «Потік інформації, що найчастіше не має ні науково-пізнавальної, ні моральної чи естетичної цінності, набуває все очевидніше загрозливих масштабів внаслідок фальші змісту і відверто аморального його спрямування» [172, с.8]. Ситуацію, що виникає з неконтрольованим розвитком інформаційно-комунікативних технологій, вчений називає інформаційною війною проти людини: її розуму, почуттів, ціннісних уявлень, моральних переконань.

Орієнтиром у вирішенні цієї проблеми може стати міжнародний досвід: законодавство багатьох європейських країн встановлює кримінальну відповідальність за розповсюдження серед неповнолітніх інформації аморального характеру. У більшості країн ЄС існує жорсткий контроль з боку держави того сегменту діяльності ЗМІ, який може негативно вплинути на моральне здоров'я неповнолітніх. При цьому обмеження ЗМІ не розглядаються як прояв цензури чи обмеження інформації.

Деструктивний вплив ЗМІ на формування правової культури проявляється і в тому, що часом у ЗМІ обговорюються невдалі законопроекти,

які не були прийняті: «Тим самим формується уява про низьку якість законодавчої бази і невисоку кваліфікацію законодавців. На радіо і телебаченні спостерігається негативний аспект звернення до випусків новин і аналітичних передач, що полягає у вибірковості подання правової інформації; «скандальні», непопулярні закони, як правило, отримують в ЗМІ найбільшу огласку» [116, с.221].

Існуючий стан речей актуалізує потребу у посиленні захисту українських громадян, у першу чергу дітей і молоді, від негативного впливу ЗМІ на процес формування моральної та правової культури. Засоби правової і моральної пропаганди мають поширювати соціально-позитивну інформацію та нейтралізувати негативний вплив деструктивної. На думку В. Д. Водніка, основними напрямками державного регулювання обігу інформаційної продукції, що впливає на суспільну мораль мають стати: «формування єдиної комплексної системи забезпечення захисту моральних засад і утвердження здорового способу життя у сфері інформаційної діяльності, освіти і культури; недопущення пропаганди в електронних та інших засобах масової інформації культу насильства, жорстокості, поширення порнографії; впровадження експертної оцінки відео-, аудіо-, друкованої інформації та інформації на електронних носіях; розроблення механізмів і методик віднесення її до такої, що завдає шкоди суспільній моралі; підтримка національної культури, мистецтва, кінематографії, книговидавництва, поліпшення системи пропаганди кращих зразків світової літератури, культури та мистецтва; заборона демонстрації неліцензійної аудіо-, відеопродукції на всіх національних телерадіокомпаніях; встановлення контролю за обігом продукції, що становить загрозу суспільній моралі; приєднання до міжнародних договорів з питання захисту суспільної моралі» [39, с.126-127]. Значення соціально-позитивної інформації у профілактиці протиправної та аморальної поведінки важко переоцінити, але сама по собі ця інформація не усуває причин соціальної девіації, вона лише спрямовує поведінку індивідів у бажаному напрямі,

попереджає про ймовірні наслідки і надає можливість особі не стати жертвою асоціальних дій.

В Україні відчувається необхідність як у захисті духовних цінностей, так і у чітко розроблених законах, що стануть на заваді не лише антисоціальної поведінки, але й тим чинникам, що її обумовлюють. Система інформаційного законодавства в Україні досить розгалужена, але в значній мірі вона залишається фрагментарною, несистематизованою, суперечливою. Правові норми, що регулюють інформаційний простір, розпорошені по різних законах та підзаконним нормативним актам, що ускладнює їх практичне використання. З правової точки зору неврегульованою залишається діяльність Інтернет-видань, немає належного захисту національних інформаційних ресурсів, відсутня системна превентивна діяльність органів влади щодо забезпечення гарантій інформаційної безпеки особистості й суспільства. В ЗМІ, особливо це стосується Інтернет-ресурсів, широкого розповсюдження отримують публікації, в яких принижується національна гідність, символіка, містяться заклики до насильницької зміни конституційного ладу, територіальної цілісності. Тому нагальною задачею для України є розроблення належного правового забезпечення захисту суспільної моралі, приведення законодавства у відповідність до викликів сучасності, вироблення дієвих механізмів захисту власного інформаційно-культурного простору від зовнішньої експансії, переорієнтація ЗМІ на формування розвиненої національної свідомості та державно-політичної ідентичності, збереження культурно-історичної самобутності.

Формування сучасної моделі інформаційного суспільства в Україні повинно стати одним із державних пріоритетів як фундаментальна передумова повноцінної інтеграції у європейські та загальносвітові процеси, економічної незалежності, національної самобутності, гармонійного духовного розвитку людини та суспільства, розвою правової держави та демократії. Цілеспрямована робота в плані подальшого удосконалення правового регулювання

інформаційних відносин, на наш погляд, має відбуватися за наступними напрямами:

- розширення права громадян на звернення до органів влади за допомогою сучасних ІКТ систем;
- подальше спрощення адміністративних послуг в контексті впровадження концепції е-урядування;
- унормування діяльності з поширення інформації в мережі Інтернет, що потребує розроблення та прийняття закону «Про засоби масової інформації в мережі Інтернет», в якому необхідно передбачити визначення правового статусу та принципи діяльності Інтернет-ЗМІ;
- вдосконалення правових вимог щодо дотримання етичних стандартів в ЗМІ та інших засобах телекомунікації;
- формування правових умов для забезпечення плюралізму, прозорості та неупередженості діяльності ЗМІ;
- визначення прав та обов'язків вітчизняних і зарубіжних суб'єктів інформаційних відносин в національному сегменті Інтернет;
- посилення відповідальності за незаконне розміщення та використання об'єктів авторського та суміжних прав у мережі Інтернет;
- узгодження термінології в інформаційному законодавстві;
- розроблення та ухвалення Інформаційного Кодексу України;
- підвищення за допомогою ІКТ доступності права для населення;
- розроблення правової бази щодо захисту приватної інформації.

Процес розбудови інформаційного суспільства в Україні супроводжується кардинальними змінами правової системи, переоцінкою моральних цінностей. В умовах розвитку новітніх телекомунікаційних технологій зростає необхідність у більш ефективних законодавчих регламентаціях соціальних відносин, пов'язаних з моральними критеріями дозволеного і недозволеного.

3.3. Морально-правова регуляція діяльності співробітників Національної поліції України в умовах розбудови інформаційного суспільства.

В умовах входження України в світовий інформаційний простір і реформування усіх сфер життєдіяльності держави на правоохоронні органи покладається особлива відповідальність по укріпленню правопорядку і законності, захисту і забезпеченню прав і свобод громадян. Діяльність правоохоронних органів в основному здійснюється у формі правозастосування, яке передбачає наявність у його виконавців не лише державно-владних повноважень, але й високого морального рівня, здатності до глибокого морального осмислення правової реальності, не просто позитивного ставлення до права, а усвідомлення його верховенства, вмінь і навиків застосування права, твердих правових установок, глибоких юридичних знань, тобто зрілої морально-правової свідомості. Саме розвиток духовних факторів має стати тією детермінантою, що визначає ефективність професійної діяльності правоохоронців, їх професіоналізм.

Основним завданням органів внутрішніх справ є забезпечення правопорядку в державі. За роки незалежності в Україні назріла нагальна потреба у реформуванні всієї системи МВС, викликана перетворенням органів внутрішніх справ на політичний інструмент, зростанням недовіри громадян, до діяльності міліції, масова корупція та бюрократизм. Спроби реформувати органи внутрішніх справ відбувалися неодноразово, однак далі проектів справа не йшла. І лише у 2014-2015 рр. в Україні почали втілюватися у життя концептуальні реформи в принципах і структурі діяльності органів й підрозділів Міністерства внутрішніх справ. Головною метою цих змін стала трансформація системи МВС України в правоохоронне відомство європейського зразка, провідним критерієм оцінки результативності роботи якого має стати не статистичні показники, а дотримання основоположних прав і свобод людини і громадянина, ступінь їх захищеності [91, с.34].

У 2014 р. Харківською правозахисною групою та Центром досліджень правоохоронної діяльності були розроблені проект Концепції першочергових заходів реформування системи Міністерства внутрішніх справ України [125] та проект Стратегії розвитку органів внутрішніх справ в Україні [262]. Отримавши високу оцінку науковців і представників Консультаційної місії Європейського Союзу, ці проекти були схвалені Розпорядженням Кабінетом Міністрів України [198], що надало правові підстави для їхньої реалізації на практиці. У 2015 р. Верховною Радою України був прийнятий Закон «Про національну поліцію» [219], у зв'язку з чим функції МВС мали докорінно змінитися. Однак прийнятий Закон, попри очікуваність у суспільстві, не дав відповіді на ряд питань, пов'язаних з розбудовою поліції та зазнав масштабної критики з боку провідних експертів у галузі захисту прав людини. Крім того, Закон потребував прийняття ряду супутніх законодавчих та нормативних актів, котрі так і не були прийняті. Так, до цих пір не ухвалений Дисциплінарний Статут Національної поліції, який має встановити прозору та об'єктивну процедуру розгляду скарг на дії поліцейських та порядок накладення санкцій за вчинені ними проступки. Чимало положень Закону залишаються фактично нереалізованими через відсутність відповідних підзаконних нормативних актів. Наприклад, у ст. 11 Закону вказується, що рівень довіри населення до поліції є основним критерієм ефективності діяльності органів і підрозділів поліції. Оцінка рівня довіри населення до поліції проводиться незалежними соціологічними службами в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України. Ця стаття має важливе значення для суспільства, однак відповідна Постанова Кабінету Міністрів про оцінку рівня довіри населення до поліції досі не ухвалена, тому не введений в дію процес визначення ефективності роботи поліції за новими стандартами, які базуються на показниках якості, а не кількості, як було заведено ще за радянських часів. Відсутність вказаного порядку не дозволяє ввести в дію ще одну важливу норму – ст. 87 Закону, в якій вказується, що обласні, міські та районні ради уповноважені висловлювати

недовіру керівникам територіальних підрозділів поліції лише за результатами оцінки діяльності органу поліції.

Прийнятий Закон регулює діяльність усіх служб та підрозділів МВС, що виконують поліцейські функції (кримінальної поліції, патрульної поліції, органів досудового розслідування, спеціальної поліції, поліції особливого призначення), умови роботи поліцейських, їх взаємовідносини з керівництвом міністерства та з громадянами. Орієнтиром діяльності поліції для України є практика Європейського суду з прав людини та положення Європейського кодексу поліцейської етики. Сама по собі зміна термінів («міліція» на «поліцію») не забезпечує якісні зміни діяльності правоохоронців. Тільки усвідомлення кожним з них того професійного обов'язку, що покладається на працівника оновленої поліцейської служби, мобілізуватиме як фізичні, так і духовні сили, набуті професійні знання для виконання високої місії стражу порядку в демократичній державі.

В Законі «Про Національну поліцію» містяться концептуальні основи функціонування правоохоронних органів нової якості, змінюються засадничі принципи їх діяльності: з контрольо-репресивних вони трансформуються на сервісні. Основними завданнями органів Національної поліції України проголошується надання поліцейських послуг у сферах: забезпечення публічної безпеки і порядку; охорона прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидії злочинності; надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги. Слід відмітити, що якість роботи правоохоронних органів залежить не стільки від їх назви, скільки від практики добору кадрів, організації їхньої роботи, матеріально-технічного забезпечення та комунікації поліцейських із суспільством [296]. Для суспільства важливо, щоб виконання поліцією своїх завдань відбувалося на етичних засадах і демократичних цінностях. Якщо поліція задовольняє ці вимоги, вона може розраховувати на довіру і співпрацю громадськості [258, с.24].

В європейських країнах домінантною стає тенденція інтеграції поліції в громадянське суспільство, наближення її до населення, трендом є гасло: «Діяльність поліції в інтересах громади» (community policing). Для цього поліція наділяється статусом органу публічної служби, а не просто органом, відповідального за застосування закону. В українських реаліях для того щоб таке нове розуміння місії поліції не залишилося у межах мовного визначення, необхідно розділ «послуг» ввести в список завдань поліції. Одночасно слід розуміти, що функція надання послуг поліцією більш пов'язана зі ставленням населення до поліції, ніж з наділенням її широкими функціями з надання послуг на додаток до її традиційних завдань [258, с.32].

В професійній правосвідомості правоохоронця (працівника відповідного органу поліції) провідне місце повинно займати право, його верховенство. Поняття верховенства права в роботі поліції включає в себе два взаємопов'язані обов'язки: забезпечення виконання законів та обмеження своєї діяльності визначеними повноваженнями, уникнення свавілля і дотримання особистих прав і свобод. Як слушно відмічає Д. Денисюк, «верховенство права передбачає не тільки те, що робиться, але і те, як це робиться» [74, с.102]. Поліція, виконуючи свої обов'язки, повинна дотримуватися індивідуальних прав громадян, уникаючи свавільних та протиправних дій. Такий підхід є основоположним для розуміння верховенства права, значущості й мети діяльності поліції в демократичній державі [258, с.25].

Законом передбачено, що поліція діє виключно на основі і в межах повноважень, визначених Конституцією і законами України. Поліцейським забороняється виконувати злочинні або явно незаконні накази і розпорядження. Принцип законності вимагає від поліцейських беззаперечного підпорядкування виключно нормативним правилам, забезпечуючи тим самим об'єктивне, неупереджене виконання своїх обов'язків. Однак, розуміння принципу законності, як беззастережне виконання норм права незалежно від їх фактичного змісту, є позитивістським і може порушувати права і свободи людини. Саме тому, «в демократичній соціальній правовій державі принцип

законності має розглядатись тільки у поєднанні та в контексті принципу верховенства права, який також поширюється на діяльність Національної поліції України на підставі ст. 8 Конституції України і ст. 6 Закону України від 02.07.2015» [37, с.58]. В Законі України «Про міліцію» [218] принцип верховенства права не декларувався, основою функціонування міліції проголошувався принцип законності, що призводило до ототожнення закону і права, тобто формальної законності. Тому законодавче закріплення принципу верховенства права в Законі про національну поліцію свідчить про перехід законодавця від формальної до матеріальної концепції верховенства права. У ч.1 ст. 6 Закону сутність принципу верховенства права розкривається як визнання людини, її прав і свобод найвищими цінностями, що означає в душі природно-правової концепції праворозуміння верховенство прав людини перед обов'язком держави їх забезпечувати, охороняти та захищати. Це означає, що Національна поліція у своїй діяльності має керуватись не просто законодавчими нормами, а лише тими, які відповідають праву, справедливості, основним правам і свободам людини.

Поряд з принципом дотримання прав громадян науковцями розглядаються такі принципи діяльності поліції/міліції як принципи гуманізму, поваги до особистості та її гідності, демократизму, справедливості, рівності [194, с.164; 142, с.122; 297, с.92]. Дійсно, на рівні суспільної свідомості все гостріше відчувається потреба в принципово нових професійно-особистісних якостях співробітників правоохоронних органів, в зміні професійної свідомості правоохоронців, в якій домінуючими стануть прогресивні для сучасного суспільства морально-правові цінності та принципи – справедливість, гуманізм, патріотизм, законність, а визначальними мотивами – совість, моральний обов'язок, відповідальність.

Співробітники Національної поліції у своїй повсякденній діяльності покликані сприяти адаптації громадян до дотримання тих морально-правових норм, які встановлені в суспільстві. Це зумовлює необхідність звернення до знань у галузі моралі, що допоможуть в професійній діяльності більш точно

орієнтуватися в обстановці, правильно кваліфікувати як власну поведінку, так і дії інших людей, розуміти систему їхньої мотивації. Значення моральних принципів обумовлено тим, що правові норми не можуть всебічно регулювати поведінку правоохоронця. Особливу увагу підвищенню моральної складової в діяльності правоохоронних органів приділила Рада Європи. Обговорення цієї теми на міжнародному рівні обумовлено тим, що на основі етики вирішуються питання взаємозв'язку цілей, засобів і результатів роботи у будь-якій сфері суспільної безпеки, морального виправдання застосування засобів примусу у боротьбі із злочинністю, забезпечення прав і свобод людини з позиції моральних цінностей.

Визнання такої діяльності морально допустимою на міжнародному рівні визначає наявність певних вимог до дій співробітників національної поліції України. З точки зору суспільної моралі етичні засади для правоохоронної діяльності містяться в морально-етичних принципах гуманізму, колективізму, справедливості, сумлінного ставлення до праці тощо. Ці принципи сприймаються як безумовні вимоги, виконання яких є обов'язковим в усіх ситуаціях, що виникають в їх професійній сфері.

Гуманізм як моральний принцип є основоположним, він пронизує усі галузі права і визначає усі норми моралі. Сутність гуманізму полягає у визнанні людини найвищою цінністю, повазі до її гідності та розуму [142, с.123], світоглядною основою гуманізму є пріоритет прав і свобод людини над іншими цінностями. Гуманізм є підґрунтям усієї системи морально-правових відносин у сфері правоохоронної діяльності. Гуманістичний зміст цієї діяльності полягає в самій її сутності: забезпеченні соціальної стабільності, турботі про благо людини, поваги до її гідності та виявленні діянь, що суперечать інтересам суспільства і особистості. Невиконання цього принципу засуджується законом і суспільною думкою.

Професійні інтереси правоохоронців невід'ємні від інтересів усього суспільства. У той же час особливі умови роботи змушують їх здійснювати ряд дій, які не застосовуються у звичайних суспільних відносинах і пов'язані з

необхідністю боротьби із злочинністю. Так, ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» вказує на право оперативних підрозділів негласного обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, аудіо-, відеоконтроль особи, аудіо-, відео контроль місця, спостереження за особою, знання інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, електронних інформаційних мереж, накладення арешту на кореспонденцію, здійснення її огляду та виїмки, установа мис місцезнаходження радіоелектронного засобу [221]. Дані дії, що здійснюються на підставі норм закону (ухвали слідчого судді), не суперечать моральним принципам, оскільки головною задачею роботи органів внутрішніх справ є боротьба із злочинністю, що відповідає інтересам суспільства.

Принцип справедливості є важливим принципом професійної моралі співробітника національної поліції. У загальному розумінні справедливість передбачає рівні права громадян перед законом, співвідношення між практичною діяльністю правоохоронців та їх службовим становищем, особистими заслугами та суспільним визнанням, правами і обов'язками. Величезна роль цього принципу полягає у запобіганні можливості злочинного збагачення, протекціонізму, незаслуженої привілейованості.

Принцип колективізму є обов'язковим для успішної організації правоохоронної діяльності, протистояння кримінальному середовищу. Результативність роботи органів правопорядку багато у чому залежить від їх співробітників, єдності дій колективу. Даний принцип включає співробітництво, взаємодопомогу, демократизм і дисципліну. Співробітник правоохоронних органів наділений певними владними повноваженнями, тому даний принцип передбачає міру його особистої відповідальності. Керуючись почуттям колективізму, він зіставляє свої вчинки з інтересами колективу і суспільства в цілому.

Особливого значення набуває усвідомлення співробітником Національної поліції службового обов'язку, яке включає в себе правильну орієнтацію у визначенні конкретних моральних цінностей при здійсненні тих чи інших дій,

оскільки часто доводиться жертвувати одними цінностями в ім'я інших, більш важливих.

Окреслені морально-етичні принципи є переломленням загальних моральних принципів у специфічній сфері правоохоронної діяльності. Перелік цих принципів не є вичерпним, він може змінюватися під впливом права, яке активно впливає на розвиток моралі. У свою чергу, удосконалення моральних засад суспільства суттєво впливає на застосування та реалізацію правових норм, що регламентують діяльність правоохоронних органів. В чинному законодавстві, яке регулює організацію та діяльність Національної поліції України, перелічені принципи (зокрема гуманізму, поваги до особи, справедливості) окремо не виділяються. В.М. Бурденюк пояснює це тим, що ці принципи «повністю охоплюються змістом принципу верховенства права та його вимог щодо дотримання Національною поліцією України прав і свобод людини та спрямування правоохоронної діяльності на їх забезпечення, захист і охорону» [37, с.60].

Новим принципом діяльності правоохоронних органів у Законі «Про Національну поліцію» проголошено принцип політичної нейтральності, що обумовлено необхідністю неупередженості поліцейських, належного і законного виконання ними своїх обов'язків при однаковому дотриманні прав усіх громадян. У ч.1 ст. 10 Закону вказується, що Національна поліція забезпечує захист прав і свобод людини незалежно від політичних переконань та партійної належності. Для забезпечення політичної нейтральності діяльності поліцейських, потрібно забезпечити їм незалежність від будь-яких дій політичного характеру, будь-якого політичного впливу.

До принципів діяльності Національної поліції Закон також відносить відкритість і прозорість, які відображають різні аспекти доступності для суспільства інформації про організацію та діяльність поліції. Зміст цих принципів розкривається у публічній діяльності, у постійному інформуванні органів публічної влади та громадськості про діяльність Національної поліції, забезпеченні доступу до наявної в неї публічної інформації та до нормативно-

правових актів, що регулюють діяльність поліції (ч. 2, 3 ст. 9). Таке інформування має відбуватися на постійній основі, бути оперативним та здійснюватись усіма доступними способами поширення інформації – в офіційних і незалежних засобах масової інформації, в мережі Інтернет, у відповідях на інформаційні запити тощо. Специфіка правоохоронної діяльності об'єктивно зумовлює певні обмеження у відкритості та прозорості її функціонування. Так, М. В. Палькін до принципів діяльності правоохоронних органів включає поєднання гласних і негласних заходів, конфіденційності та конспірації [194, с.165]. Тому у практиці Національної поліції необхідно дотримуватися балансу між відкритістю та обмеженням доступу до інформації, що має здійснюватись виключно у суспільних інтересах та у законодавчо визначених випадках.

Питання про межі інформування населення через пресу, радіо, телебачення щодо обставин особистого характеру, які стосуються злочинців, потерпілих, підозрюваних та інших осіб, що мають відношення до злочину, можна віднести до числа етичних. У процесі розкриття злочину може виникнути ситуація, при якій з'явиться необхідність оприлюднити деякі обставини особистого життя, інтимних відносин, нахилів людини, стан її здоров'я. Оприлюднення цих відомостей, з одного боку, може сприяти більш швидкому розкриттю злочину і встановленню винного, а з іншого – нанести серйозну моральну, а інколи й фізичну, шкоду конкретній людині чи особам з її оточення. Крім того, це може негативно позначитися на суспільній моралі, принципах гуманізму та добра.

До проблем морально-етичного характеру можна віднести і питання щодо дезінформації підозрюваного при використанні ЗМІ: дезінформуючи конкретну особу, слід брати до уваги й те, що об'єктом такого впливу стає широка аудиторія. Дезінформація є одним з дієвих заходів досягнення такої суспільно корисної мети як розкриття злочину. У даному випадку мета є етичною за умови, що засоби її досягнення адекватні самій меті. Отже, дезінформація підозрюваного (при достатній обґрунтованості підозри) як один із засобів

досягнення позитивних результатів в діяльності по розкриттю злочинів, з урахуванням дотримання певних правил, не суперечать офіційно визнаним етичним нормам.

У зв'язку з виконанням Національною поліцією функцій і державно-владних повноважень, які допускають обмеження прав і свобод людини, особливого значення набуває принцип підконтрольності її діяльності. Закон містить окремі засади громадського і муніципального контролю поліції. Представляється оптимальним поєднання різних форм внутрішнього і зовнішнього контролю. Предметом контролю, перш за все, має стати законність і обґрунтованість діяльності чи бездіяльності поліції, застосування нею поліцейських заходів, обмеження прав і свобод людини. Як відмічають правозахисники, більшість порушень прав людини поліцією стосуються безпідставних затримань, незаконного застосування сили, катувань та жорстокого поводження.

Захищаючи життя, здоров'я, права і свободи громадян, інтереси суспільства і особистості, правоохоронці мають право застосовувати примус і дії, які обмежують конституційні права громадян. Так, проведення окремих оперативно-розшукових заходів, що обмежують конституційні права громадян (споглядання, прослуховування телефонних переговорів тощо), неминуче піднімають питання етичної оцінки подібних дій, їх моральної дозволеності. Цей вид специфічної діяльності державних органів є підтвердженням суперечності між правом і мораллю: такі заходи можуть засуджуватися з моральних позицій, однак вони необхідні суспільству для успішної боротьби із злочинністю.

У Законі «Про Національну поліцію» принцип відповідальності не формулюється саме як принцип діяльності поліцейських, але в Законі є посилення на нього, як на фундамент всієї службової діяльності поліцейських. Відповідальність є тим стрижнем моральної особистості, завдяки якому правоохоронець завжди відстоює законність, керівництво Національної поліції веде виховну роботу серед особового складу, наголошуючи на належному і

відповідальному виконанні службових обов'язків. Ст. 77 Закону передбачає звільнення поліцейського зі служби у разі його «притягнення до відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією, або кримінального правопорушення» [219]. Погоджуючись з тим, що скоєння подібних правопорушень несумісне з виконанням державно-владних правоохоронних повноважень, представляється доцільним формування нового дисциплінарного законодавства Національної поліції, забезпечення невідворотності, справедливості і оперативності притягнення винних поліцейських до відповідальності, застосування до них адекватних і спільномірних покарань.

У проекті закону «Про Національну поліцію» [220] є посилання на принцип використання досягнень науки і техніки, сучасних технологій та інформаційних систем, який не увійшов до прийнятого Верховною Радою Закону. Між тим, у розвиток інформаційних процесів активно залучаються усі державні органи, у тому числі Національної поліції, організація діяльності якої, завдяки введенню інформаційно-комунікативних технологій виходить на якісно новий рівень. ІКТ висувають нові вимоги до професіоналізму правоохоронців, оскільки ефективність рішення оперативних задач в сучасних умовах визначається не лише знанням правових норм і наявністю правозастосовних навиків, але й вмінням використовувати в роботі інформаційно-комунікативні технології, як спеціально розроблені для органів правопорядку, так і загальнопоширені. В прийнятому Законі розглядаються повноваження поліції у сферах інформаційно-аналітичного забезпечення, формування та використання інформаційних ресурсів. МВС активно залучає у своїй роботі можливості ІКТ. Так, створена платформа *crime mapping* – геоінформаційна система для розшуку зниклих дітей на основі візуалізації повідомлень громадян.

Інформатизація МВС має охоплювати за єдиними вимогами усі його структурні підрозділи. У лютому 2016 р. в Харкові відбулася презентація програмно-апаратного комплексу аналітичного супроводу оперативно-розшукової діяльності та підтримки прийняття рішень (RICAS). Система дає

зможу виявити відкриті та приховані логічні зв'язки між об'єктами та відобразити їх як у вигляді геоінформації, так і з використанням числового ряду [31, с.65]. Система RICAS вбудовується в службу «102» як додаткова опція аналітичної підтримки і може бути використана в роботі диспетчерської системи управління нарядами патрульної поліції «Цунамі». Можливість миттєвого доступу до камер відеоспостереження в режимі як потокового відео, так і в режимі запису, з відповідним відображенням на інтерактивній карті, дає змогу від слідкувати саму подію, дії служб реагування, у разі потреби використовувати дані в якості доказової бази в процесі слідства. Використання системи RICAS в тестовому режимі в підрозділах Національної поліції у Харківській області отримало високі оцінки фахівців [201]. Однак на практиці існує певна неузгодженість органів і служб МВС у формуванні та використанні відомчих інформаційних систем та ресурсів, що перешкоджає впровадженню єдиних методологічних, технічних та організаційних принципів і підходів до створення інформаційних систем, впровадження інноваційних інформаційних технологій. Сучасний рівень інформатизації МВС не дозволяє ефективно та своєчасно задовольняти інформаційні потреби населення, а працівникам поліції – отримувати необхідну інформацію з інтегрованих баз даних. Існування двох паралельних баз обліку злочинців – Єдиний реєстр досудових розслідувань (ЄРДР) в прокуратурі та ІБ «Статистика» в МВС – містить загрозу втрати інформації про кримінальні впровадження і людей, яким було пред'явлено відповідні підозри. Постає потреба у синхронізації цих баз і передачі їх у розпорядження МВС, із забезпеченням доступу до них прокуратури. Крім того, за будь-якими технічними нововведеннями завжди стоять конкретні люди, особовий склад правоохоронних органів має бути готовим до змін у загальній системі інформаційного забезпечення.

У цілому Закон «Про Національну поліцію» визнаний Радою Європи детальним і комплексним документом, однак він має ряд недоліків, серед яких особливої уваги потребує невизначеність термінів зберігання інформації в базах даних поліції (ст. 18); необмежений доступ поліцейських до інформації про

громадян (ст. 25), що порушує ст. 32 Конституції України (право на повагу до особистого та сімейного життя); поліція наповнює бази даних стосовно осіб, щодо яких здійснюється профілактична робота (ст. 26), що представляє собою пережиток радянських часів; відсутність конкурсного порядку відбору на усі посади в поліції.

На наш погляд, подальше реформування діяльності Національної поліції потребує внесення змін до Закону «Про Національну поліцію» у відповідності до європейських стандартів:

- запровадити строк зберігання інформації про громадян в базах даних поліції;

- гарантувати право громадян на повагу до особистого та сімейного життя: розосередити бази даних, які містять персональну інформацію, по різних органам влади, що дасть можливість контролювати доступ до них;

- виключити можливість ведення бази даних стосовно осіб, щодо яких поліцейські здійснюють профілактичну роботу;

- узгодити діяльність органів і служб МВС у формуванні та використанні відомчих інформаційних систем та ресурсів, що сприятиме впровадженню єдиних методологічних, технічних та організаційних принципів і підходів до створення інформаційних систем та інноваційних інформаційних технологій.

Крім того необхідно утвердити Дисциплінарний Статут Національної поліції, який має містити прозору та об'єктивну процедуру розгляду скарг на дії поліцейських і порядок накладення санкцій за вчинені ними проступки та підготувати порядок оцінки рівня довіри населення до поліції, здійснення оцінювання покласти на зовнішні незалежні служби (створеними державою, органами місцевого самоврядування та поліцейськими комісіями, діяльність яких передбачена Законом «Про Національну поліцію»).

Суспільство пред'являє високі вимоги не лише до рівня правової й професійної культури поліцейських, але й до їх моральної культури, службової та позаслужбової поведінки, що обумовлює формування професійно-етичного стандарту поведінки. Співробітник поліції на своєму робочому місці має

відповідати своїй професії, він повинен виконувати свої професійні обов'язки так, як цього вимагають вищі інтереси суспільства. Аналіз нормативно-правових актів дозволяє виділити основні положення щодо морально-правової регуляції діяльності співробітників Національної поліції. Так, вони мають утримуватися від:

- будь-яких дій і висловлювань дискримінаційного характеру за ознаками статі, віку, раси, національності, мови, громадянства, соціального, майнового стану, політичних чи релігійних уподобань;

- грубощів, проявів зневажливості, пихатості, упередженості, пред'явлення неправомірних обвинувачень;

- погроз, образливих висловлювань і дій, які провокують протиправну поведінку.

Рішення поліцейськими своїх службових задач, виконання професійного обов'язку здійснюється при регулюючому впливі правової і моральної свідомості. Їх тісна позитивна взаємодія може стати реальною передумовою для формування високого рівня професійної культури правоохоронців, в якій закріплюється взаємозв'язок між правом і мораллю. Головною особливістю морально-правової культури правоохоронців є її нормативний характер, тобто усі вимоги до їх поведінки закріплені в різних нормативно-правових актах і є обов'язковими. Однак, навіть за умови нормативного характеру цих вимог, залишається їх суб'єктивне розуміння. Неграмотне, незаконне використання свого службового положення веде до порушення закону, а сама правоохоронна діяльність втрачає моральний і правовий характер. Порушення закону завжди веде до порушення моральних норм і принципів. Саме тому оцінка діяльності особистого складу Національної поліції буде позитивною лише тоді, коли ця діяльність відповідатиме духу національних традицій і нормам закону та моралі.

У зв'язку з розвитком інформаційного суспільства деформації морально-правової культури можуть посилюватися під впливом деяких чинників, а деформована морально-правова свідомість, у свою чергу, створює серйозні

проблеми в реалізації професійних функцій співробітників правоохоронних органів. З іншого боку, досягнення сучасної інформаційної сфери можуть ефективно використовуватися для подолання цих деформацій. Так, подоланню правового інфантилізму, який характеризується недостатньою сформованістю правових установок, слабкими правовими знаннями, може сприяти робота з відповідними програмними продуктами, довідково-правовими системами, інтернет-ресурсами, а також знайомство з функціонуванням внутрішньовідомчих телекомунікаційних мереж, які є основними каналами передачі правової інформації в межах системи МВС.

Є очевидним, що професійна культура співробітників правоохоронних органів в Україні поки що не відповідає тим вимогам і викликам, що породжуються динамічними процесами в сучасному суспільстві. У зв'язку з цим доцільним є використання досвіду зарубіжних країн, широка імплементація у вітчизняне законодавство міжнародних нормативів і стандартів. Так Парламентською Асамблеєю Ради Європи ще у 1979 р. було затверджено Декларацію про поліцію, згідно якій поліцейський зобов'язаний: виконувати чесно свій обов'язок, протистояти порушенням закону, відмовлятися виконувати протизаконне розпорядження, застосовувати всі наявні у нього права для досягнення законно необхідних і дозволених цілей тощо [317]. У першому розділі цієї Декларації закріплені основні етичні принципи поліцейської служби, норми належної поведінки поліцейського, а також деонтологічні принципи організаційно-управлінських відносин.

Етичні кодекси поліцейських існують у всіх демократичних країнах. Етичний кодекс представляє собою низку принципів, які дають правоохоронцям можливість вирішувати питання, на які закон відповіді не дає. Існує велика кількість подібних кодексів, положення яких найчастіше ґрунтуються на прийнятими ООН Кодексу поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку (1979 р.) [231] та Керівними принципами для ефективного здійснення Кодексу поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку (1989 р.), в яких акцентується проблема прав людини і

забезпечення дієвих правових і моральних бар'єрів на шляху довільного та можливого зловмисного використання своєї влади поліцейськими й іншими посадовими особами з підтримання правопорядку [48, с.23].

Етичні засади діяльності поліцейської служби проголошуються в прийнятому Кабінетом міністрів Ради Європи 19 вересня 2001 р. Європейському кодексі поліцейської етики [213]. Вихідним положенням цього Кодексу є твердження, що в демократичних країнах поліція сприяє підтримці цінностей демократії. Основні принципи поліцейської етики в Європейському кодексі розділяються на загальні та керівні. До перших віднесено право на життя; недопустимість катувань, нелюдського або принижуючого гідність поводження або покарання; застосування сили лише у випадках абсолютної необхідності; перевірка законності запланованих поліцейських операцій; утримання від виконання незаконних наказів; справедливість, неупередженість та недискримінація в діяльності поліції; дотримання міжнародних принципів захисту особистих даних громадян; дотримання основних прав людини; чесність і повага по відношенню до населення; недопустимість корупції в рядах поліцейських. Серед основних положень Кодексу особливе значення мають наступні:

- Захист і дотримання основоположних прав і свобод особи (ст. 1, 43);
- Підзвітність, як на рівні окремих працівників поліції, так і на організаційному рівні (ст. 13-17, 59, 61, 62);
- Прозорість (ст. 19, 45, 62);
- Впровадження ефективних антикорупційних заходів, зокрема зобов'язання поліцейських повідомляти про корупційну діяльність (ст. 21 і 46);
- Позбавлення права працювати в поліції для осіб, засуджених за вчинення тяжких злочинів (ст. 24);
- Поліцейські мають користуватися такими ж правами, як і всі інші громадяни (за дуже невеликими винятками) (ст. 31-32), з можливістю розгляду дисциплінарних заходів незалежним органом або судом (ст. 33);

- Органам державної влади слід підтримувати працівників поліції, щодо яких висунуті необґрунтовані скарги (ст. 34);
- Неупередженість і недопущення дискримінації (ст. 40);
- Вимоги до поліцейської етики та доброчесності (ст. 20, 44, 63);
- Підзвітність поліції перед державою та громадянами (ст. 59) [60].

Міжнародні та європейські стандарти успішно імплементуються у національне законодавство України: в основу діяльності Національної поліції покладено правові норми, що містяться у Європейському кодексі поліцейської етики, Кодексу поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку, Декларації про поліцію, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, Основоположних принципів застосування сили та вогнепальної зброї службовцями органів правопорядку. Утім, як відмічає О.С. Проневич, «в Україні окреслилась тенденція артикуляції та формалізації деонтологічних стандартів (морально-етичних імперативів) професійної діяльності та поведінки, однак донині так і не вдалося створити збалансований документ, де було б чітко артикульовано соціальну місію поліції та закріплено адаптовані до специфіки професійної діяльності етизовані вимоги до поліцейських» [228, с.102-103]. Так, не сформульоване визначення сучасного морально-етичного профілю поліцейського, відсутній нормативно закріплений каталог морально-етичних вимог до нього. Між тим, реалізація соціально-орієнтованого вектору діяльності поліції потребує введення науково-обґрунтованих морально-етичних імперативів діяльності поліцейських.

З одного боку, в Україні за роки незалежності у нормативних актах різної юридичної сили сформульовані морально-етичні вимоги до працівників органів внутрішніх справ: «Про дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України» (Закон України від 22.02.2006 № 3460-IV), «Про Кодекс честі працівника органів внутрішніх справ України» (Наказ МВС України від 11.01.1996 № 18), «Про Етичний кодекс працівників органів внутрішніх справ»

(Рішення Колегії МВС України від 05.10.2000 № 7/8), «Про Програму формування позитивного іміджу міліції України на 2003-2007 роки» (Рішення Колегії МВС України від 10.01.2003 № 1 КМ/ДСК), «Питання службового етикету працівників органів внутрішніх справ України» (Директива МВС України від 28.04.2004 № 8), «Про заходи щодо зміцнення дисципліни і законності в органах внутрішніх справ та попередження надзвичайних подій, пов'язаних із загибеллю і травмуванням особового складу» (Наказ МВС від 16.03.2007 № 81), «Про стан дисципліни в діяльності органів внутрішніх справ та заходи щодо його покращення (Наказ МВС від 26.03.2010 № 90), «Про затвердження кодексу поведінки працівника органів внутрішніх справ (Наказ МВС від 05.11.2011 № 825), «Про затвердження Правил поведінки та професійної етики осіб рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ України» (Наказ МВС від 22.02.2012 № 155), «Про затвердження Правил етичної поведінки працівників апарату Міністерства внутрішніх справ України, територіальних органів, закладів, установ і підприємств, що належать до сфери управління МВС» (Наказ МВС від 28.04.2016 №326), «Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських» (Наказ МВС від 09.11.2016 № 1179).

А з іншого боку, попри значну кількість нормативних документів, відсутній чіткий відомчий стандарт професійної діяльності працівників поліції. Наприклад, Правила етичної поведінки працівників апарату МВС, територіальних органів, закладів, установ і підприємств, що належать до сфери управління МВС, містять принципи професійної етики працівників МВС (служіння державі і суспільству, гідна поведінка, добросовісність, лояльність, політична нейтральність, прозорість і підзвітність, сумлінність) [215], а в Правилах етичної поведінки поліцейських цей перелік відсутній, замість етичних вказуються основоположні принципи: верховенства права, дотримання прав і свобод людини, законності, відкритості та прозорості, політичної нейтральності, взаємодії з населенням на засадах партнерства, безперервності, справедливості, неупередженості та рівності [214].

Правила етичної поведінки поліцейських представляють собою узагальнений звіт професійно-етичних вимог, який регламентує поведінку поліцейських під час виконання службових обов'язків і у неробочий час. Однак, Правила не містять докладного опису стандартів, яких очікують від працівників поліції, основних прав правоохоронців та умов їхньої праці, відповідальності за порушення Правил. Принцип гласності передбачає громадське обговорення й осуд негідної поведінки правоохоронців, тому доцільним представляється створення спеціального незалежного сайту (на сайті МВС є можливість подати електронне чи письмове звернення) для оприлюднення аморальної та протиправної поведінки конкретних представників поліції.

Враховуючи необхідність відновлення іміджу професії поліцейського, представляється доцільним ввести наступну преамбулу до Правил етичної поведінки поліцейських: «Поліцейська діяльність – це гідна професія, яка відіграє важливу роль у підтриманні справедливого і чесного суспільства. Народ України має право сподіватися на те, що служба поліції буде захищати і відстоювати його загальнолюдські права, забезпечуючи владу закону». Записати п.1 Розділу IV у наступній редакції: «Поліцейський виконує свої службові обов'язки в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах **соціального** партнерства і спрямовує свою діяльність на задоволення їхніх потреб, **результативність діяльності поліції значно підвищується, якщо вона користується підтримкою громадськості та тісно з нею взаємодіє**».

При впровадженні Правил значну увагу слід приділяти роз'ясненню їх важливості та необхідності реальних змін поведінки поліцейських у відповідності з вимогами, встановлених Правилами, усвідомленню службових обов'язків, розумінню впливу Правил на повсякденну роботу та особливостям їх реалізації в практичній діяльності.

Аналіз Правил дає підстави стверджувати, що частина їх вимог носять доволі розмитий характер і не враховують специфіки підрозділів МВС, але їх

затвердження є безумовно позитивним зрушенням у напрямі побудови такої системи правоохоронних органів, яка відповідає сучасному інформаційному суспільству. Серед організаційних заходів щодо підвищення ефективності роботи Національної поліції слід передбачити запровадження посади уповноваженого з питань поліцейської етики та Комісії з професійної етики, що відповідатиме вимогам Європейського кодексу поліцейської етики. Метою діяльності Комісії є зміцнення службової дисципліни і законності, забезпечення дотримання норм професійної етики, попередження та розв'язання конфліктів інтересів у повсякденній діяльності поліцейських. Основними задачами роботи Комісії, на наш погляд, слід визнати наступні:

- профілактика та попередження порушень законності та службової дисципліни, зловживань службовим положенням;
- забезпечення дотримання правоохоронцями Правил етичної поведінки поліцейських, підвищення суспільної довіри і моральної підтримки поліції з боку суспільства, укріплення позитивного іміджу та престижу поліції;
- виявлення конфлікту інтересів в діяльності правоохоронців, який може причинити шкоду законним інтересам громадян, організаціям і суспільству в цілому, дискредитувати Національну поліцію, а також урегулювання цих конфліктів;
- примирення міжособистісних конфліктів серед співробітників поліції;
- здійснення ефективного профілактичного та виховного впливу на тих правоохоронців, які порушують службову дисципліну, норми професійної етики, дискредитують роботу поліції.

Висновки до розділу 3

Однією з пріоритетних задач української держави є побудова відкритого інформаційного суспільства. В цілому в Україні сформовані передумови його розвитку, однак позитивна динаміка ще не стала визначальною, цілий ряд

причин, що носять комплексний характер, сповільнює цей процес: загальноекономічні (тривала криза, низький рівень матеріального забезпечення, розрізнення соціально-економічного розвитку різних регіонів країни, міської та сільської місцевості); відсутність цілісної інформаційної інфраструктури; розпорошеність державних інститутів, що відповідають за входження України у глобальний інформаційний простір; недостатня кількість державних програм у цьому напрямі тощо. Ряд положень законів морально застаріли і не відповідають сучасному розвитку ІКТ, не враховують змін у законодавстві України та досвіду виконання Національної програми інформатизації. Загальним недоліком багатьох законів є їх термінологічна лакуна та те, що багато правових відносин в інформаційній сфері залишаються поза правовим регулюванням. Пропонуємо внести до проекту закону «Про внесення змін до Закону України «Про Національну програму інформатизації» ряд уточнень та доповнень:

1) Доповнити ст. 1 «Основні терміни і поняття» наступними визначеннями:

- автентифікація – електронна процедура встановлення електронної ідентифікації фізичної, юридичної особи та надання їм певних прав і повноважень, а також походження та цілісність даних в електронній формі;

- електронний ідентифікатор людини – сукупність ідентифікаційних даних людини, її цифрове ім'я, що містить відомості про людину, занесені у базу даних і дозволяють виокремити її серед інших людей;

- електронна ідентифікація особи – електронна процедура використання ідентифікаційних даних особи, які однозначно визначають фізичну або юридичну особу (представника юридичної особи);

- е-сервіси – засіб надання послуг за допомогою інформаційно-комунікативних технологій;

- електронне самоврядування – спосіб організації роботи місцевого самоврядування з надання інформаційно-консультативних та адміністративно-

дозвольних послуг громадянам, представникам бізнесу та неурядовим організаціям за допомогою інформаційних систем і технологій;

- інформаційна діяльність – діяльність з виробництва інформаційного продукту, яка включає в себе виробництво, збереження, розподіл, розповсюдження і споживання інформації та надання інформаційних послуг;

- інформаційна продукція – результат діяльності будь-якої особи, що містить інформацію (дані, знання), носії інформації, інформаційні засоби та техніку, що забезпечують інформаційну діяльність;

- кібернетичний простір України – віртуальне комунікаційне середовище, утворене сукупністю інформаційних, телекомунікаційних, інформаційно-телекомунікаційних систем і мереж державних органів, органів місцевого самоврядування, а також фізичних та юридичних осіб, які функціонують на території України або знаходяться під її юрисдикцією.

2) У третьому абзаці ст. 2 словосполучення «європейський цифровий ринок» замінити на **«цифровий ринок Європейського Союзу»**.

3) До першого та четвертого абзацу ст. 2, п'ятого абзацу ст. 24, першого, п'ятого і шостого абзацу ст. 26 після слів «органи місцевого самоврядування» внести наступне доповнення: **«...та об'єднані територіальні громади»**.

4) У ст. 4 розширити перелік суб'єктів, які беруть участь у відносинах, що регулюються цим Законом, включивши до нього: суб'єкти господарювання, які працюють на ринку інформатизації (ІТ-компанії, медіа-корпорації, дата-центри тощо) та власників інформаційних систем і засобів інформатизації.

5) Доповнити перший абзац ст. 5: «Головною метою Національної програми інформатизації є створення необхідних умов для забезпечення розвитку інформаційного суспільства, широких можливостей для задоволення інформаційних потреб та реалізації прав **і свобод** громадян...».

6) У ст. 5 до основних завдань Програми додати: «створення та впровадження стандартів е-урядування та е-демократії».

7) У ст. 6 «Функції державних органів у реалізації Національної програми інформатизації» після слів «впровадження інструментів надання е-послуг» внести доповнення «...**та контроль їх якості**».

8) У ст. 10 до переліку державних замовників окремих завдань інформатизації додати об'єднані територіальні громади.

Найбільш назрілими морально-правовими проблемами становлення в Україні інформаційного суспільства, на наш погляд, є: забезпечення права на інформацію та вплив її на правову дійсність, захист духовного життя людини і суспільства в умовах неконтрольованого інформаційного потоку, захист індивідуальної та суспільної свідомості від маніпуляцій в мережевому середовищі, формування та розвиток правової культури в інформаційному суспільстві, інформаційне насильство та інформаційна безпека. У тій політичній ситуації, що склалася сьогодні в Україні, правова складова інформаційного контенту стає не просто просвітницьким проектом, а фактором збереження самої державності.

Правові основи захисту суспільства від руйнівної дії аморальної продукції встановлює Закон України «Про захист суспільної моралі», але поза дією Закону залишаються засоби просування такої продукції. Пропонуємо розширити сферу застосування закону, виклавши преамбулу у наступній редакції: «Цей Закон встановлює правові основи захисту суспільства від розповсюдження продукції, що негативно впливає на суспільну мораль **та засобів просування продукції, якщо вони суперечать моральним принципам**».

Виважена державна політика в сфері захисту суспільної моралі в інформаційному середовищі, має містити, на наш погляд, наступні заходи: розроблення механізму взаємодії держави з громадськістю для контролю над дотриманням чинного законодавства у діяльності ЗМІ; введення обов'язкового кодування з метою обмеження вільного доступу до тих програм, які можуть завдати шкоди неповнолітнім або показ їх у встановлений часовий інтервал у разі неможливості такого кодування; розроблення Кодексу кіберетики;

широкий суспільний дискурс актуальних питань комп'ютерної етики, норм мережевої етики (нетікету), проведення конференцій, семінарів, участь у міжнародних програмах відповідної спрямованості; опрацювання і введення в освітній процес закладів загальної середньої освіти рекомендацій щодо безпечного використання дітьми та підлітками Інтернету (освітні заходи у цій сфері повинні охоплювати як неповнолітніх, так і батьків, учителів) з метою інформування щодо можливих аморальних та протиправних наслідків неконтрольованого використання інформації та комунікаційних технологій, попередження кіберзлочинів, виховання відповідальної онлайн-поведінки; введення в закладах вищої освіти спеціальних курсів з комп'ютерної етики та прийняття ЗВО Кодексів комп'ютерної етики; розроблення етичного Кодексу, який регулюватиме питання суспільної моралі серед суб'єктів, діяльність яких пов'язана з обігом продукції сексуального чи еротичного характеру; створення незалежного громадського органу з питань захисту суспільної моралі, діяльність якого буде здійснюватися на громадських засадах; систематичне проведення виховних заходів у закладах освіти з метою пропаганди моральних цінностей; підтримка національної культури, мистецтва, книговидання, культурних та етичних традицій; здійснення моніторингу та контролю у сфері захисту суспільної моралі, аналіз процесів і тенденцій у цій сфері.

Цілеспрямована робота в плані подальшого удосконалення правового регулювання інформаційних відносин, на наш погляд, має відбуватися за наступними напрямками: розширення права громадян на звернення до органів влади за допомогою сучасних ІКТ систем; подальше спрощення адміністративних послуг в контексті впровадження концепції е-урядування; унормування діяльності з поширення інформації в мережі Інтернет, що потребує розроблення та прийняття закону «Про засоби масової інформації в мережі Інтернет», в якому необхідно передбачити визначення правового статусу та принципів діяльності Інтернет-ЗМІ; вдосконалення правових вимог щодо дотримання етичних стандартів в ЗМІ та інших засобах телекомунікації; формування правових умов для забезпечення плюралізму, прозорості та

неупередженості діяльності ЗМІ; визначення прав та обов'язків вітчизняних і зарубіжних суб'єктів інформаційних відносин в національному сегменті Інтернет; посилення відповідальності за незаконне розміщення та використання об'єктів авторського та суміжних прав у мережі Інтернет; узгодження термінології в інформаційному законодавстві; розроблення та ухвалення Інформаційного Кодексу України; підвищення за допомогою ІКТ доступності права для населення; розроблення правової бази щодо захисту приватної інформації.

В умовах входження України в світовий інформаційний простір і реформування усіх сфер життєдіяльності держави відбувається докорінна трансформація органів внутрішніх справ, головною метою яких є перетворення системи МВС України в правоохоронне відомство європейського зразка. На наш погляд, подальше реформування діяльності Національної поліції потребує внесення змін до Закону «Про Національну поліцію» у відповідності до європейських стандартів:

- запровадити строк зберігання інформації про громадян в базах даних поліції;
- гарантувати право громадян на повагу до особистого та сімейного життя: розосередити бази даних, які містять персональну інформацію, по різних органам влади, що дасть можливість контролювати доступ до них;
- виключити можливість ведення бази даних стосовно осіб, щодо яких поліцейські здійснюють профілактичну роботу;
- узгодити діяльність органів і служб МВС у формуванні та використанні відомчих інформаційних систем та ресурсів, що сприятиме впровадженню єдиних методологічних, технічних та організаційних принципів і підходів до створення інформаційних систем та інноваційних інформаційних технологій.

Враховуючи необхідність відновлення іміджу професії поліцейського, пропонуємо ввести наступну преамбулу до «Правил етичної поведінки поліцейських»: «Поліцейська діяльність – це гідна професія, яка відіграє важливу роль у підтриманні справедливого і чесного суспільства. Народ

України має право сподіватися на те, що служба поліції буде захищати і відстоювати його загальнолюдські права, забезпечуючи владу закону». Записати п. 1 IV Розділу у наступній редакції: «Поліцейський виконує свої службові обов'язки в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах **соціального** партнерства і спрямовує свою діяльність на задоволення їхніх потреб, **результативність діяльності поліції значно підвищується, якщо вона користується підтримкою громадськості та тісно з нею взаємодіє**». Серед організаційних заходів щодо підвищення ефективності роботи Національної поліції слід передбачити запровадження посади уповноваженого з питань поліцейської етики та Комісії з професійної етики.

ВИСНОВКИ

У висновках наведено теоретичне узагальнення і вирішення наукової проблеми, що полягає в необхідності філософсько-правового осмислення взаємодії права та моралі в сучасному інформаційному суспільстві та виявленні зв'язків між розвитком інформаційного суспільства і тими викликами, що постають у морально-правовій сфері; запропоновано практичні пропозиції та рекомендації, направлені на підвищення ефективності взаємодії права та моралі в процесі розбудови інформаційного суспільства в Україні. Основні теоретичні, методологічні та практичні результати дослідження викладені у наступних висновках:

1. Дослідити взаємодію права та моралі можливо за допомогою методологічного інструментарію, наданого теорією філософії права, яка потребує поєднання класично-раціональної, некласичної та посткласичної методології. Підґрунтям дисертаційної роботи став філософсько-методологічний плюралізм, тобто визнання різних методів, здатних розкрити взаємозв'язок права та моралі в умовах переходу до інформаційного суспільства. Стрижневим методом дисертаційного дослідження є аксіологічний, який, будучи проявом постмодерного правового мислення, дозволяє подолати вузькість нормативного розуміння права.

2. У філософсько-правовій думці історично склалися два підходи до трактування взаємодії права та моралі: природно-правовий (право має відповідати моральній природі людини) і позитивістський (протиставлення права та моралі). Однак, сьогодні у правознавстві відбувається процес конвергенції юридичного позитивізму та теорії природного права: позитивісти не заперечують взаємозв'язку права та моралі, моральної складової у змісті права, визнаючи, що правова система може безпосередньо містити у собі певні моральні норми, а прихильники теорії природного права стверджують, що

мораль включає у себе обов'язок зберігати правопорядок, зокрема систему юридичних законів, встановлених державою.

3. Ускладнення структури та процесів сучасного суспільства призводить до плюралізму моралі та праворозуміння, що, у свою чергу, зумовлює розбіжності в оцінці взаємозв'язку права та моралі. Різні варіанти вирішення цієї проблеми мають, по можливості, не протидіяти, а співіснувати і взаємодіяти. В умовах сучасності проблема взаємодії права та моралі має знайти рішення в їх оптимальному поєднанні. Право та мораль діалектично взаємопов'язані й взаємообумовлені, однак ця взаємодія через те, що за своєю суттю вони є різними формами суспільної свідомості, є складною і неоднозначною. Взаємодія права та моралі є процесом взаємовпливу, що сприяє прогресу як моральних, так і правових відносин. Можна припустити, що з часом взаємозв'язок і взаємодія права та моралі будуть тільки зміцнюватися: право дедалі все більше стане спиратися на моральні норми, а мораль – забезпечувати добровільне дотримання права.

4. Концепт інформаційного суспільства є важливим елементом сучасної теорії суспільного прогресу, він відображає виникнення нової системи регламентації суспільного буття та формує гуманістичний вимір технологічного прогресу. Термін «інформаційне суспільство» включає в себе: формування єдиного інформаційно-комунікативного простору держав; повноправну участь у процесах інформаційної та економічної інтеграції держав і регіонів; домінування в економіці нових технологічних укладів, які ґрунтуються на масовому використанні ІКТ; розвиток ринку інформації та знань; зростання ролі інформаційно-комунікаційної інфраструктури; підвищення рівня освіти; створення ефективної системи забезпечення прав громадян і соціальних інститутів на вільне отримання та використання інформації як важливої умови демократичного розвитку. Переход до інформаційного суспільства передбачає сполучення ІКТ з розробленням соціальних програм і вимагає комплексного підходу, заснованого на верховенстві права і дотримання інтересів особистості, суспільства і держави.

Тому інформаційне суспільство слід розглядати як ідеальну модель соціального устрою, реалізація якої на практиці може і не відбутися.

5. ІКТ мають величезний потенціал впливу на життя людини і суспільства, швидкість і масштаб якого постійно зростає. Але цей вплив не є завідомо позитивним і не забезпечує автоматично вихід цивілізації на траєкторію сталого розвитку. Побудова інформаційного суспільства ставить перед людством ряд викликів: інформаційні технології починають переважати над традиційними формами формування особистісних цінностей, розмиваються стандарти самовираження особистості, змінюється увесь комплекс ціннісних орієнтацій, сам моральний статус індивіда та механізми регуляції його поведінки (поглиблюється відчуження, комунікація стає формальною і вихолощеною, збільшується ступінь конфліктогенності, міжособисті відносини позбавляються стабільності), руйнуються культурні цінності, втрачається національна ідентичність. Складається нова форма соціальних взаємовідносин, в яких Інтернет стає організуючим началом: віртуалізується не лише суспільство, але й породжена ним особистість. Поява нової віртуальної реальності породжує ряд правових проблем: правове регулювання мережі Інтернет, кіберзлочинність, питання інтелектуальної власності, забезпечення безпеки і конфіденційності інформації, можливість психологічного впливу на індивідуальну й суспільну свідомість. Успішність вирішення цих проблем є одним із тих чинників, що впливають на розвиток інформаційного суспільства. Правова система в умовах розширення кіберпростору потребує модернізації, а сам кіберпростір – етичних норм поведінки. Особлива увага при цьому повинна приділятися співвідношенню інтересів держави, суспільства та індивіда: необхідно уникати надмірного регулювання з боку держави, дотримання етичних норм кіберпростору може бути достатньо ефективним засобом правового регулювання.

6. Процес зближення міжнародної правової системи і національних правових систем в умовах інформаційного суспільства представляє собою багаторівневу структурну діяльність держав у галузі правового забезпечення

міжнародної інформаційної сфери. Головною метою інтеграційного процесу є визначення основних параметрів правового регулювання інформаційного обміну на міжнародному рівні. Реалізація цієї задачі довготривалий процес: спостерігається дискретність, неузгодженість і суперечливість нормативних правових актів; окремі нормативні правові документи міжнародного рівня не відповідають тенденціям розвитку інформаційного суспільства, а деякі з них опереджають рівень розвитку внутрішньодержавного інформаційного законодавства. Це можна пояснити відсутністю глибокого теоретичного аналізу при їх формуванні, недостатнім рівнем взаємодії держав. Розмаїття інформаційно-правових відносин робить неможливим визначення якоїсь єдиної «правильної» моделі інтеграції інформаційного законодавства, форма і механізми якої мають обиратися з урахуванням особливостей національної законодавчої системи та значимості самих інформаційно-правових відносин.

7. Однією з пріоритетних задач української держави є побудова відкритого інформаційного суспільства. В цілому в Україні сформовані передумови його розвитку, однак позитивна динаміка ще не стала визначальною, цілий ряд причин, що носять комплексний характер, сповільнює цей процес: загальноекономічні (тривала криза, низький рівень матеріального забезпечення, відмінність у рівні соціально-економічного розвитку різних регіонів країни, міської та сільської місцевості), відсутність цілісної інформаційної інфраструктури, розпорошеність державних інститутів, що відповідають за входження України у глобальний інформаційний простір. Розвиток і регулювання інформаційного суспільства в Україні в останні роки ускладнюються політичною й економічною нестабільністю, високим рівнем корупції в органах державного управління і на місцях. Ряд положень законів в інформаційній сфері морально застаріли і не відповідають сучасному розвитку ІКТ, не враховують змін у законодавстві України та досвіду виконання Національної програми інформатизації. Загальним недоліком багатьох законів є їх термінологічна лакуна та те, що багато правових відносин в інформаційній сфері залишаються поза правовим регулюванням. Пропонуємо внести до

проекту закону «Про внесення змін до Закону України «Про Національну програму інформатизації ряд уточнень та доповнень:

- Доповнити ст. 1 «Основні терміни і поняття» наступними визначеннями:

автентифікація – електронна процедура встановлення електронної ідентифікації фізичної, юридичної особи та надання їм певних прав і повноважень, а також походження та цілісність даних в електронній формі;

електронний ідентифікатор людини – сукупність ідентифікаційних даних людини, її цифрове ім'я, що містить відомості про людину, занесені у базу даних і дозволяють виокремити її серед інших людей;

електронна ідентифікація особи – електронна процедура використання ідентифікаційних даних особи, які однозначно визначають фізичну або юридичну особу (представника юридичної особи);

е-сервіси – засіб надання послуг за допомогою інформаційно-комунікативних технологій;

електронне самоврядування – спосіб організації роботи місцевого самоврядування з надання інформаційно-консультативних та адміністративно-дозвольних послуг громадянам, представникам бізнесу та неурядовим організаціям за допомогою інформаційних систем і технологій;

інформаційна діяльність – діяльність з виробництва інформаційного продукту, яка включає в себе виробництво, збереження, розподіл, розповсюдження і споживання інформації та надання інформаційних послуг;

інформаційна продукція – результат діяльності будь-якої особи, що містить інформацію (дані, знання), носії інформації, інформаційні засоби та техніку, що забезпечують інформаційну діяльність;

кібернетичний простір України – віртуальне комунікаційне середовище, утворене сукупністю інформаційних, телекомунікаційних, інформаційно-телекомунікаційних систем і мереж державних органів, органів місцевого самоврядування, а також фізичних та юридичних осіб, які функціонують на території України або знаходяться під її юрисдикцією.

- У третьому абзаці ст. 2 словосполучення «європейський цифровий ринок» замінити на **«цифровий ринок Європейського Союзу»**.

- До першого та четвертого абзацу ст. 2, п'ятого абзацу ст. 24, першого, п'ятого і шостого абзацу ст. 26 після слів «органи місцевого самоврядування» внести наступне доповнення: **«...та об'єднані територіальні громади»**.

- У ст. 4 розширити перелік суб'єктів, які беруть участь у відносинах, що регулюються цим Законом, включивши до нього: суб'єкти господарювання, які працюють на ринку інформатизації (ІТ-компанії, медіа-корпорації, дата-центри тощо) та власників інформаційних систем і засобів інформатизації.

- Доповнити перший абзац ст. 5: «Головною метою Національної програми інформатизації є створення необхідних умов для забезпечення розвитку інформаційного суспільства, широких можливостей для задоволення інформаційних потреб та реалізації прав **і свобод** громадян...».

- У ст. 5 до основних завдань Програми додати: «створення та впровадження стандартів е-урядування та е-демократії».

- У ст. 6 «Функції державних органів у реалізації Національної програми інформатизації» після слів «впровадження інструментів надання е-послуг» внести доповнення **«...та контроль їх якості»**.

- У ст. 10 до переліку державних замовників окремих завдань інформатизації додати об'єднані територіальні громади.

8. В інформаційному світі, як на глобальному рівні, так і в Україні, спостерігається загальна тенденція примітивізації ціннісних орієнтацій і формування культу споживання. Серед негативних соціальних наслідків деформації ціннісно-нормативних орієнтацій в сучасній Україні, найбільш тривожними є: загальна дегуманізація суспільства, зростання криміногенності, розрив спадкоємності в культурній традиції, втрата національної ідентичності, соціальна ущербність. Створюється специфічний інформаційний світ, в якому нові ціннісно-сміслові моделі здатні змінити всю аксіологічну парадигму соціуму. Найбільш назрілими морально-правовими проблемами становлення в Україні інформаційного суспільства, на наш погляд, є: забезпечення права на

інформацію та вплив її на правову дійсність, захист духовного життя людини і суспільства в умовах неконтрольованого інформаційного потоку, захист індивідуальної та суспільної свідомості від маніпуляцій в мережевому середовищі, формування та розвиток правової культури в інформаційному суспільстві, інформаційне насильство та інформаційна безпека. У тій політичній ситуації, що склалася сьогодні в Україні, правова складова інформаційного контенту стає не просто просвітницьким проектом, а фактором збереження самої державності.

Правові основи захисту суспільства від руйнівної дії аморальної продукції встановлює Закон України «Про захист суспільної моралі», але поза дією Закону залишаються засоби просування такої продукції. Пропонуємо розширити сферу застосування закону, виклавши преамбулу у наступній редакції: «Цей Закон встановлює правові основи захисту суспільства від розповсюдження продукції, що негативно впливає на суспільну мораль та засобів просування продукції, якщо вони суперечать моральним принципам».

9. Виважена державна політика в сфері захисту суспільної моралі в інформаційному середовищі має містити, на наш погляд, наступні заходи:

- розроблення механізму взаємодії держави з громадськістю для контролю над дотриманням чинного законодавства у діяльності ЗМІ;
- введення обов'язкового кодування з метою обмеження вільного доступу до тих програм, які можуть завдати шкоди неповнолітнім або показ їх у встановлений часовий інтервал у разі неможливості такого кодування;
- розроблення Кодексу кіберетики, в який поряд із загальнолюдськими етичними принципами та нормами необхідно включити принципи, розроблені в комп'ютерній етиці;
- широкий суспільний дискурс актуальних питань кіберетики, норм мережевої етики (нетікету), проведення конференцій, семінарів, участь у міжнародних програмах відповідної спрямованості;
- опрацювання і введення в освітній процес закладів загальної середньої освіти рекомендацій щодо безпечного використання дітьми та підлітками

Інтернету (освітні заходи у цій сфері повинні охоплювати як неповнолітніх, так і батьків, учителів) з метою інформування щодо можливих аморальних та протиправних наслідків неконтрольованого використання інформації та комунікаційних технологій, попередження кіберзлочинів, виховання відповідальної онлайн-поведінки;

- введення в закладах вищої освіти спеціальних курсів з комп'ютерної етики та прийняття ЗВО Кодексів комп'ютерної етики;

- розроблення етичного Кодексу, який регулюватиме питання суспільної моралі серед суб'єктів, діяльність яких пов'язана з обігом продукції сексуального чи еротичного характеру;

- створення незалежного громадського органу з питань захисту суспільної моралі, діяльність якого буде здійснюватися на громадських засадах;

- систематичне проведення виховних заходів у закладах освіти з метою пропаганди моральних цінностей;

- підтримка національної культури, мистецтва, книговидання, культурних та етичних традицій;

- здійснення моніторингу та контролю у сфері захисту суспільної моралі, аналіз процесів і тенденцій у цій сфері.

Цілеспрямована робота в плані подальшого удосконалення правового регулювання інформаційних відносин, на наш погляд, має відбуватися за наступними напрямками:

- розширення права громадян на звернення до органів влади за допомогою сучасних ІКТ систем;

- подальше спрощення адміністративних послуг в контексті впровадження концепції е-урядування;

- унормування діяльності з поширення інформації в мережі Інтернет, що потребує розроблення та прийняття закону «Про засоби масової інформації в мережі Інтернет», в якому необхідно передбачити визначення правового статусу та принципи діяльності Інтернет-ЗМІ;

- вдосконалення правових вимог щодо дотримання етичних стандартів в ЗМІ та інших засобах телекомунікації;
- формування правових умов для забезпечення плюралізму, прозорості та неупередженості діяльності ЗМІ;
- визначення прав та обов'язків вітчизняних і зарубіжних суб'єктів інформаційних відносин в національному сегменті Інтернет;
- посилення відповідальності за незаконне розміщення та використання об'єктів авторського та суміжних прав у мережі Інтернет;
- узгодження термінології в інформаційному законодавстві;
- розроблення та ухвалення Інформаційного Кодексу України;
- підвищення за допомогою ІКТ доступності права для населення;
- розроблення правової бази щодо захисту приватної інформації.

10. В умовах входження України в світовий інформаційний простір і реформування усіх сфер життєдіяльності держави відбувається докорінна трансформація органів внутрішніх справ, головною метою яких є перетворення системи МВС України в правоохоронне відомство європейського зразка. На наш погляд, подальше реформування діяльності Національної поліції потребує внесення змін до Закону «Про Національну поліцію» у відповідності до європейських стандартів:

- запровадити строк зберігання інформації про громадян в базах даних поліції;
- гарантувати право громадян на повагу до особистого та сімейного життя: розосередити бази даних, які містять персональну інформацію, по різних органам влади, що дасть можливість контролювати доступ до них;
- виключити можливість ведення бази даних стосовно осіб, щодо яких поліцейські здійснюють профілактичну роботу;
- узгодити діяльність органів і служб МВС у формуванні та використанні відомчих інформаційних систем та ресурсів, що сприятиме впровадженню єдиних методологічних, технічних та організаційних принципів і підходів до створення інформаційних систем та інноваційних інформаційних технологій.

Враховуючи необхідність відновлення іміджу професії поліцейського, пропонуємо ввести наступну преамбулу до «Правил етичної поведінки поліцейських», в якій підкреслюється соціальна значущість професії поліцейського: «Поліцейська діяльність – це гідна професія, яка відіграє важливу роль у підтриманні справедливого і чесного суспільства. Народ України має право сподіватися на те, що служба поліції буде захищати і відстоювати його загальнолюдські права, забезпечуючи владу закону». Підкреслити зв'язок між результативністю діяльності поліції та її підтримкою з боку громадськості: записати п. 1 IV Розділу у наступній редакції: «Поліцейський виконує свої службові обов'язки в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах соціального партнерства і спрямовує свою діяльність на задоволення їхніх потреб, результативність діяльності поліції значно підвищується, якщо вона користується підтримкою громадськості та тісно з нею взаємодіє». Серед організаційних заходів щодо підвищення ефективності роботи Національної поліції слід передбачити запровадження посади уповноваженого з питань поліцейської етики та Комісії з професійної етики. Мета діяльності Комісії: зміцнення службової дисципліни і законності, забезпечення дотримання норм професійної етики, попередження та розв'язання конфліктів інтересів у повсякденної діяльності поліцейських.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абросимова О.К. Взаимодействие права и морали в современном обществе. М: РГБ, 2003. 192 с.
2. Аврелий Августин О граде Божьем. URL: http://krotov.info/library/01_a/avg/ustin_035.htm#.D0.93.
3. Агешин Ю.А. Политика, мораль, право. М.: Юрид. лит., 1982. 160 с.
4. Аквинский Ф. Сумма теологии. К.: Эльга, Ника-Центр, 2010. 434 с.
5. Алексеев С.С. Восхождение к праву. Поиски и решения. М.: Норма, 2001. 752 с.
6. Алексеев С.С. Право: Азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования. М.: Статут, 1999. 711 с.
7. Алексеев С.С. Теория права. М.: Изд-во БЕК, 1995. 320 с.
8. Алексеева И. Ю. Возникновение идеологии информационного общества. *Информационное общество*. 1999. № 1. С. 30-35.
9. Альчук М. Дисертаційне дослідження Б. Кістяківського як важливий внесок у розвиток філософсько-правового вчення. *Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи)*: Статті учасників Четвертого всеукраїнського «круглого столу» (м. Львів, 28-29 листопада 2008 року). Львів: Край, 2009. С.7-17.
10. Аристотель Никомахова етика. Собр. соч. в 4 т. М.: Мысль, 1983. Т.4. 830 с.
11. Аристотель Риторика URL: http://www.e-reading.club/chapter.php/71986/2/Aristotel'_-_Ritorika.html
12. Баймуратов М. Правова природа міжнародних стандартів місцевого самоврядування: від міжнародної угоди до імплементації у національне законодавство. *Вибори та демократія*. 2006. № 4 (10). С. 17-25.
13. Балинська О.М. Методологія семіотики права. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2013. №1-2. С.11-22.
14. Бандура О.О. Аксиологія права як складова філософії права. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2015. №1-2 (9-10). С.45-56.

15. Бандура О.О. Єдність цінностей та істини в праві. К.: [б.в.], 2000. 200 с.
16. Бандура О.О. Основні риси діалектики аксіології та гносеології права. *Форум права*. 2011. № 1. С. 42-49.
17. Бандура О.О. Юриспруденція як складова соціально-гуманітарної сфери науки. *Філософські обрії*. 2008. №20. С. 210-222.
18. Батиев Л. В. Закон и благодать в «Сумме теологии» Фомы Аквинского. *Философия права*. 2013. №2 (57). С.31-35.
19. Батиев Л.В. Право и мораль в философии Нового времени. URL: <http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1191700>
20. Бауман З. Индивидуализированное общество. М.: Логос, 2005. 390 с.
21. Бачило И. Л. Гражданское общество в зеркале информационной среды URL: www.ifar.ru/library/book281.pdf
22. Бачило И. Л., Лопатин В. Н., Федотов М. А. Информационное право: учебник. СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. 789 с.
23. Бачило И. Л. Меняются ли функции права в условиях информатизации? URL: www.ifar.ru/library/book281.pdf.
24. Безверха Т. В. Розвиток державної політики у сфері захисту суспільної моралі в Україні. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. Електронний збірник наукових праць. 2011. Вип. 2 (6). URL: <http://www.dbuara.dp.ua/zbirnik/2011-02%286%29/11btvsmu.pdf>
25. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну. М.: Прогресс-Традиция, 2000. 381 с.
26. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. / пер. с англ. В. Л. Иноземцева. М.: Academia, 2004. 944 с.
27. Белл Д. Социальные рамки информационного общества URL: <http://www.alt-future.narod.ru/Future/bell.htm>

28. Беляева Е. В. Индивидуальный и коллективный субъекты морали в эпоху глобализации. *Філософські проблеми гуманітарних наук: Збірка наукових праць*. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-11586.html>
29. Берман Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования. / пер. с англ. М.: Изд-во МГУ: Издательская группа ИНФРА-М–НОРМА, 1998. 624с.
30. Бибахин В.В. Введение в философию права. М.: ИФ РАН, 2005. 345 с.
31. Білоус В. В. Стан і перспективи впровадження прогресивних інформаційних технологій у сфері забезпечення громадської безпеки та громадського порядку. *Судова та слідча практика в Україні*. 2017. Вип. 3. С. 62–70.
32. Бодрийяр Ж. Симулякры и симуляция URL: http://lit.lib.ru/k/kachalow_a/simulacres_et_simulation.shtml
33. Бондар Ю. М. Моральні основи права як предмет етико-правових досліджень. *Демократія та право: проблеми взаємовпливу та взаємозалежності*. Матеріали міжнар. наук. конф. (26 жовтня 2007 р., м. Київ). Харків: Право, 2008. С.117-125.
34. Боруленков Ю.П. Методология юридического познания. *Юридическая наука и правоохранительная практика*. 2013. №1 (23). С.13-19.
35. Бочарников И. В. Зарубежный опыт правового регулирования телевизионного вещания. URL: <http://politikus.ru/video/92889-pervaya-studiya-050417.html>
36. Братасюк В. М. Интеллектуальна традиція постмодерну та проблеми реформування правової системи України. *Проблеми філософії права*. К. ; Чернівці: Рута, 2004. Том II. С. 156-162.
37. Бурденюк В. М. Засади та принципи діяльності національної поліції України. *Право*. 2015. №3. С.57-63.
38. Вовк В.М. «Правовий менталітет» стародавніх римлян. *Вісник Національної юридичної академії України*. 2012. № 3. С. 261-266.
39. Воднік В. Д. Роль засобів масової інформації у профілактиці соціальних відхилень в умовах побудови громадянського суспільства в Україні. *Інформаційне суспільство і держава: проблеми взаємодії на сучасному етапі:*

зб. наук. ст. та тез наук. доповід. за матеріалами міжнар. наук.-практ. конф. (м.Харків, 26 жовтн. 2012 р.). Харків: НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2012. С. 125-128.

40. Вооргоф Д. Огляд та аналіз Закону України «Про захист суспільної моралі». URL: <http://ru.telekritika.ua/2011-11-02/66912>

41. Воробйова О. Інформаційне суспільство та його вплив на становлення електронного бізнесу. *Науковий вісник «Демократичне врядування»*. 2010. Вип. 5. URL: <http://www.lvivacademy.com/visnik5/fail/+Vorobjova.pdf>

42. Всемирный обзор экономических преступлений за 2016 год. URL: <http://www.pwc.ru/>

43. Гармонізація цифрових ринків. URL: http://www.e-ukraine.org.ua/media/Lviv_Minich_1.pdf

44. Гвоздік О. І. Ідея прав людини: суперечності розвитку та реалізації. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2012. № 1. С.34 – 42.

45. Гвоздік О. І. Семантико-модельні основи логіки права. *Вісник НАУ*. 2010. № 1 (11) С. 5-9.

46. Гегель Г.В.Ф. Философия права. М.: Мысль, 1990. 524 с.

47. Герасіна Л. М., Сахань О. М. Деструктивна інформація як чинник конфліктності та соціальної напруженості в сучасному українському суспільстві. *Інформаційне суспільство і держава: проблеми взаємодії на сучасному етапі*: зб. наук. ст. та тез наук. доповід. за матеріалами міжнар. наук.-практ. конф. (м.Харків, 26 жовтн. 2012 р.). Харків: НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2012. С. 31-36.

48. Гіда Є. О. Концепція деонтологічної охорони правопорядку. *Закарпатські правові читання*: матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених та студентів (29-30 квітня 2010 р.). Ужгород: ЗакДУ, 2010. Т.1. С.23-27.

49. Гнатюк С. Л., Здіорук С. І. Проблеми становлення інформаційного суспільства в Україні. *Стратегічні пріоритети*. 2007. №1 (2) С.95-101.

50. Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского. Сочинения в 2 т. М.: «Мысль», 1991. Т. 2. 731 с.
51. Гоббс Т. Основ философии. Часть третья. О гражданине. Сочинения в 2 т. М.: «Мысль», 1991. Т. 1. С. 270-506.
52. Гоббс Т. Человеческая природа. Сочинения в 2 т. М.: «Мысль», 1991. Т. 1. С. 507-573.
53. Гобгауз Л. Т. Держава та індивід. *Лібералізм: Антологія* К.: Смолоскип, 2002. С.675-684.
54. Гринченко Т. А. Этические и правовые аспекты контроля содержимого Интернета. *Математичні машини і системи*. 2010. №2. С.178-192.
55. Гринченко Т. А. Этические проблемы Интернет. *Экология и ресурсы*. 2008. Вып. 18. С. 85-88.
56. Гринченко Т. А. Этические проблемы формирования глобального информационного пространства. *Математичні машини і системи*. 2007. №3. С. 76-84.
57. Гриценко О. А., Гончаренко Н. К., Кушнарџова М. Б. Процеси глобалізації й збереження національної ідентичності в Україні. *Український центр культурних досліджень*. URL: <http://www.culturalstudies.in.ua/2012-1.php>
58. Гриценко О. В. Державна політика розвитку інформаційного суспільства як об'єкт наукових досліджень. *Стратегічні пріоритети*. 2009. №4 (13). С.77-82.
59. Гроций Г. О праве войны и мира: Репринт. с изд. 1956 г. / пер. с лат. А. Л. Сакетти. М.: Ладомир, 1994. 868 с.
60. Гусейнов А. А. Закон и поступок (Аристотель, Кант, М.М. Бахтин). *Этическая мысль*. М.: Институт философии. 2001. Выпуск 2. С.3-26.
61. Гусейнов А. А., Иррилиц Г. Краткая история этики. М.: «Мысль», 1987. 589 с.
62. Гусейнов А. А. Мораль и разум URL: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000054/>
63. Гусейнов А. А. Философия. Мораль. Политика: Сборник статей. М.: Академкнига, 2002. 304 с.

64. Гусейнов А.А. Этика и мораль в современном мире. *Этическая мысль*. М.: Институт философии. 2000. С.4-15.
65. Давид Р. Основные правовые системы современности. / пер. с фр. В. А. Туманова. М.: Международные отношения, 1996. 400 с.
66. Даниленко І. С. Інформаційне суспільство в контексті цивілізаційного вибору України. *Проблеми міжнародних відносин*. 2013. Вип. 7. С.64-76.
67. Данильян О. Г. Моральні дилеми інформаційного суспільства. *Інформаційне суспільство і держава: проблеми взаємодії на сучасному етапі*: зб. наук. ст. та тез наук. повід. за матеріалами міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 26 жовтня 2012 р.) – Х.: НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2012. С. 21-24.
68. Даніл'ян В. О. Інформаційне суспільство та перспективи його розвитку в Україні (соціально-філософський аналіз). Монографія. Харьков: Право, 2008. 184с.
69. Дворкін Р. Серйозний погляд на права / пер з англ. А. Фролкін. К. : Основи, 2000. 519 с.
70. Де Джордж Р. Т. Деловая этика / пер. с англ. Р. И. Столпера. СПб.: «Экономическая школа», М.: Издательская группа «Прогресс», 2001. Т.2. 560 с.
71. Дедов Д. И. Юридический метод: научное эссе. М.: Волтерс Клувер, 2008. 160 с.
72. Декларация принципов «Построение информационного общества – глобальная задача в новом тысячелетии» URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_c57
73. Делёз Ж., Гваттари Ф. Анти-Эдип. Капитализм и шизофрения URL: http://www.mirknig.com/knigi/guman_nauki/1181365388-anti-edip-kapitalizm-i-shizofreniya.html
74. Денисюк Д. Завдання Національної поліції України: проблеми законодавчого закріплення. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 8. С. 100-104.

75. Джолос С. В. Взаємодія і співвідношення права і моралі: легістський погляд. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2013. Випуск 5. Т.1. С. 37-41.

76. Дзьобань О. П., Жданенко С. Б. До проблеми морально-етичних аспектів інформаційного суспільства. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого*. 2013. №5 (19). С. 113-122.

77. Дзьобань О. П. Проблеми становлення філософії інформаційного права. *Інформаційне суспільство і держава: проблеми взаємодії на сучасному етапі*: зб. наук. ст. та тез наук. повід. за матеріалами між нар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 26 жовтн. 2016 р.) – Х.: НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2012. С.28-31.

78. Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, який стосується криміналізації дій расистського та ксенофобського характеру, вчинені через комп'ютерні системи від 28.01.2003 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_687

79. Доповідь про стан інформатизації та розвиток інформаційного суспільства в Україні за 2013 рік. / [А. І. Семенченко, С. К. Полумієнко]. URL: <http://nc.gov.ua/menu/publications/materials/>

80. Дрожжина С. В., Ширкова І. В. Проблема взаємодії права і моралі як ціннісних регуляторів суспільних відносин у контексті соціально-філософського дискурсу. *Гілея*. 2011. Вип. 47(5). С.265-271.

81. Дроздов О. Ю. Засоби масової комунікації як фактор агресивної поведінки молоді. *Вісник Харківського національного університету*. 2005. №483. С.49-54. (Серія «Психологія»).

82. Друкер П. Посткапиталистическое общество. *Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология*. М.: Academia, 1999. 640 с. URL: edu.tltsu.ru/sites/sites_content/site106/html/media50086/Novaya.doc

83. Дубов Д. В., Ожеван М. А., Гнатюк С. Л. Інформаційне суспільство в Україні: глобальні виклики та національні можливості. Аналітична доповідь.

К.: Національний інститут стратегічних досліджень, 2010. 64 с. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/dubov_infsus-31058.pdf

84. Дюжев Д. В. Специфика формирования информационного общества в Украине: история и современность. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2008. №2. С.130-135.

85. Европейская Комиссия о планируемых изменениях авторского права. URL: <http://lexdigital.ru/2012/071/>

86. Еллинек Г. Социально-этическое значение права, неправды и наказания / пер. И. И. Власова со 2-го, просмотр. автором изд. ; под ред. А.А. Рождественского. М.: Изд. Н.Н. Клочкова, 1910. 158 с. URL: <http://books.e-heritage.ru/book/46987>

87. Ермичева Е. В. Международно-правовые аспекты деятельности средств массовой информации. URL: <http://politzone.in.ua/index.php?id=983>

88. Європа 2020: стратегія для розумного, сталого та всеохоплюючого зростання URL: old.minjust.gov.ua/file/31493.doc

89. Єлманова О. М. Право та мораль: співвідношення понять в контексті аналізу основних регуляторів суспільних відносин, чинників та наслідків їхнього регулятивного впливу. *Часопис Київського університету права*. 2011. №4. С.89-93.

90. Ємець О.М. Національне законодавство України у сфері протидії злочинам проти моральності. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2015. №2 (10). С. 62-70.

91. Єфімов В. В. Щодо окремих аспектів реформування органів внутрішніх справ. *Реформування органів внутрішніх справ : проблеми та перспективи (вітчизняний і зарубіжний досвід)* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 28-29 березня 2014 р.). Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2014. С. 32–36.

92. Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства ЄС від 18.04. 2004 р. № 1629-IV URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1629-15>

93. Законодавство України та міжнародне право (проблеми гармонізації). Збірник наук. праць. / голова редкол. В. Ф. Опришко. К. : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1998. Вип. 4. 297 с.

94. Засурский Я. Н. Регулирование и саморегулирование сети Интернет: европейские документы и опыт. *Информационное общество*. 2000. Вып.4. С. 32-33.

95. Згуровський М. З. Загальні тенденції розвитку Інформаційного суспільства в глобальному контексті: Трансформації світового устрою. *Інформаційне суспільство. Шлях України*. К.: Фонд «Інформаційне суспільство України», 2004. С.109-119. URL: <http://www.a.kolodyuk.info/download/book.pdf>

96. Згуровський М. Шлях до інформаційного суспільства – від Женеви і Тунісу. *Дзеркало тижня*. 2005. 9 вересня. URL: http://gazeta.dt.ua/EDUCATION/shlyah_do_informatsiynogo_suspilstva_vid_zhenevi_do_tunisu.html

97. Иванов Д. В. Виртуализация общества. СПб.: «Петербургское Востоковедение», 2000. 96 с.

98. Инглеарт Р. Культурный сдвиг в зрелом индустриальном обществе. *Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология* / под ред. В.Л. Иноземцева. М.: Academia, 1999. 631 с.

99. Иноземцев В. Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы. М.: Логос, 2000. 167 с.

100. Іовчева А. М. Інформаційне суспільство в умовах глобалізаційного розвитку. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. 2014. Вип. 224. Т. 236. С. 108-111. (Серія «Політологія»).

101. Калюжний Р. А. Научно-технический прогресс в деятельности правоохранительных органов. К.: Наук. думка, 1990. 160 с.

102. Калюжний Р. А., Баєв О. О. Нормативно-правове забезпечення інформаційної безпеки України. *Правова інформатика*. 2009. №4 (24). С. 5-12.

103. Калюжний Р. А., Сопілко І.М. Перспективний напрям розвитку юридичної науки: трансформація правової системи в умовах глобалізації.

Наукові праці Національного авіаційного університету. К.: НАУ, 2011. № 4 (21). С. 124-127. (Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»).

104. Калюжний Р. А. Щодо питання захисту інформаційних прав громадян в Україні. *Транспортне право в XXI столітті*: матеріали III Міжнародної наукової конференції (Київ, Національний авіаційний університет, 21 лютого 2013 р.). К.: Комп'ютерпрес, 2013. С. 68-71.

105. Кант И. Критика практического разума. *Основы метафизики нравственности*. М.: Мысль, 1999. С.247-459.

106. Кант И. Метафизика нравов. *Основы метафизики нравственности*. М.: Мысль, 1999. С.563-909.

107. Карвацька С. Б. Методологічна інтерпретація у пізнанні історико-правової дійсності. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2011. Випуск 578. С.5-11. (Серія «Правознавство»).

108. Кастельс М. Информационная эпоха: Экономика, общество и культура / пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана. М.: ГУ ВШЭ, 2000. 606 с.

109. Кастельс М. Становление общества сетевых структур. *Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология* / под ред. В. Л. Иноземцева. М.: Academia, 1999. 640 с.

110. Кельзен Г. Чистое учение о праве / пер. С. В. Лезова, Ю. С. Пивоварова ; отв. ред. В. Н. Кудрявцев, Н. Н. Разумович. М.: ИНИОН РАН, 1987. Выход 1. 195 с.

111. Керимов Д. А. Методология права. Предмет, функции, проблемы философии права. М.: Аванта+, 2001. 559 с.

112. Киселев А. С. Роль нарождающегося информационного общества в развитии мировой цивилизации : монографія. М.: МОО ВПП ЮНЕСКО «Информация для всех», 2005. 164 с.

113. Кистяковский Б. А. Право как социальное явление. URL: <http://ecsocman.hse.ru/data/901/930/1219/14-Kistyakovskij.pdf>

114. Кистяковский Б. А. Социальные науки и право (Очерки по методологии социальных наук и общественной теории права). М.: Директ-Медиа, 2014. 615 с.
115. Кістяківський Б. Вибране / пер. з рос. Л. Малишевської. К. : Абрис, 1996. 512с.
116. Клімова Г. П. Роль засобів масово інформації та Інтернету у формуванні правової культури українських громадян. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. 2010. №3. С.217-224.
117. Ковальчук В. Проблема легітимності та легальності влади в державно-правових доктринах Р. Ієрінга та Г. Єллінека. *Юридична Україна*. 2011. №8. С.32-38.
118. Козлихин И. Ю. Позитивизм и естественное право. *Государство и право*. М.: Наука, 2000. № 3. С. 5-11.
119. Козловски П. Культура постмодерну. М.: Республика, 1997. 239 с.
120. Колісник В. П. Становлення сучасного інформаційного суспільства та поширення спотвореної інформації. *Інформаційне суспільство і держава: проблеми взаємодії на сучасному етапі* : зб. наук. ст. та тез наук. повід. за матеріалами міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 26 жовтня 2012 р.) Х.: НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2012. С. 17-21.
121. Колодюк А. В. Теоретичне обґрунтування поняття та виникнення інформаційного суспільства. *Борисфен*. 2004. №11 С. 18-19.
122. Комиссарова Е. Г. Цивилистическая методология в контексте научного познания. *Вестник Тюменского государственного университета*. 2008. №2. С.24-30. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/tsivilisticheskaya-metodologiya-v-kontekste-nauchnogo-poznaniya>
123. Конвенція про запобігання злочину геноциду і покарання за нього від 09.12.1948 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_155
124. Концепція Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до ЄС від 21.11. 2002 р. № 228-IV URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/228-iv>

125. Концепція першочергових заходів реформування системи Міністерства внутрішніх справ: проект. URL: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/1221414>.

126. Копылов В. А. Информационное право. М.: Юристъ, 2002. 512 с.

127. Коркунов Н. М. Лекции по общей теории права. Книга 1. Понятие права. URL: <http://www.allpravo.ru/library/doc108p0/instrum109/item258.html>

128. Костицький В. В. Партнерство правової держави і суспільства в умовах глобалізації. *Соціологія права*. 2011. №1. URL: <http://www.kostytsky.com.ua/upload/doc/partnerstvo.pdf>

129. Костицький М. В. Деякі питання методології юридичної науки. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 3-11.

130. Костицький М.В. Деякі філософські проблеми права і законодавства. *Особливості формування законодавства України: філософсько-правові, історичні та прикладні аспекти*: матеріали II Всеукраїнської наук.-практ. конф. (27 березня 2015 року). Івано-Франківськ, 2015. С. 38-39.

131. Костицький М. В. Ключові підходи до методології пізнання української історико-правової дійсності. *Науково-інформаційний вісник. Право*. 2015. №12. С. 12-17.

132. Костицький М. В. Нормативізм як методологія юриспруденції. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. № 1. С.18-30.

133. Костицький М.В. Позитивізм як методологія юриспруденції. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2014. №2. С.16-35.

134. Костицький М. В. Поліметодологізм в психології як прояв постмодерну. *Юридична психологія*. К., 2015. № 2. С.3 – 11.

135. Костицький М. В. Про діалектику як методологію юридичної науки. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2012. №1. С. 3 – 17.

136. Костицький М. В. Соціально-правова дієздатність людини та соціалізація особистості в умовах глобалізації. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права ім. Короля Данила Галицького*. 2015. Вип.11. С. 12-17.

137. Костицький М.В. Філософські проблеми правової політики. *Правова політика Української держави: матеріали міжнар. наук.-практ.конфер. присвяченої 70-чю Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаника. Ів.-Фр., 2010. Т.1. С. 36-40.*
138. Костицький М.В. Філософські та наукознавчі проблеми юриспруденції. *Філософські та методологічні проблеми права. 2013. № 1-2. С. 3-10.*
139. Костицький М. В., Кушакова-Костицька Н. В. Діалектика права як загальне вчення про право. *Філософські та методологічні проблеми права. 2014. №2. С. 21-27.*
140. Косьмій М. М. Мораль і право: питання розмежування та взаємодії. *Науково-інформаційний вісник Право. 2011. №3. С. 33-38.*
141. Кравченко С. І. Концепція права Лона Л. Фуллера: основоположні елементи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Ужгород : Гельветика, 2014. Вип. 29. Т. 1. С. 24–27. (Серія «Право»).*
142. Крепакова М. Ю. Поняття та система принципів адміністративної діяльності міліції. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2014. № 1. С. 121–129.*
143. Кушакова Н. В. Вплив інформаційних технологій на правову культуру: українські реалії. *Правова культура – основа державотворення в Україні: зб. наук. праць / за ред. М. В. Костицького, М. М. Ібрагімова. Ірпень: Нац. акад. ДПС, 2005. Вип.1. С.108-118.*
144. Кушакова-Костицька Н. В. Від свободи слова – до інформаційного суспільства. *Право України: Юридичний журнал. 2004. №7. С.129-133.*
145. Кушакова-Костицька Н. В. Деякі проблемні питання законодавчого і правового регулювання інформаційних правовідносин в контексті розвитку інформаційного суспільства в Україні. *Юриспруденція: теорія і практика. К., 2010 № 2. С. 2-6.*
146. Кушакова Н. В. Законодавче регулювання Інтернет в Україні: проблемні питання й перспективи розвитку. *Юридичний журнал. 2003. №3. URL: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=104>*

147. Кушакова-Костицька Н. В. Інтернет-реальність: «за» і «проти» (соціально-психологічні аспекти). *Перший усеукраїнський конгрес із соціальної психології (УКСП – 2010) «Соціально-психологічна наука третього тисячоліття: досвід, виклики, перспективи»* (м. Київ, 18-20 жовтня 2010 р.). URL: http://ispp.org.ua/podiy_14_s_20.htm
148. Кушакова-Костицька Н. В. Інформаційна етика як підґрунтя правового регулювання мережі Інтернет. *Юридична психологія в Україні: здобутки та перспективи: матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 24 квітня 2015 р.)*. К., 2015. С. 29-30.
149. Кушакова-Костицька Н. В. Інформаційна політика в Україні: проблеми та перспективи розвитку. *Правова політика Української держави: матеріали міжнар. наук.-практ.конфер. присвяченої 70-чю Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаника. Ів.-Фр., 2010. Т.1. С. 127-130.*
150. Кушакова-Костицька Н. В., Сердюк І. В. Інформаційне суспільство: сутність та основні концептуальні підходи. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. №1 (11). С.139-153.
151. Кушакова-Костицька Н. В. Науковий дискурс як інструмент наукового дослідження: проблемні питання. *Вісник Національної юридичної академії ім. Я. Мудрого*. Х., 2010. № 3. С. 130-140. (Серія «Філософія, філософія права, політологія, соціологія»).
152. Кушакова-Костицька Н. В. Національна ідентичність як психологічна проблема особистості в інформаційну добу. *Юридична психологія та педагогіка*. 2009. №2. С. 276-283.
153. Кушакова-Костицька Н. В. Проблема збереження національної ідентичності в інформаційному суспільстві: українська перспектива. *Науково-інформаційний вісник. Право*. 2013. №8. С.59-64.
154. Кушакова-Костицька Н. В. Розбудова інформаційного суспільства в Україні в контексті розвитку євроінтеграції. *300 років Конституції гетьмана України Пилипа Орлика: проблеми становлення і розвитку українського державотворення: матеріали міжнар. наук.-практ.конф. (м. Львів, 14.05.10)*. Львів, 2010. С. 239-242.

155. Лаптенко А. С. Мораль в информационном обществе: верность традиции или новые парадигмы? *Дискурсы этики. Альманах*. 2013. №4 (5). С.82-89.
156. Лейст О. Э. Сущность права. Проблемы теории и философии права. М.: ИКД «Зерцало-М», 2002. 288 с.
157. Лессиг Л. Свободная культура / пер. с англ. М.: Прагматика культуры, 2007. 272 с.
158. Литвак Н. В. Информационное общество: перманентная революция. М.: Колос, 2008. 416 с.
159. Ллойд Д. Идея права / пер. с англ. М. А. Юмашева, Ю. М. Юмашев. М.: «ЮГОНА», 2002. 416 с.
160. Локк Дж. Опыт о человеческом разумении. Соч. в 3-х т. / пер. с англ. А. Н. Савина ; под ред. И.С. Нарского. М.: «Мысль», 1985. Т.1. 560 с.
161. Лукашук И. И. Взаимодействие международного и внутригосударственного права в условиях глобализации. *Журнал российского права*. 2002. № 3. С.115-128.
162. Лукашук И. И. Механизм международно-правового регулирования. К.: «Вища школа», 1980. 168 с.
163. Максименко Ю. Є. Нормативно-правове регулювання правових відносин в Україні: стан та перспективи. *GOAL*, 2014. URL: <http://goal-int.org/normativno-pravove-regulyuvannya-informacijnix-vidnosin-v-ukraini-stan-ta-perspektivi/>
164. Максимов Л. В. Мораль в единственном числе. *Этическая мысль*. М.: Институт философии, 2014. Выпуск 14. С.5-24. URL: http://iph.ras.ru/uplfile/root/biblio/em/em_14/1.pdf
165. Малахов В. А. Этика: Курс лекций. К.: Либідь, 2002. 384 с.
166. Манькут А. Ю. Методологія дослідження юридичної відповідальності прокурора. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Випуск 3-2. Т.1. С.13-17.
167. Мартин Б. Информационное общество: от мечты к реальности URL: <http://dialogs.org.ua/ru/cross/page9784.html>

168. Материалисты Древней Греции: собр. текстов Демокрита, Гераклита, Эпикура. М.: Государственное издательство политической литературы, 1955. 240 с.
169. Мелюхин И. С. Информационное общество: истоки, проблемы, тенденции развития. М.: «Издательство МГУ», 1999. 208с.
170. Михайловська О. В. Місце України у світовому процесі розбудови інформаційного суспільства. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. №12 (102). С.36-44.
171. Міл Дж. С. Про свободу: Есе. / пер з англ. К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 463 с.
172. Мовчан В. Етичні виміри інформаційного процесу: світоглядний аспект. *Філософія і наука за умов формування інформаційного суспільства: морально-етичні та світоглядні проблеми* : тези Всеукраїнської наукової конференції «XXII читання, присвячені пам'яті засновника Львівсько-Варшавської філософської школи К. Твардовського» (Львів, 9-11 лютого 2010 р.) Львів: Нац. ун-т «Львівська політехніка», 2010. С.7-10.
173. Моисеев Н. Информационное общество как этап новейшей истории. *Свободная мысль*. 1996. № 1. С. 76-83.
174. Моисеев Н. Н. Информационное общество: возможности и реальность. *Полис (Политические исследования)*. 1993. №3. URL: <http://www.civisbook.ru/files/File/1993-3-2-Moiseev.pdf>
175. Моисеев Н. Н. Судьба цивилизации. Путь разума. Москва: Яз. рус. культуры, 2000. 223 с.
176. Мур Н. Национальная стратегия Великобритании в области информации. *Доклад на 4-м Европейском Коллоквиуме в Билефельде (ФРГ), февраль 1998 г.* URL: http://www.gpntb.ru/win/ntb/ntb99/6/f06_10.html
177. Наближення законодавства України до права ЄС. Загальна довідка. URL: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=247677455&cat_id=247677375
178. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації. URL: <http://nkrzi.gov.ua/index.php?r=site/index&pg=150&language=uk>

179. Нерсесянц В. С. Общая теория права и государства. М.: НОРМА, 2004. 522 с.
180. Нерсесянц В. С. Право как необходимая форма равенства, свободы и справедливости. *Социологические исследования*. 2001. №10. С. 3-15.
181. Нерсесянц В. С. Философия права. Учебник для вузов. М.: Издательская группа ИНФРА. 1997. 652 с.
182. Нестеряк Ю. В. Механизмы реализации государственной информационной политики в Украине. *Актуальные проблемы современности: наука и общество*. 2014. №2 (3). С.9-13.
183. Оборотов Ю.Н. Изменение парадигмы методологии юриспруденции. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2013. Т. 13. С.32-40.
184. Окинавская хартия глобального информационного общества от 22.07 2000 г. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998_163
185. Основи методології та організації наукових досліджень: навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів та ад'юнктів / За ред. А.Є. Конверського. К.: Центр учбової літератури, 2010. 352 с.
186. Павлишин О. В. Актуальні проблеми реформування правової системи України: семіотико-правовий аспект. *Іменем Закону. Науковий вісник*. 2011. № 1(9). С. 8-12.
187. Павлишин О. В. Електронні експертні системи та їх використання у правозастосовній діяльності: монографія. К.: ПАЛИВОДА А.В., 2015. 324 с.
188. Павлишин О. В. Відмінності модерного та постмодерного праворозуміння в контексті семіотико-правового аналізу. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. №2 (99). С.41-51.
189. Павлишин О.В. Правова культура та юридична освіта в контексті семіотичних досліджень права. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2012. № 1 С. 102-110.
190. Павлишин О.В. Реформування правової системи України як філософсько-правова проблема (семіотичний підхід). *Юридична наука*. 2011. № 2. С. 19-24.
191. Павлишин О.В. Теоретико-методологічні проблеми реформування правової системи України: семіотичний аспект. *Українознавчий альманах*. 2011. Випуск 5. С. 84-87.

192. Павлов С. С. Юридическая наука Украины (Современные тенденции методологии). *Право і суспільство*. 2014. № 6-2. Частина 2. С.30-35.
193. Пазюк А. В. Понятие международного информационного права как комплексной отрасли современного международного права. *Актуальні проблеми міжнародних відносин* [зб. наук. пр.]. К.: Видавництво КНУ ім. Т. Шевченка, 2012. Вип.111. Ч.1. С.233-241.
194. Палькін М. В. Принципи діяльності кримінальної міліції. *Право і Безпека*. 2012. № 1. С. 164–168.
195. Перевалова Л. В. Перспективи формування інформаційного суспільства в Україні. *Інформаційне суспільство і держава: проблеми взаємодії на сучасному етапі*: зб. наук. ст. та тез наук. доповід. за матеріалами міжнар. наук.-практ. конф. (м.Харків, 26 жовтн. 2012 р.) Харків: НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2012. С. 41-45.
196. Петрик В. Сутність інформаційної безпеки держави, суспільства та особи. *Юридичний журнал*. 2009. №5. С. 122-134.
197. Пилипчук В. Г. Системні правові проблеми формування. *Інформаційне суспільство і держава: проблеми взаємодії на сучасному етапі*: зб. наук. ст. та тез наук. доповід. за матеріалами міжнар. наук.-практ. конф., (м.Харків, 26 жовтн. 2012 р.). Харків: НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2012. С. 3-7.
198. Питання реформування органів внутрішніх справ України : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 жовтня 2014 р. № 1118-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
199. Платон Государство. Собр. соч. в 4 т. / пер. с древнегеч. ; общ. ред. А. Ф. Лосева, В. Ф. Асмуса, А. А. Тахо-Годи. М.: Мысль, 1994. Т.3. 654 с.
200. Платон Критон. Собр. соч. в 4 т. / пер. с древнегеч. ; общ. ред. А. Ф. Лосева, В. Ф. Асмуса, А. А. Тахо-Годи. М.: Мысль, 1990. Т.1. 860 с.
201. Поліції Харківщини в роботі сприятиме система RICAS. Департамент комунікації Національної поліції України. 2016, 23 лютого. URL: <https://www.w.pru.gov.ua>.

202. Попугаев Ю. И. Механизм правового регулирования в информационной сфере. Информационное право. *Информационное общество*. 1998. Вып.6. С. 54-56.

203. Пресс-релиз МСЄ за 2015 год. URL: http://www.itu.int/net/pressoffice/press_releases/2015/pdf/17-ru.pdf

204. Пресс-релиз МСЄ за 2016 год. URL: http://www.itu.int/net/pressoffice/press_releases/2016/pdf/30-ru.pdf

205. Припхан І.І. Суспільна мораль в контексті сучасних правовідносин. *Демократія та право: проблеми взаємовпливу та взаємозалежності*: матеріали міжнар. наук. конф. (м. Київ, 26 жовтня 2007 р.). Харків: Право, 2008. С.268-270.

206. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності Національної поліції. Закон України від 10 листопада 2015 року № 766-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/766-19>

207. Про внесення змін до Закону України «Про захист суспільної моралі» : Закон України від 10.02.2015 №173-VIII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/173-19>

208. Про внесення змін до Закону України «Про звернення громадян» щодо електронного звернення та електронної петиції: Закон України від 02.07.2015. №577-19. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/577-19>

209. Про внесення змін до Закону України «Про Національну програму інформатизації»: Проект Закону України від 2017 р. URL: http://www.e.gov.ua/sites/default/files/proekt_zakonu_npi.pdf

210. Про громадянські і політичні права: Міжнародний Пакт від 16.12.1966 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043

211. Про електронний цифровий підпис : Закон України від 22 травня 2003 р. №852-IV. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/852-15>

212. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22 травня 2003 р. №851-IV. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/851-15>

213. Про європейський кодекс поліцейської етики: рекомендація Rec. (2001)10 Комітету Міністрів державам-учасницям Ради Європи (Ухвалена

Комітетом міністрів 19 вересня 2001 року на 765-му засіданні заступників міністрів). URL: <http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/rec1.pdf>

214. Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських: Наказ МВС від 09.11.2016 № 1179. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16>

215. Про затвердження Правил етичної поведінки працівників апарату Міністерства внутрішніх справ України, територіальних органів, закладів, установ і підприємств, що належать до сфери управління МВС: наказ МВС України від 28.04.2016 № 326. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0778-16>

216. Про захист суспільної моралі Закон України : Закон України від 20.11.2003 № 1296-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1296-15>

217. Про інформацію : Закон України від 02.10. 1992. №2657-XII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>

218. Про міліцію : Закон України від 20.12.1990 №565-XII (Втратив чинність 07.11.2015). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/565-12>

219. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 №580-VIII (Редакція від 07.05.2017). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580-19>

220. Про Національну поліцію : Проект Закону України від 12.01.2015 р., № 1692. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=53287&pf35401=323336>

221. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 №2135-XII (Редакція від 12.04.2017). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>

222. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки : Закон України від 09.01. 2007. №537-V. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/537-16>

223. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні: Розпорядження Кабінет Міністрів України № 386-р від 15.05.2013 р. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua//laws/show/386-2013-p>.

224. Про телебачення і радіомовлення : Закон України від 21.12.1993 № 3759-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3759-12>

225. Про телекомунікації : Закон України від 18.11. 2003. №1280-IV.
URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1280-15>
226. Програма інтеграції України до Європейського Союзу від 14.09. 2000 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-00>
227. Прогресс, достигнутый в осуществлении решений и последующей деятельности по итогам Всемирной встречи на высшем уровне по вопросам информационного общества на региональном и международном уровнях. / Доклад Генерального секретаря ООН. URL: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/a72d64_ru.pdf
228. Проневич О. С. Імплементация європейських деонтологічних стандартів професійної діяльності поліцейських у вітчизняне законодавство: до постановки проблеми. *Вісник ХНУВС*, 2016. №4 (75). С.102-110.
229. Радбрух Г. Философия права / пер. с нем. Ю.М. Юмашева. М.: Междунар. отношения, 2004. 240 с.
230. Ратушний С. М. Деякі теоретичні питання гармонізації національного законодавства з міжнародно-правовими нормами URL: <http://pravoznavec.com.ua/period/article/4530/%D1>
231. Резолюція 34/169 Генеральної Асамблеї ООН Кодекс поведения должностных лиц по поддержанию правопорядка від 17.12.1979 URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_282
232. Реформи під мікроскопом: 2015 рік / За ред. В. В. Міського, О. М. Галушки. К.: Інститут Медіа Права, 2015. 88 с.
233. Рижкова Ю. О. Оцінка розвитку інформаційного суспільства в Україні: сучасний стан та проблеми. *Сучасні проблеми економіки і підприємництва*. 2016. Вип. 17. С.86-91.
234. Рівень розвитку інформаційних технологій в Україні та світі: URL: <http://edclub.com.ua/analytika/riven-rozvytku-informaciyno-komunikacijnyh-tehnologiy-v-ukrayini-ta-sviti>

235. Рожкова А. И. Глобальные проблемы современности и информационное общество. *Успехи современного естествознания*, 2009. №4. С. 70.

236. Семенченко А. І., Коновал В. О. Організаційно-правові механізми державного управління розвитком інформаційного суспільства та електронного урядування: проблеми та шляхи розв'язання. *Управління сучасним містом*. 2012. № 1-4/1-12 (45-48). URL: http://ueuzi.kievcity.gov.ua/files/2014/12/1/konoval_ST_1.pdf

237. Семигин Г. Ю. Социальная справедливость и право. Основы взаимодействия. *Социологические исследования*. 2009. №3. С.72-82. URL: <http://sociol.uspi.ru/socis/2009/03/Semigin.pdf>

238. Семиколонов В. Н. Роль моральной парадигмы в информационном обществе. *Культура народов Причерноморья*. 2005. №63. С.156-160.

239. Сердюк І. В. Взаємозв'язок права та моралі як регуляторів суспільних відносин. *Юридична психологія*. 2016. №1 (18). С. 48-57.

240. Сердюк І. В. Деякі питання інтеграції інформаційного законодавства в умовах глобального інформаційного суспільства. *Публічне право*. 2017. №4. С.200-207.

241. Сердюк І. В. Кореляція правових та моральних цінностей в умовах сучасного суспільства. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права*: матеріали VII Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (м. Київ, 11 листопада 2017 р.). К.: Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 374-377.

242. Сердюк І. В. Морально-правові виклики глобального інформаційного суспільства. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2017. №2. С. 224-235.

243. Сердюк І. В. Нормативне забезпечення права громадян на інформацію в Україні. *Законодавство: історія розвитку, соціальна обумовленість та вдосконалення*: Зб. матеріалів V Наук.-практ. конф. (м. Бердянськ, 06-07 квітня 2017 р.). Бердянськ: Видавець Ткачук О.В., 2017. С.44-48.

244. Сердюк І. В. Проблема співвідношення права та моралі в теорії юридичного позитивізму. *Особливості формування законодавства України: філософсько-правові, історичні та прикладні аспекти*: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 11–12 березня 2016 р.). Івано-Франківськ: Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького, 2016. С.142-145.

245. Сердюк І. В. Психологічні особливості кіберзлочинності. *Юридична психологія в Україні: здобутки та перспективи (присвячена 20-ті річчю кафедри юридичної психології НАВС та 40-ка річчю судово-психологічної експертизи в Україні, Київ, 24 квітня 2015 р.)*: тези доп. наук.-практ.конф. К.: Нац. акад. внутр. справ, 2015. Т.2. С. 43-46.

246. Сердюк І. В. Розвиток прав людини в глобальному інформаційному суспільстві. *Visegrad journal on human rights*. 2017. №4. Частина 1. С.133-138.

247. Сердюк І. В. Стан інформаційного законодавства України. *Законодавство України: історія розвитку, соціальна обумовленість та вдосконалення* : Зб. матеріалів III Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Бердянськ, 02-03 квітня 2015 р.). Бердянськ: Видавець Ткачук О.В., 2015. С.230-234.

248. Сердюк І.В. Формирование информационного общества в Украине: философско-правовой аспект. *Leges si Viata* : Междунар. науч.- практ. прав. журнал. 2017. №9. С.106-110.

249. Сердюк І. В. Ціннісні орієнтири інформаційного суспільства: філософсько-правовий аналіз. *Університетські наукові записки. Часопис Івано-франківського університету права імені короля Данила Галицького*. 2015. № 12. С. 46-53.

250. Серенюк А. О., Олійник Т. І. Аналітичний звіт «Нормативно-правове забезпечення впровадження електронного урядування в Україні». К., 2014. 72 с.

251. Синха С. П. Юриспруденція. Філософія права. Краткий курс / пер. с англ. М.: Издательский центр «Академия», 1996. 304 с.

252. Сливка С. С. Проблеми філософії права: навч. посіб. Харків: Право, 2015. 192 с.

253. Слотердайк П. Критика цинічного розуму / пер. з нім. А. Богачов. К.: Тандем, 2002. 541 с.

254. Соловьев В. С. Оправдание добра. Нравственная философия. Соч. в 2-х т./ сост., общ. ред. и вступ. ст. А. Ф. Лосева и А. В. Гульпи. М.: Мысль, 1988. Т. 1. 892 с.
255. Соловьев В. С. Право и нравственность. Мн.: Харвест, М.: АСТ, 2001. 192 с.
256. Соловьев Э. Ю. И. Кант: Взаимодополнительность морали и права. М.: Наука, 1992. 216 с.
257. Соловяненко Н. И. Правовые условия для электронной. *Информационное общество*. 2000. Вып.4. С. 40.-42.
258. Статус поліції : міжнародні стандарти і зарубіжне законодавство / за заг. ред. О. А. Банчука. К. : Москаленко О. М., 2013. 588 с.
259. Степанов В. Ю. Інформаційне суспільство: концептуальний аспект філософії. *Культура України: зб. наук. пр.* Х.: ХДАК, 2010. Випуск 31. С.98-106.
260. Степанов В. Ю. Проблеми та перспективи інформаційного суспільства. *Державне будівництво*. 2012. №2. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2012-2/doc/1/02.pdf>
261. Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу від 11.06.1998 №615/98. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/615/98>
262. Стратегія розвитку органів внутрішніх справ України. URL: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/1221365>.
263. Сырых В. М. Метод правовой науки: основные элементы, структура. М.: Юрид. лит., 1980. 176 с.
264. Тарасов Н. Н. Методологические проблемы юридической науки. Екатеринбург: Изд-во Гуманит. ун-та, 2001. 265 с.
265. Тарахонич Т. І. Методологічні підходи та принципи дослідження правового регулювання. *Часопис Київського університету права*. 2009. №3. С. 15-19.
266. Тарахонич Т. І. Право та мораль у системі соціальної регуляції. *Проблеми філософії права*. 2003. Т.1. С.147-149.
267. Тимуш І. Людиномірність права та спроби його інтегрування на антропологічних засадах. *Віче*. 2011. № 4. С. 27-30.

268. Тімуш І. С. Методологічний аспект інтегративного підходу до правознавства. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № № 1 (68). С. 33-40.

269. Токарська А. С. Злочини в інформаційній війні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. Вип. 3. С. 336-344. (Серія юридична).

270. Токарська А. С. Інформаційно-психологічна агресія та її руйнівні наслідки у порушенні прав людини. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2015. № 824. С. 343-346.

271. Токарська А. С. Комунікативна природа права і правової комунікації. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2011. № 1. С. 32-39.

272. Токарська А. С. Метаантропологічна узгодженість «трансцедентального обміну» у правовій комунікації. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2016. № 845. С. 428-433.

273. Токарська А. С. Методологічно-світоглядні джерела європейського та українського права: еллінська філософія права. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2014. № 9. С. 328-331.

274. Токарська А. С. Право захисту людини й громадянина від інформаційно-психологічної агресії та війни. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2014. № 1. С. 36-42.

275. Токарська А. С. Шляхи формування високої духовності і мовленнєвої культури правників. *Вісник університету внутрішніх справ*. 1999. Вип. 9. С. 70-73.

276. Тоффлер Э. Метамарфозы власти / пер. с англ. М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. 669 с.

277. Тоффлер Э. Третья волна. Москва: АСТ, 2004. 781 с.

278. Уєбстер Ф. Теорії інформаційного общества / пер. с англ. М. В. Арапова, Н. В. Малыхиной. М.: Аспект Пресс, 2004. 400 с.
279. Україна піднялася на 25 пунктів рейтингу розвитку е-урядування. 31 липня 2016. URL: <http://www.pravda.com.ua/news/2016/07/31/7116422/>
280. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії від 01.01. 2000 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_b09
281. Фальковський А. О. Поняття та функції методологічних підходів у сучасних правових дослідженнях. Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць ; відп. за вип. Ю.М. Оборотов. Одеса: Юридична література. 2009. С.40-44.
282. Философия Канта и современность / Под общ. ред. Т.И. Ойзермана. М.: Мысль, 1974. 469 с.
283. Фролов П. Стан і тенденції розвитку суспільної моралі в інформаційному суспільстві. Соціальна психологія. 2007. Спец. вип. С.37-43.
284. Фуллер Л. Л. Позитивизм и верность праву: Ответ профессору Харту. Правоведение. 2005. № 6. С. 124-159.
285. Фуллер Л. Мораль права / Л. Фуллер ; Пер. с англ. Т. Даниловой, под ред. А. Куряева. – М.: ИРИСЭН, 2007. – 306 с.
286. Хайек Ф. А. фон Право, законодательство и свобода: Современное понимание либеральных принципов и политики / пер. с англ. Б. Пинскера и А. Кустарева ; под ред А. Куряева. М.: ИРИСЭН, 2006. 644 с.
287. Харт Г. Л. А. Позитивизм и разграничение права и морали. Правоведение. 2005. № 5. С. 104-136.
288. Харт Г. Л. А. Понятие права. / пер. с англ.; под общ. ред. Е. В. Афонасина, С. В. Моисеева. СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2007. 302 с.
289. Хенна Н. Роль та значення інформаційно-комунікаційних технологій у створенні національних стратегій розвитку. Інформаційне суспільство. 2004. С.45-51.

290. Хижняк Д.С. Современная методология юриспруденции. Библиотека криминалиста. Научный журнал. М.: Юрлитинформ, 2012 № 3 (4). С. 373-382.
291. Хримли И. А. Мораль и право в современном измерении. Управління проектами, системний аналіз і логістика. 2012. Вип. 9. С.417-421. (Технічна серія).
292. Цели развития тысячелетия: доклад за 2015 год. URL: <http://www.un.org/ru/millenniumgoals/mdgreport2015.pdf>
293. Цицерон Диалоги. О государстве. О законах. М.: Наука, 1966. 223 с.
294. Цымбалюк В. С. Кодификация информационного законодательства: теоретико-правовые основы. Информационное право. 2013. №1. URL: <http://www.center-bereg.ru/h255.html>
295. Чанышев А. Н. Курс лекций по древней философии: учеб. пособие для филос. фак. и отделений ун-тов. М.: Высшая школа, 1981. 374 с.
296. Чим відрізнятиметься нова поліція : головні факти URL: <http://lviv.vgorode.ua/news/sobytyia/263243-chymvidrizniatymetsia-nova-politsiia-holovni-fakty>
297. Шамрай І. В. Зміст і значення принципу гуманізму в адміністративній діяльності міліції України. Наука і правоохорона. 2013. № 2 (20). С. 90–95.
298. Шевчук Р. М. Діалектичний метод у правознавстві: окремі аспекти. Філософські та методологічні проблеми права. 2012. № 2. С. 25-34.
299. Шевчук Р.М. Метафізичний органон правознавства. Філософські та методологічні проблеми права. 2016. № 2. С. 29-41.
300. Шевчук Р.М. Методологія наукового пізнання: від явища до сутності. Філософські та методологічні проблеми права. 2016. № 1. С. 31-45.
301. Шевчук Р. Ще раз про діалектичний метод у правознавстві. Підприємництво, господарство і право. 2016. № 11. С. 216-219.
302. Шопенгауэр А. Две основные проблемы этики ; Афоризмы житейской мудрости: Сборник / пер. с нем. Мн.: ООО «Попурри», 1997. 592с.

303. Шопенгауэр А. Мир как воля и представление / пер. с нем. М.: ЭКСМО, СПб.: Мидгард, 2005. 733 с.
304. Щодо проекту Закону України «Про дисциплінарний статут Національної поліції України. / Коментарі Генерального директорату з прав людини і верховенства права Ради Європи від 10 червня 2016 р. URL: <http://komzakonpr.rada.gov.ua/uploads/documents/31675.pdf>
305. Эко У. Полный назад! «Горячие войны» и популизм в СМИ / пер. с итал. Е. Костюкович. М.: Эксмо, 2007. 592 с.
306. Эллюль Ж. Политическая иллюзия / пер. В. В. Лазарев. М.: NOTA BENE, 2003. 432 с.
307. Яворський В. Щодо конституційності закону про захист суспільної моралі. Всеукраїнська експертна мережа. URL: http://www.experts.in.ua/baza/analitic/index.php?ELEMENT_ID=82241
308. Bangemann M. Recommendations to the European Council: Europe and the Global Information Society. Korfu, 24-25 June, 1994. URL: <http://www.cyber-rights.org/documents/bangemann.htm>
309. Dordick H. S., Wang G. The Information Society: A Retrospective View. L.: Newbuty Park, 1993. 362 p.
310. Green Paper. Living and Working in the Information Society: People First. European Comission, Belgium, 1996. URL: http://europa.eu/documents/comm/green_papers/pdf/com96_389_en.pdf
311. Mansell R. The Information Society. L.: London School of Economics and Political Science, 2009. URL: <http://www.lse.ac.uk/media@lse/study/pdf/InformationSociety.pdf>
312. Masuda Y. The Information Society. Washington: World Future Soc, 1983. 419 p. URL: <http://www.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=ynkmIxF1G3AC&oi=fnd&pg=PA1&dq=masuda>
313. Mchlup F. The Production and Distribution of Knowledge in the United States. Princeton: Princeton University Press, 1973. 436 p. URL:

<http://books.google.com.ua/books?id=kp6vswpmpjoC&pg=PA371&lpg=PA371&dq=Machlup+F>

314. Networked Readiness Index 2016 URL:
<https://widgets.weforum.org/gitr201>

315. Obscene, Indecent and Profane Broadcasts. Federal Communications Commission. URL: <https://www.fcc.gov/consumers/guides/obscene-indecnt-and-profane-broadcasts>

316. Porat M., Rubin M. The Information Society: Development and Measurement Washington: National Science Foundation, 1978 242 p. URL:
<http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED142205.pdf>

317. Resolution 690 (1979) on the Declaration on the Police. Parliamentary Assembly, Council of Europe. URL:
<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta79/ERES690.htm#2>

318. Ten Years of Computers, Freedom and Privacy: A Personal Retrospective URL: <http://www.cfp2000.org/papers/2cranor.pdf>

319. The Global Innovation Index. 2016 report. URL:
<https://www.globalinnovationindex.org/gii-2016-report#>

ДОДАТКИ

Додаток А

**СПИСОК ПУБЛІАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ
ТА ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ:**

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

10.Сердюк І.В. Моральне формування особистості як елемент взаємодії права та моралі. *Юридична психологія*. 2015. № 2. С. 75-83.

11.Сердюк І.В. Взаємодія права та моралі в історії філософсько-правової думки. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2015. № 1-2 (9-10). С. 97-106.

12.Сердюк І.В. Ціннісні орієнтири інформаційного суспільства: філософсько-правовий аналіз. *Університетські наукові записки. Часопис Івано-Франківського університету права імені короля Данила Галицького*. 2015. № 12. С. 46-53.

13.Сердюк І.В. Взаємозв'язок права та моралі як регуляторів суспільних відносин. *Юридична психологія*. 2016. № 1 (18). С. 48-59.

14.Кушакова-Костицька Н.В., Сердюк І.В. Інформаційне суспільство: сутність та основні концептуальні підходи. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. № 1 (11). С.139-153.

15.Сердюк І.В. Формирование информационного общества в Украине: философско-правовой аспект. *Leges si Viata* : Междунар. науч.- практ. прав. журнал (Молдова). 2017. № 9. С. 106-110.

16.Сердюк І.В. Морально-правові виклики глобального інформаційного суспільства. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2017. № 2. С. 224-235.

17.Сердюк І.В. Розвиток прав людини в глобальному інформаційному суспільстві. *Visegrad journal on human rights*. 2017. № 4. Частина 1. С. 133-138.

18. Сердюк І.В. Деякі питання інтеграції інформаційного законодавства в умовах глобального інформаційного суспільства. *Публічне право*. 2017. № 4. С. 200-207.

Наукові праці, які засвідчують апробацію результатів дисертації:

10. Сердюк І. В. Стан інформаційного законодавства України. *Законодавство України: історія розвитку, соціальна обумовленість та вдосконалення* : Зб. матеріалів III Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Бердянськ, 02-03 квітня 2015 р.). – Бердянськ: Видавець Ткачук О. В., 2015. С. 230-234.

11. Сердюк І. В. Психологічні особливості кіберзлочинності. *Юридична психологія в Україні: здобутки та перспективи (присвячена 20-ті річчю кафедри юридичної психології НАВС та 40-ка річчю судово-психологічної експертизи в Україні, Київ, 24 квітня 2015 р.): тези доп. наук.-практ. конф. К.: Нац. акад. внутр. справ, 2015. Т. 2. С. 43-46.*

12. Сердюк І. В. Проблема співвідношення права та моралі в теорії юридичного позитивізму. *Особливості формування законодавства України: філософсько-правові, історичні та прикладні аспекти*: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 11–12 березня 2016 р.). Івано-Франківськ: Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького, 2016. С. 142-145.

13. Сердюк І. В. Міжнародно-правове регулювання інформації в умовах інформаційного суспільства. *Законодавство України: історія розвитку, соціальна обумовленість та вдосконалення* : Зб. матеріалів IV Наук.-практ. конф. (м. Бердянськ, 07-08 квітня 2016 р.). Бердянськ: Видавець Ткачук О. В., 2016. С. 93-96.

14. Сердюк І.В. Нормативне забезпечення права громадян на інформацію в Україні. *Законодавство: історія розвитку, соціальна обумовленість та вдосконалення* : Зб. матеріалів V Наук.-практ. конф. (м. Бердянськ, 06-07 квітня 2017 р.). Бердянськ: Видавець Ткачук О. В., 2017. С. 44-48.

15. Сердюк І.В. Кореляція правових та моральних цінностей в умовах сучасного суспільства. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права*: матеріали VII Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (м. Київ, 11 листопада 2017 р.). К.: Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 374-377.

БЕРДЯНСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ МЕНЕДЖМЕНТУ І БІЗНЕСУ

вул. Свободи 117-а, м. Бердянськ, Запорізька обл., 71118
 Тел./факс: (06153) 64401, 64402
 П/р № 26004010000174 в АКБ «Індустріалбанк» м. Запоріжжя, МФО 313849
 E-mail: bumib@ukr.net
 Код за СДРПОУ 22142717

26.01.18

№ 01-18

На № _____

від _____

Акт
про впровадження результатів дисертації
Сердюка Івана Вікторовича
у правозастосовну та правовиховну діяльність
ТОВ «Бердянський університет менеджменту і бізнесу»

Комісія у складі: голови – доктора технічних наук, професора, завідувача кафедри інформаційних систем і технологій Ю.І. Осеніна, членів комісії: кандидата юридичних наук, доцента, декана юридичного факультету О.Є. Картамишевої, кандидата економічних наук, доцента, декана факультету економіки, управління та інформаційних технологій О.Л. Горячої, склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження Сердюка Івана Вікторовича на тему: «Взаємодія права та моралі в умовах інформаційного суспільства: філософсько-правовий дискурс» були використані при розробці Кодексу комп'ютерної етики ТОВ «Бердянський університет менеджменту і бізнесу» і сприятимуть впровадженню інформаційного законодавства у навчально-виховний процес.

Голова комісії:

Члени комісії:

д.т.н. Ю. І. Осенін

к.ю.н. О. Є. Картамишева

к.е.н. О.Л. Горяча

Південна зоря

71108, м. Бердянськ, Мелітопольське шосе, 19.
Тел. (06153) 4-84-01, факс 2-35-60.
E-mail: nsdawn@berdyansk.net

Р/р №26002208192001
у БВ ЗРУ КБ «Приватбанк»
МФО 313399 ОКПО 13629248

Вих. № 9
від 25.01.2018р.

Довідка
про впровадження результатів дисертації
Сердюка Івана Вікторовича
на тему: «Взаємодія права та моралі в умовах інформаційного
суспільства: філософсько-правовий дискурс»

Результати дисертаційного дослідження Сердюка Івана Вікторовича з розробки теоретичних і методологічних положень, а також практичних рекомендацій щодо контролю над дотриманням чинного законодавства у діяльності ЗМІ, недопущення пропаганди в засобах масової інформації культу жорстокості та насильства, формування розвиненої національної свідомості та державно-політичної ідентичності, вдосконалення правових вимог щодо дотримання етичних стандартів в ЗМІ, були враховані в інформаційній політиці газети «Південна зоря».

Головний редактор
газети «Південна зоря»

В.І. Михайличенко

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Заступник начальника
Головного слідчого управління
Національної поліції України
кандидат юридичних наук,
Заслужений юрист України

[Signature] М.С. Цуцкірідзе

«30» 01 2018 року

А К Т

**впровадження у практичну діяльність
органів досудового розслідування матеріалів дисертаційного
дослідження здобувача Національної академії внутрішніх справ Сердюка
Івана Вікторовича на тему: «Взаємодія права та моралі в умовах
інформаційного суспільства: філософсько-правовий дискурс»**

Комісія у складі: заступника начальника відділу ГСУ НП України, кандидата юридичних наук Мірковця Д.М., заступника начальника відділу ГСУ НП України, кандидата юридичних наук Шевчишена А.В., старшого слідчого в особливо важливих справах ГСУ НП України Борця І.В. склала цей акт про те, що матеріали дисертаційного дослідження здобувача Національної академії внутрішніх справ Сердюка Івана Вікторовича на тему: «Взаємодія права та моралі в умовах інформаційного суспільства: філософсько-правовий дискурс» містять способи розв'язання та варіанти вирішення низки проблем і дискусійних питань теоретичного та організаційного забезпечення правоохоронної діяльності, та можуть застосовуватись у практичній діяльності слідчих підрозділів, а також під час проведення занять в системі службової підготовки.

Заступник начальника відділу
ГСУ НП України
кандидат юридичних наук

[Signature]

Д.М. Мірковець

Заступник начальника відділу
ГСУ НП України
кандидат юридичних наук

[Signature]

А.В. Шевчишен

Старший слідчий в особливо важливих
справах ГСУ НП України

[Signature]

І.В. Борець

**Довідка
 про впровадження результатів дисертації
 Сердюка Івана Вікторовича
 на тему: «Взаємодія права та моралі в умовах інформаційного
 суспільства: філософсько-правовий дискурс» в правоосвітню та
 правовиховну діяльність**

Результати дисертаційного дослідження Сердюка Івана Вікторовича, а саме розроблення рекомендацій про безпечне використання дітьми та підлітками Інтернету з метою інформування щодо можливих аморальних та протиправних наслідків неконтрольованого використання інформації та комунікаційних технологій, попередження кіберзлочинів, виховання відповідальної онлайн-поведінки були враховані у виховній роботі Бердянської спеціалізованої школи I-III ступенів №16 з поглибленим вивченням іноземних мов.

Директор Бердянської спеціалізованої
 школи №16 з поглибленим вивченням
 іноземних мов

Handwritten signature of H. P. Kondratyuk

Н. П. Кондратюк

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор

Національної академії

внутрішніх справ,

доктор юридичних наук, професор

заслужений юрист України

С.Д. Гусарєв

10 . 04 . 2018 р.

АКТ

про впровадження результатів дисертації
аспіранта заочної форми навчання кафедри філософії права та юридичної
логіки Національної академії внутрішніх справ
Сердюка Івана Вікторовича на тему: «Взаємодія права та моралі в умовах
інформаційного суспільства: філософсько-правовий дискурс» на здобуття
наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 –
філософія права в освітній процес Національної академії внутрішніх справ

Комісія у складі: завідувача філософії права та юридичної логіки, кандидата юридичних наук, доцента Кравця В.М. (голова комісії), т.в.о. завідувача докторантури та аспірантури, доктора юридичних наук, доцента Дрозда О.Ю., завідувача кафедри історії держави та права, кандидата юридичних наук, доцента Шкуратенко О.В. склала цей акт про те, що результати дисертації Сердюка І.В. «Взаємодія права та моралі в умовах інформаційного суспільства: філософсько-правовий дискурс» впроваджені в освітній процес академії.

На основі проведеного аналізу комісія дійшла висновку, що подані наукові праці Сердюка І.В. містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, запроваджені для використання в освітньому процесі Національної академії внутрішніх справ, зокрема при викладанні навчальних дисциплін «Філософія», «Правознавство», «Філософія права», «Порівняльне правознавство», а також у процесі підготовки навчально-методичних і дидактичних матеріалів і можуть бути рекомендовані до вивчення під час самостійної роботи курсантів, студентів та слухачів.

Голова комісії:

кандидат юридичних наук,
доцент

В.М. Кравець

Члени комісії:

доктор юридичних наук,
доцент

О.Ю. Дрозд

кандидат юридичних наук,
доцент

О.В. Шкуратенко

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
 Проректор з навчальної роботи
 ТОВ «Бердянський університет
 менеджменту і бізнесу»
 к.е.н., доцент Михов Л.І.

« 08 » 09 2017 р.

Акт
про впровадження результатів дисертації
Сердюка Івана Вікторовича
у навчальний процес юридичного факультету
ТОВ «Бердянський університет менеджменту і бізнесу»

Комісія у складі: голови – кандидата юридичних наук, доцента, декана юридичного факультету О.Є. Картамишевої, членів комісії: доктора юридичних наук, професора, завідувача кафедри галузевих юридичних дисциплін В.Г. Новицького, кандидата юридичних наук, старшого наукового співробітника, завідувача кафедри загальнотеоретичних правових дисциплін і філософії В.І. Полевого, склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження Сердюка Івана Вікторовича на тему: «Взаємодія права та моралі в умовах інформаційного суспільства: філософсько-правовий дискурс» використовуються у навчальному процесі юридичного факультету ТОВ «Бердянський університет менеджменту і бізнесу» під час читання лекційних та проведення семінарських занять зі студентами з курсів «Філософія права», «Філософські проблеми правового виховання», «Теорія держави і права», «Методологія наукових правових досліджень», «Організація судових та правоохоронних органів». Розроблена робоча програма та навчально-методичний комплекс з комп'ютерної етики.

Голова комісії:

к.ю.н. О. Є. Картамишева

Члени комісії:

д.ю.н. В. Г. Новицький

к.ю.н. В. І. Полевий

Підписи О.Є. Картамишевої, В.Г. Новицького,
 В.І. Полевого засвідчую:
 начальник *В.К. С.К. Філатов*